

لـظـم

دشمنت جي چمن تي، چمن کي رکي،
 شڪنت چاشني پُرپر رس جي چڪي،
 وهي آئينهن جي نهر بيحد تڪي،
 جدائي ڪرڻ وقت بيحد رلي،
 سواميءَ! نشاني منڊي پڻ ڏني.
 ۷- ڪتل خيال ۾ دلبر ۾ بيحد گهٽي،

رشي پير درواس آيو ڪٿي،
 ڏني ڪانه عزت ۽ آدر ڪٿي،
 هلت ڪانه هيءَ درواس کي هٿي وٺي،
 شڪنت کي غصي ۾ ڏاڍو هن سراپ،
 ”وساري ڇڏيندءِ چين جهنگو جاپ.“

۸- جڏهن درد جو دود ٿي پيو اڳن،
 ڇڏيو هن رشيءَ آشرم جو چمن،
 سڪايل اکين سان ڏٺو ٿي گلن،
 جنين کي نپايو ٿي نازڪ بدن،
 ڪري ٿو **شڪنت** جي پڻ پڻ پچار،
 ڪندي ياد سڪيون رڻن زار زار،

۹- سخن ڪين درواس جو ٿو ٿري،
 نديءَ مان پيتائين ٿي پاڻي پري،
 منڊي باچ مان ٿي آب اندر ڪري،
 ڪٿي خوب ڪوشش منڊي من وري،
 وڃائي - هلي محب ميلاپ ٿي،
 رڳن راڳ ڪيو عشق آلاپ ٿي.

۱۰- دشمنت وت وڃي پُرپر اظهار ڪيو،
 سڃاڻو شڪنت کي نه، انڪار ڪيو،
 ”اڪو مون ڪڏهن نار سان پيار ڪيو،

سنڌي ٿلواڙي

۱. هنبون ڪام جو پاڻ ٿر وار سان .
 ۲. رشي مسه ٿيو حسن ٿسندڙ ڪمال ،
 وڏو هرڪ هاري چڏي جوڳهه خيال ،
 رشي اڀيرا سنگ پيدا ڪيو لعل ،
 نري شڪل ۾ سولهن روشن مشعال ،
 آليو چڏ رشي خواب مديحوش مان ،
 پڳو هو چڏي ٻار آغوش مان .
 ۳. ڪٿي ڪان ۾ نالڪا تي ٻلي ،
 کلي نازڪي هير سان ٿي ڪلي ،
 ڦٽيو ڦوڙ جوڳن ڦٽي چولي ،
 ڪٿي وس ٺهڻ چڏڻ ٿي ٺلي ،
 ٻسي مرڱهه آڇ لڀڻ ليهي لڇا ،
 ڳلن ٿي ڦري ڄام ٺوڙا پلٽا .
 ۴. ڳلن سان ڪندي والد ٿلواڙ ۾ ،
 بکين ناز سان گل ٽسيا وار ۾ ،
 اڇاڪ دشبنت ٻڙ اڇي خار ۾ ،
 امالڪ ڪيائي لطر ناز ۾ ،
 شڪاري ٿي آيو بڻيو خود شڪار ،
 دشبنت دل وڃائي ٽسي دل ڌنار .
 ۵. اڪيو ٻير ڪيڏن سنس پاڳ ۾ ،
 سڀن ۾ دشبنت هو دشبنت ڇاڳ ۾ ،
 دشبنت هو پکين جي مٽي راڳ ۾ ،
 دشبنت دل پڳي ٻرھ ويراڳ ۾ ،
 رهيو چار سو ٿي دشبنت ۽ دشبنت ،
 ڦري ٻار ۾ خود دشبنت ٿي ، شڪنت .
 ۶. وسارو رشي آشر ۽ سڪي ،

نظم

سوکڙيون ڏيندي سڌارڪ هرڪ من هاري وجهي،
 آک دل ۾ عشق جي گوهر الدر باري وجهي.
 محل ۾ هر هڪ کنيا خوش اگيت ڳائيندي هلي،
 لعل ٽڪ مستڪ تي هرڪا پاڻ لائيندي هلي،
 وار ڪنهن چوڙي ڇڏيا ڪا وار ٺاهيندي هلي،
 رنگ برنگي ويس هرڪا خاص پائيندي هلي،
 لپٽ سينگاريا ڪجل سان مشڪ سان واسيو بدن،
 موتيو، لڙڪس، آلاڙي گل ڪليا سوسن سمن.
 ڪوٽ ريشم جا رهيا ۽ سر مٿي ساڙهيون رنگين،
 آه لعلائي ڳلن تي ۽ ٻرن ماءُ جبين،
 گرپ مان ڇايون نه ڇڻ آهن لٽيون عرش ٻرين،
 ساري سبب ساري ڪنيائن کان ڪنيائون بهترين،
 بي خبر ٿي تير جڳي جو نشانو ڪامديو،
 مست ٿي ٻڌندي سندن جوڀن ٽراو، ڪامديو.
 لعل هٿ ميندي - رتن ۾ سوکڙيون ڏيندو رهيو،
 سرخ رنگ پوتر ڪنيائن کي ڏسي هسندو رهيو،
 نرت شرميلي ۽ ڌيمي چال ڇاپيندو رهيو،
 چاه مان پوتر نگاهن سان ته گل ڏسندو رهيو،
 ٿيو هماليه کان به وڏو آ من وري جهنگو اڏول،
 ڪانه هرڪائي سگهي ڪا، تن وري جهنگو اڏول.

شڪونٽلا

۱- وريو ساھ ٻن ٻن ۾ آيو بهار،
 قليو قول سوسن سمن ۽ آثار،
 چٽي چانڊاي گومتِيءَ جي ڪنار،
 اٿل جوڳ وڻواتر جو اُٻار،
 اچي اڇرا ميڪا ناز سان،

۸۔ هو اچڻ جو ٿرڻ حس ٺاڻن ڪندو،
 مات ڀارت کي اچي ڀرس ڪندو،
 دل جي ٽيڙائي کي هو روشن ڪندو،
 جڳت ۾ پيدا ٿين جون ڪندو،
 دل اندر ”دلگير“ اهڙي آس آه،
 پاڻ والي ويو ڏئي وشواس آه!

(۳۰) شري ڏيول داس ڪوڏو مل ڪشائي (تخلص: آزاد پورب سنديش يا (ٻڌ-جيون)

- ۱۔ حسن جو عاڏو رهيو ٺاڙڪ ندين گلزار ۾،
 سن لهن کان وڌ لڏو ٿي متب هي هڪ حار ۾،
 ڀولم وس واراڻن لڪاڻون قيد ڪن دل دام ۾،
 ڪين لهن آرام ڏينديون جو ستو آرام ۾،
 حسن واري، دل ڪمپينڊڙ لهن ڀر ناري هتي،
 استري- مندر ۾ گولم ٿرڻ ڀوڄاري هتي.
- ۲۔ مشڪ سان مرلن کي موهي حسن واري حور ٿي،
 مسڪ ٿي جهولڻ لڳن سي ليهن ۾ مضمور ٿي،
 ڀولم ها ڀلاسي ٿڻ سي ڀولم ۾ مجبور ٿي،
 استري اولاءِ لنگر ۾ ڙلڳيءَ جو نور ٿي،
 روشني گولم جي دل ۾ ڪاڌ ڇاڳائي ڇڏي،
 ليهن ڀينڄي سان ڀر هجي ٻاه ڀڙڪائي ڇڏي.
- ۳۔ چيو سڀاڻي: ”دل ڪنور جي هن طرح ڄاڻڻ ڪبي،
 محل ۾ اڄ ڇوڪرين جو ميڙ ڪولال ڪبي،
 راند ڪن ڊوڙي ڀڄڻ جي شرط ڪا لالڻ ڪبي،
 سوکڙي هرڪ ڪنيا کي ٻڌ هٿان ڏهارالڻ ڪبي،

جوت هيءَ ڪهڙي جڙي آ همد؟

روشني ڪهڙي وري آ همد؟

جڳت جو رهواسي، ڀارت گهر سندس،

دل دڪياري جي بڻيو مندر سندس،

ڀڳتي ساڻي، ايشور رهبر سندس،

دش-شيوا آدرش سندر سندس؛

مات-ڀارت هڪ سپاڻر پت جڻيو،

ساريءَ دنيا لاءِ جو ڊيپڪ بڻيو.

جنهن ڏٺو ڇمڪو نئون چانڊاڻ کي،

جنهن ڏٺي سوييا عجب سرهاڻ کي،

موجزن جنهن ٿي ڪيو مھراڻ کي،

شبد سان جنهن ٿي نڇايو پراڻ کي؛

گود قدرت جي سو ويو خالي ڪري،

هءَ! ويو ڀارت ۾ بيڪالي ڪري.

جنهن ڪيو اوچو ڪرم جيون-آڌار،

جنهن ڪيو شيوا کي مڪتيءَ جو دوار،

جنهن سڀني ”انسان آ آڏي آپار“،

زندگيءَ جي باغ ۾ آندو بهار؛

راج روحانيءَ جو رهبر ويو هليو،

دل جي دنيا جو دلاور ويو هليو.

v- هند مانا! ايترو ماتم نه ڪر،

لڙڪ موتين ساڻ تون دامن نه ڀر،

ناس ٿي ڏيھي ڪويءَ جي آ، مگر،

آتم-گرد-و-جي آهي آمر؛

پنهنجو اُٺاڻي ڪري هو نانءُ ويو،

دل-نگر ۾ ٺاهي پنهنجو گانءُ ويو!

بچا مولين جي مولڪي چوند پيتا ۾ ڌرين ٿو ٿون؟
 الا پسار۔ سڀ ۾ مان نه مولِي بي بها آهيان،
 پري نئي ٻاهر پون ڀرندو سڀ ڏسندا نه مان ڇا آهيان!
 ۸۔ غضب جي خوش سان جي ٻاٽڪي هٻڪر ٻٽوڙين ٿو،
 اٿل کائي اچي انسان ٽالڪي کي ٻٽوڙين ٿو،
 ڪرڻ ٿو غرق غوراڻن کي ۽ ٻڙن کي ٻوڙين ٿو،
 ٻٽون ڀرند ڪرڻ ٻل ۾، ٽڪي ٽڪرن کي ٽوڙين ٿو،
 ملي ”دلڪير“ کي جي ڇان ٺهجي قطره جي هيڪر،
 ٻڌان ٿو مان جيئن ٿوڪي، ٻڏي مولڪي ڇڳڪ هيڪر!!

گردبوا

۱۔ هند جا روشن ستارا الوداع!

ساريءَ دنيا جا دلاوا الوداع!!

ڪوٽا۔ دهريءَ جا سهارا الوداع!!!

الوداع، گردبو پسارا الوداع!!!!

آب ڏيندڙن ٿيون اکيون، آلي جهڙي،

ٿي وڃي رسات ٺهين مان وڏ ٿڙي.

۲۔ عرش اڀري تان هي ٿورائي ڪري،

ٻائي آيو چولو لاسلي ڪري،

پهري، پوڪي، مهاگالي ڪري،

ڀروب ۽ بشير جو لائلي ڪري،

ڪوٽا۔ رائيءَ کي وڃ ڏيئي ڏهاڳ،

وئي نئي ورڏاڻا آڇ ڀارو جو ڀاڳ.

۳۔ هڪ الاهي ٿورو جو آغاز ٿيو،

هند کي هستيءَ سندس ئي ٿاڙ ٿيو،

مان ماڪن ۾ سندس ممتاز ٿيو،

ساريءَ دنيا ۾ ڪڙو آواز ٿيو.

آکاس ئي ڇا آهن ئوري عجب نظارا .

- هي سڀ ڀسي ڀسار، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو .
- ۶- ڌرتيءَ تي جڏهن وسي ٿو ڪڪرن مان مينهن ۽ ڄم،
نورن مان لازمين جي چٽڪي چٽڪي ٿي ڄم ڄم،
ٽهڪي رهي آ ٿر ٿر، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو .
- ۷- جيڪا حوالي جوڀن آهي گلن ڦلن ۾،
سا موهني ٿي مرڪي ڪن ماڳ جي ڦڙن ۾،
تون ڇو ڀلا غمن ۾؟ تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو .
- ۸- اولڏه پٺيان اچي ٿي سهڻي صفا سهائي،
ڪاري گهٽا مان لڪري اڇليءَ جي روشنائي،
ڪر دور غم نمائي، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو .
- ۹- فرحت ۾ فڪر واري فرياد ڇو ڪرين ٿو؟
ناشاد دل کي ويتر ناشاد ڇو ڪرين ٿو؟
غم ياد ڇو ڪرين ٿو؟ تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو .
- ۱۰- دل جي غبار غم سان سک جو سمو ٿو وسري،
ڳوڙهن جي رنج سان ٿو گولدر جو گونچو آسري،
ٻوٽو خوشيءَ جو آسري، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو .
- ۱۱- تيزاب درد جي ۾ سارو بدن ڳري ٿو،
سورن جي سوز اندر هر هڪ هڏو ڀري ٿو،
ڳوڙهن سان اک ڀري ٿو، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو .
- ۱۲- چالاءِ عمر ٿوري گوندر ۾ گدوائين؟
ڳڻتي ٿي ٺوڪي کائي، ڳڻتيءَ کي تون ٿو کائين!
”دلگير“ ڇو سڏائين؟ تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو .

(۲) سڪرات ويلي

پرڻل خوب ڦولن سان ڦلواڙ ۾، برهمڻ رکيو پنهنجي گلزار ۾،
مڌر ڪمٽ وارو ڪو طوطو عجيب، غضب جي هٿي جنهن کي سوڀيا نصيب.

ٽنهنجو ڳجهه لوڪي عمر، منهنجي اکين تي سائي.

۵۔ دل گهري ٿي، نه اڪيلو هجان والدو هر جاءِ.

چڏي وستار ببا، ٽنهنجي ڪمايان وائي.

۶۔ ٻنڌن هوندي ڪو آزاد رهي سرور لو.

ڪو ڪروڙن ۾ جنڪ، جنهن جي ڀلي بشتائي.

۷۔ جيس چالبه وره، هاڻي پنجاه جسي ڀر،

مون ڪلڙ يون ٿي ڪر، لطف مان لالڻ ڏائي.

۸۔ ناچه باههه ڪري، ڪر سگهو آزاد مولڪي،

ٻنڌن چار ڪبي، ڪر مولڪي بي شر حالي.

۹۔ سڀل روزي سان عطا، ڏاڏرا ڪر شوق مولڪي،

نه صحت جان سان، جانب جي ڪرمان ٽهلبائي.

(۱۹) شري هري درياني (تخلص: دلگير)

(۱) ٽهڪ ڏي

۱۔ سنسار هيءُ خوشيءَ لاءِ سائينءَ سڄو نظارو

راحت جو رنگ جنهن ۾ هر شيءِ مٿان رچايو،

هرڪو خوشيءَ لاءِ آيو، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۲۔ سنسار هيءُ سراپا جڳ لڙش آب آهي،

جنهن ۾ اسانجي جيوت مثل حساب آهي،

سنسار خراب آهي، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۳۔ ڇا ٽهڪ ڏيئي ٿو، جهنگل جو صاف جهڙو

مستيءَ ۾ ڪٿن اچي ٿو، حالديءَ جو صاف ڪرڻو

هرڪنهن کي لبب مرڻو، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۴۔ آڪاس جو پيالو، راحت سان تار آهي،

قدرت ۾ ان شي جو خاصو خمار آهي،

هر شيءِ اٿار آهي، تون ٽهڪ ڏي خوشيءَ جو.

۵۔ خوش ڪبل ڪٿن مڃائن سڄي جندءِ ستارا،

لڳي ٿي هير هڪاريءَ ۾ مون کان،
 ڦري ٿو ڦاڳ هر ڦلواڙيءَ ۾ مون کان،
 ٽئي ڪولجن سنڌي ڪولجار مون کان،
 چئن چيهن سنڌي چولگار مون کان.
 وطن پوشاڪ سڙيءَ جي ٿي پهري،
 ٽپي هر ٿار ٿي خوش ٿي ٿي ڦيري،
 مون لڙڪس جي ڦٽائي لند گهري،
 چمن ۾ چٽ ٿي آيو چيٽ اُڀري،
 وڏي وس ٿي ڪيون ڳالهيون ڳڻدارن،
 پلر پي ٿي لسواري ٿات ٿاڙن.
 مان ٿي ٿي جان بيجان ۾ ڦوڪيان،
 مرن مرگهن پڪين پنجن ۾ ڦوڪيان،
 رڍن ۾ پي ۽ ريدارن ۾ ڦوڪيان،
 سمندر ۾ ڇا مان صحرائن ۾ ڦوڪيان،
 گلن اندر اچي رنگت ٿي مون کان،
 رسي هر مرد کي فرحت ٿي مون کان.

(۱۸) شري سوڀراج نوملداس

ڪچڪول خيالي

- ۱- ڪيترا سال ويا، ڪين ٿي دل ٽرپائي،
 ٿي وڪارن جي پلي، عمر ٽپهه گم ڄاڻي.
- ۲- ٽرڪ جا پور چڙهن، هاءِ وچن سي وٺڙي،
 گوڙ گهمسان زماني، جي ڪير سودائي.
- ۳- رزق منهنجو ٿيو، تڪليف سان شامل هر جاءِ،
 ۽ ٿي ٿڌي ڪئن، ڪونه ٿڪيو، هٿ ڇاڻي.
- ۴- مولڪي انڪار يا اقرار مان ڪي حاصل ٺاهي.

مان مڙين جي طرح چادر تي چمڪان،
 گهٽا جي جهمڪندڙ جهان تي جهمڪان،
 بڙهن ٽر ٽر ڪري ڪڪر مان ٿي ٽمڪان،
 مان چيڙين جي ڪري چرچر ٿي چمڪان،
 گويا سلمي سنديون سهڻيون ستارون،
 ڪرڻ لينگر جي گهگهريءَ مان ٿيون ٽارون.

تل واري به رڻ جي مان، ٿي لاريان،
 ۽ منهن مڙين حوالي مان ٿي ڏاريان،
 گمان هر دل ۾ مان ٿي ٿي آڏاريان،
 مان جڻ چوريءَ منجهان پاڻي ٿي هاريان،
 ڪوئي سمجهي نه ڄڻ مان ٿياريان،
 ٿا چڻڪن آب ڪوٽر جا ٿوهارا.

ساري عالم کي منهنجي سار آهي،
 منهنجي لاءِ هر بشر کي بيمار آهي،
 وسط کان جي مولڪي هو عار آهي،
 منهنجي لاءِ منتظر هر ٻار آهي،
 وسان ڀر جهڙ نه ڪن پيچ مولا،
 ڪٻان چر ڀر نه ڪن ٿا پيچ مولا.

سڄي مون لاءِ ٿين سڄ واهه پائي،
 منهنجي ٻرڪه منجهس موليٰ آبائي،
 ٿي پر کي اتر، بلڪن ۾ بڙائي،
 ڪٿي مان ڪڇ ٿي ڪيڏا ڪرائي،
 لٻارا رنگ ڇا ڇا ٿي رڇا پيان،
 مڙو ۽ مڙو ڪيڏو ٿي مڇا پيان.

پوي ٿو ساهه ڪر ٿاريءَ ۾ مون کان،
 عسي ڪيندو ٿو گلاريءَ ۾ مون کان،

(۱۷) شري پريو چڱاڻي

برسات

منهنجو ڪيلاس پري ۾ برف-گهر هو،
 اڇاڻڪ منهنجو وايوءَ ۾ سفر هو،
 منهنجو آڪاس تي ڪنهن دم گذر هو،
 هيءُ سڀ سورج جي تابش جو اثر هو،
 منهنجو ڪڪرن جي ڪشتيءَ ۾ لڳل هو،
 منهنجو پورب جي پاسي کان اچڻ هو.

وسط آيون وڃون ڇا وڃ ڪجي ٿي،
 سربلي سارنگي مون لاءِ وڳي ٿي،
 پٽا پٽ البت رنگت رڇي ٿي،
 ۽ نيلر-مهل ۾ ناچڻ لڳي ٿي،
 هيءُ منهنجي آجيان جو شور هو سڀ،
 شراب حسن جو هي دور هو سڀ،
 منن جان مان ڪندي آهون ٿي آيس،
 دڪي دل مان ڪندي دانهون ٿي آيس،
 مان ڪڪرن کي ٻڌي ٻانهون ٿي آيس،
 فرشتن جي گوياءَ سامهون ٿي آيس،
 مان اندر ديوتا جو چٽ چرايو،
 زبردستيءَ سان جنهن عرشين اُڏايو،
 ٿي لسري جڻن جوالي نوجوان مان،
 وڃي جڻن موج ٿي موج روان مان،
 هلي هٻڪار ٻاهر گلستان مان،
 ٿئي پرواز جڻن ٿو روح جان مان،
 نٿن مان پاڻ کي عرشين اُڏايان،
 هماليه جي صفت جا گيت ڳايان.

- ۱- ايمار جو فرهاد ٻڌي، داد و دوا ڪر،
پڻ اٽڪي شاد ڪر.
بيداد ٿي پلجي به سحر ڪر نه روا ڪر،
داور پيو ديا ڪر.
- ۲- فرقت ۾ مري پنهنجي تو ايمار مستجا،
آهين تون ڪٿي لا؟
پنهنجي تون ٻين جو نه دم اعجاز نما ڪر،
جلدي ڪا شفا ڪر.
- ۳- هڪ ٻار زلف هار وڌا دام دلين ڪي،
فاسائي ولهين ڪي،
باقي تون ڪچل پائي سو نغو نه بيا ڪر،
ڪڇ خوف خدا ڪر.
- ۴- سالن کان سٺي آهي مون جدائي جي مصيبت،
ڪر يار ڪا رحمت،
سر منهنجي ڪي تون اچي ڏر کان خارجا ڪر،
يا پنهنجي وٺا ڪر.
- ۵- اي ٻار انجه ليڇي ۽ مائٽي خلمر تو ٻار ٻو،
مشتاق ڪي ماراڻ،
ٿي شوخ ٿي هاڻي نه تير ڦٽا ڪر،
بيدا نه قضا ڪر.
- ۶- دل آه عزت آ تو ڏي ڀاو ڪي از خود،
ڪر هاڻ نه ڪر ڪر،
سڀ سڀ تون صبر ۾ نه ڪنهن دل مان صدا ڪر،
ڪيچن ڪي نه ڪلا ڪر.

ڀارت جي خبر ڏيئو، او ڀارت جا مسافر،
ڀارت جا، او سنسار جي جنم جا مسافر،

(۲)

ڀارت کي وڃي چئج، او ڀارت جا مسافر.
پاتال ۾ پختي ٿي سندن پاڙ پير جان،
ڇو هلڪي هوا توکي ڪنول وانگي جهڪائي؟
پوءِ ڪهڙو ۽ ڇا واسطي ڀولن ۽ مڪين کان،
ڀون ڀون به انهن جي، ڇو سندن ڌيان ڇڪائي؟
صحرا ۾ هجڻ يا هجڻ دريا جي ڪپن تي،
ڇا بزم ۾ ڇا رزم ۾ جنهن هنڌ گذاريون،
تنهنجوئي هجي پيارو منو نام چين تي،
دشمن سان سندن صلح جي وائي به نه واريون!
ڪنجوس ڪوئي لالچي ڀارت ۾ نه ڏسجي،
لادار نه ڪوئي هجي بيڪار نه ڪوئي،
ڀڳوان! انهن کي به تون ڀارت ۾ رهڻ ڏي،
پر ههڙي زمين تي رهي غدار نه ڪوئي.
ان ڏينهن نه دليا ۾ رهي جسم اسان جو،
جو تنهنجي ڪسڻ واري اڳيان ڪنڌ نوابون،
دشمن جو رهڻ ئي نه ڏيون نانءُ نشان ڪو،
۽ تنهنجي بچائڻ لاءِ ڪڏي ڪنڌ ڪپايون.
گنڀير ڪڪر جان ٿي ۽ پي تاب ڪنوط جان،
ساگر جو رکي جوش ۽ طوفان جي طاقت،
پرڻ جي آلتا سان ۽ رڻ پٽ جي تپت سان،
برباد ڪريون لڙهي ۾ دشمن جي جسارت.
ڀارت کي وڃي چئج، او ڀارت جا مسافر،
ڀارت جا، او سنسار جي جنم جا مسافر.

ٿين ٽنچون برباد سڀ سازشون،
ڏيٺا جي نه پر چڪي مڙڻ جي هير،
رهي خالي محتاج جو هٿ جتي،
نه ان ملڪ ۾ ڪا به ڪوڏي بچي!

جلاوطنين جو گيت

(۱)

پارٽ جي خبر ڏيهر او پارٽ جا مسافرا
هٿ دور رهي ڏيس کان غمگين رهون ٿا،
ٿڙڪن خون ٿڙهيون سار جي ٿارن ۾ پئجون ٿا،
آڪري، ڦٽايل پکي ڇان سور سهون ٿا،
هر گل جي مٺي مرڪ ڪري ياد رٿون ٿا،
ڪومائي، خزان ڦول ڇڏيا چٽج چمن کي،
بي پر هتي پنڪون ٿا پرڏن کي ٻڌائج،
انسرد دلون هٿ ٿيون رڻ چٽج گلن کي،
۽ ڳالهه سندن لوح جي ٻن ٻن کي ٻڌائج،
ڏس، ڏس، ڇو، سو، اوڻ ڪمال آهي ڪا هي؟
سو شان اڳيون، جاه جلال آهي ڪا هي؟
باعن ۾ گلن جو سر جمال آهي ڪا هي؟
ڪنهن دل ۾ اسانجو خيال آهي ڪا هي؟
ساوڙ جي گهٽائين کان ۽ منوالي هوا کان،
باغن ۽ بهارن کان ٿي ڇا وسري وياسين؟
دريا جي ڪنارن کان ۽ رنگين فضا کان،
پارٽ جي نظارن کان ٿي ڇا وسري وياسين؟
هر آهي اوچا، نه رهي جن کي تصور،
ميدان، جي وسعت ۾ خيالات کي گر ڪن،
هر آهي، اونڀيون هي منش هي من والگر،
دريا جي روالي کي ڪري ياد لڀي من.

وزن کي هٽي هن وزن ٻيو ڪو ويچارو.
نالو ڪنهنجو نه ڇڙهي بس خالق منجهانس ڦاٿي،
لفظ لفظ ۾ پنهنجي ٻوڙ خوب ڀري گستاخي.
ڇي هي لفظ هٽ ۽ هو هٽ ائين ٺاهه آهي،
باقي جو چوي ٻئي ريت، مڙيوئي گاهه آهي.
او ڀڳوان اچار پنهنجي کي به ٿو ڏئي وزن هن ريت،
ڇي سخت لڳايو ويو سان ۽ نرم سان ڀريت.
ڇڏي واهيات وڌ وائي، ڇي سوال پڇي ڪو اهو ڪٿي،
نه شاعر سڏجي ڪنهن کي، ڪوي ڪهڙو سرهڻي؟
جاڳر جيڪر جهٽ ڇڏي، ظلم جنهنجي سان نظر ملي جان،
هر دو نري پوي پاڻهي، يا جاڳي اُتي جوش وچان.
لفظ لفظ شاعر جي ۾ طاقت اها رهي ٿي،
هر ڇيز ٿئي ٿي روشن، اولهه سڀ لهي ٿي.

(۱۴) شري نارايڻ (شام)

اي ڪاش!

جتان پوءِ آسائڻا ويا نراس،
اهي گل ۽ مڪڙيون وڃن شل هجي!
وريو جنهنجي در تان اُڪنديو آڏاس،
وڃي هٽ مٺي سولهن سا خاڪ ٿي!
وڌي جنهنجي سايه ۾ ظلم آسپاس،
سڪي تنجا شهزور بازو ٻڙن!
غلامن غريبن جو جن ۾ نواس،
ٻهي اهڙا مندر محل، بک ٿين!
پڇو هڪ نه پر هڙئي تاراڙيون،
جي تورن سپت جي عوض پاڻ سڀ.

(۱۲) چند ڀرام بولچند آڏواڻي

ڊاڪٽر گر بخشاڻي

- ۱- سنڌ جو سولھارو، آڏي آڏي جو سنارو،
هتي هٿ ڇال سويارو، ڊاڪٽر گر بخشاڻي.
- ۲- هو سنڌي ۽ ٻر جو ماهر، ٻڌا پارسي ۽ جو هو گوهر،
الڪلش ليکي سڪال، ٿو ڊاڪٽر گر بخشاڻي.
- ۳- ڇا حبش، نورجهان، ڇا ڪتاب روح رهاڻ،
سڀ ڪن سنڌي وڪاڻ، ڊاڪٽر گر بخشاڻي.
- ۴- شاه جو رسالو مينا هزار ٻو مصالحو،
قائم ڪرڻ ٿا نالو، ڊاڪٽر گر بخشاڻي.
- ۵- مولن ٻولي سنڌي، الڪرڙي پارسي هندي،
ساد هرڪا ڏيندي، ڊاڪٽر گر بخشاڻي.
- ۶- يارن سان سچو هو، تعصب ٻکان ٻڌو هو،
آڏي ٿن ٻر چيو هو، ڊاڪٽر گر بخشاڻي.
- ۷- هو صاحب سندو شرف، ٺهڻو ٻر مضبوط،
علميت و قابليت، ڊاڪٽر گر بخشاڻي.
- ۸- باز آڏي سنڌ جو، هو ماڻڪ هڪڙو هند جو،
دلجو ٻر رند جو، سو ڊاڪٽر گر بخشاڻي.

(۱۳) روچيرام گنگارام سڌاڻي (تخلص: جاڳر)

شاعر کير آهي؟

ساعر جي شهرت آهي سمانِي شعر ۾،
تعامه نه وڌيڪ نه وزن ڪير ۾،
شعر ڪا زمين جو مایوس ماڻه سان ٿا؟
آڻي ڪو ڪو ڪان ۽ جو ڪري رهيو آهي ڪان... ڪان؟
۽ ٿو ٿو ٿو ٿو شعر کي ائين ڪارو.

- ۱۰- رنگ، مذهب، حیثیت کان تنهنجو دامن صاف آه،
پاک ڪي طرئي اٿل کان ساهمي اوصاف آه.
- ۱۱- مختلف هستين پر آئين محبتي ميلاپ تون،
ين سريلي ساز کي ميلي، ڪڍين آلاپ تون.
- ۱۲- تنهنجي پيڪر پر پري! آهي پري جادوگري،
تي ڪري دل يا چري تنهنجي دالارا دلبري.
- ۱۳- تو سوا وڻرت وڃي طاقت لباهيءَ پر تمام،
ماڪ مردن سان ڀريل چٽا آه مردن جو مقام.
- ۱۴- تنهنجي مضبوطيءَ بنا ٿي ديش ڀڳتي پي جسي،
بي لهڪ چئن طعار بر، هر چيز ”بيوس“ پي چسي.

ڪوي ڪاليداس

- خاص ڇڳه ڀرند ڪوي، ڀارت جو ڪاليداس آه،
جنهنجي ڪوٽا جي سڳنديءَ سان، ڀريل ائھاس آه.
- ۱- وڪرماڄيتي سمي پر هو جنم ڀومي اُجبن،
هند ڄاڻي جو ڪوٽا روبرو ڇڳه واس آه!
- ۲- ساعري دايو بر تيسين ڇمڪندو ڇمڪات سان،
جيئرين سج پر سوجهروءَ ۽ چنڊ پر پرڪاش آه.
- ۳- بي بيا ڪوٽا ڪلا پر ڇا ڪرامت ٿي چڪي،
سنڪرئي ساهتيه پر ڀيو نئين سر ساس آه.
- ۴- لاڻڪي دليا جو آهي نازن ۽ شڪونلا،
ساڪنا جنهن جي سان پر هي ڀرتوي آڪاس آه.
- ۵- هن ڏٺو سوکير درشتيءَ سان سرشتيءَ کي چٽو،
هر نظاري پر لقون اليو سندو ايناس آه.
- ۶- آه اولي بهگڻي ڇا. رڻپ راڻي رس پري!
ڪوٽ ڪوٽان چاش رسنا سان ڀريل سيناس آه.
- ۷- بن هزارن جي ٻڍي ڪوٽا لڳي ٿي نوجوان!
لت اوائِيءَ کان لقون ”بيوس“ سندس رخواس آه.

٥- پنهنجي طاق جي ذرو مارا نه هاري ٿوڪي،
فرض يالين ٿو، حُسن جا نه هاري ٿوڪي،
گهوڙو اولڏهه جي بيهه ٻيٽ ۾ پرڪاش وسي،
سخت ٻيٽ سوڙهه ٿي طوفان جو امڪان ٿسي،
درد حد پنهنجي لنگهي روپ سٿا جو ٿو پسي،
خاص ”نيوس“ تي ڳڻهو دست تو قدرت جو وسي،
تو لاءِ آڪاس منجهان گرچندا بادل ٿا اچن،
مهر جو مينهن ڪيو، پرچندا بادل ٿا اچن!

قومیت

- ۱- چوٽ کائي ڪاميابي ٺهندي قلمن تي ڪري،
سوڀ جو روشن ستارو تنهن جي محور تي ٿري.
- ۲- ٺهندي برڪت سان ٻون ٽا ماڳ مان موٽي ٻڏي،
هڪ نادل مان ٻون ٿيون اُمر تي تولدون چڻي.
- ۳- گو ملي آزاديءَ جو روح کي ٺوڪڻ لڄ ڏري،
گو ٻڌي روڻي سر ٻا خوش نصيبيءَ جو قمر.
- ۴- مات ٺهنديءَ ۾ مٿا ساگر ٽڪي چي گرجا،
گو چڪيءَ جي چوڻ سان زنجير ٽوڙي ڇڏي.
- ۵- لفظ ”ناممڪن“ نه ٿئي ٿو قوس ۾ جي ڪوش ۾،
خوف کائي لا اُبدِي ٿي رهي روڻوش ۾.
- ۶- ستم سختيءَ ۾ ٽٽي بخش ٺهندي خيال،
ٿي ڪرين ميدان محبت ۾ مٽي سڃاڻا.
- ۷- ٺو هٿان حاصل ڪري ٿي حسن قرباني ڪمال،
هر لهر ۾ پري ٿي خاص جلوهءِ جمال.
- ۸- ٺهندي آڏو آدرش انسانيت اوچو سدا،
سڀ برابر ٿو اڳيان، مثلي، غني، شاه و گدا.
- ۹- جان ٻوي ٺهڻي لهر ٿي ٺهندي اوچي چوٽ تان،
سڀ تفاوت جا جبل ٽپن ٿا واريءَ ڪوٽ تان.

- ۱۰- رنگ، مذهب، حیثیت کان تنهنجو دامن صاف آھ،
پاک يڪ طرفي اُٿل کان ساهمي انصاف آھ.
- ۱۱- مختلف هستين ۾ آئين محبتي ميلاپ تون،
بي سريلي ساز کي ميلي، ڪيدين آلاپ تون.
- ۱۲- تنهنجي پيڪر ۾ پري! آهي پري جادوگري،
تي ڪري دليا چري تنهنجي دلارا دلبري.
- ۱۳- تو سوا وٽ وڃي طاقت تباهي ۽ ۾ تمام،
ملڪ مردن سان ڀريل ڇڻا آھ، مردن جو مقام.
- ۱۴- تنهنجي مضبوطي ۽ بنا ٿي ديش پڳتي بي جسي،
بي لمڪ جئن طعام ۾، هر چيز ”بيوس“ بي چسي.

ڪوي ڪاليداس

- خاص جڳهه پرست ڪوي، ڀارت جو ڪاليداس آھ،
جنهنجي ڪوٽا جي سڳنديءَ سان، ڀريل ائھاس آھ.
- ۱- وڪرواجيتي سمي ۾ هو جنم ڀومي اُچين،
هند ڄاڻي جو ڪوٽا روپ ۾ جڳهه واس آھ!
- ۲- شاعري دنيا ۾ تيسين ڇمڪندو ڇمڪات سان،
جيسين سج ۾ سوجھرو ۽ چنڊ ۾ پرڪاش آھ.
- ۳- بي بها ڪوٽا ڪلا ۾ ڇا ڪرامت ٿي چڪي،
سنسڪرتي ساهتي ۾ ڀيو نئين سر ساس آھ.
- ۴- لاڙڪي دنيا جو آهي نازن ۽ شڪوئلا،
ساڪنا جنهن جي سان ٻر هي پر ٿوي آڪاس آھ.
- ۵- هن ڏٺو سوکير درشتيءَ سان سرشتيءَ کي ڇٽو،
هر نظاري ۾ نئون انڀو سندو اڀياس آھ.
- ۶- آھ ٻولي بهگڻي ڇا، روپ راڻي رس پري!
ڪوٽ ڪوٽان چاش رسنا سان ڀريل ميناس آھ.
- ۷- بن هزارن جي ٻڍي ڪوٽا لڳي ٿي نوجوان!
نت نوائيءَ کان نئون ”بيوس“ سندس رهواس آھ.

سنڌي ٿاڙي

- ٻنهنجي طاقت جي ڌرو مان نه هاري ٿوڪي،
مرض پالين ٿو، حُسن ڄاڻ نه هاري ٿوڪي.
- ٥ - گهور اولڏهه جي بيهه بيهت ۾ پرڪاش وسي،
سخت ٻت سوڙهه ٿي طوفان چوامڪان ٿئي،
درد حد ٻنهنجي لنگهي روت شا جو ٿو ٻسي،
خاص ”نبوس“ ٿي ڳجهو دست ٿو ڦٽو دست چروسي؟
تو لاءِ آڪاس منجهان گرچندا بادل ٿا اچن،
مهر جو مينهن کٻو، پرچندا بادل ٿا اچن!

دوميت

- ۱- چوٽ کائي ڪاميابي ٽنهنجي قدمن تي ڪري،
سوپ جو روشن ستارو ٽپن جي محور تي ٿري.
- ۲- ٽنهنجي برڪت سان ٻون ٿا ماڳ مان موٽي ٺٺي،
هڪ بادل مان ٻون ٿيون ٽيون ٿي ٿي.
- ۳- ٿو ملي آزاديءَ جو روح کي ٿوکان ٿاڻ ڏي،
اوڏي ٿو ٻي سروي خوش نصبيءَ جو ٿي.
- ۴- مات ٽنهنجيءَ ۾ ميا ساگر ٿي جي گرجا،
ٿو ٻيڪيءَ جي چوڻ سان زنجير ٿو لادي جاءِ.
- ۵- لفظ ”ناممڪن“ نه ٿي ٿو قوميت جي ڪوش ۾،
خوب کائي ٿا اميدي ٿي وهي روڊوش ۾.
- ۶- سخت سختيءَ ۾ ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي،
ٿي ڪرڻ ميدان مصيبت مڃي سڃاڻ مثال.
- ۷- ٿو هٿان حاصل ڪري ٿي حسن قرباني ڪمال،
جبر ٽٽرڪ ۾ ٿي ٿي خاص جلوهءَ جمال.
- ۸- ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي،
سڀ برابر ٿو اڳيان، مثلي، غمي، شاه و گدا.
- ۹- جان ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي،
سڀ ٿاڙي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي.

ٽپي ٻنهي ٽپسين ڏلو، سڙلدي مهل سراپ،
نه دسرت تنهنجي لاءِ هي ڀرگهت ٿيندو ڀاپ،
پتر سندو سنتاپ، سهندي، مردن سينگه ۾.

هاء هاري

۱- تنهنجي تصوير منجهان وه جو ڪنياڻ ٻڪي،

تنهنجي فرياد مان بيداد جو ورتاءُ ٻڪي،

تنهنجي بد حال منجهان عام جو اڀراءُ ٻڪي،

مات تنهنجي مان غضبناڪ غوغاءُ ٻڪي!

جان جند پنهنجي جفائن ۾ پگهاري ڳاري،

نه به دلاور ٿي اڃا دل نه ٿو هاري، هاري!

۲- ٿي آيو اولڏو تو رونين ۾ ڪٿي چيلهه ڪهي،

پير پاڻيءَ ۾ ٽپيا، ڇان پسيني ۾ ٽپي،

زندگي تنهنجي غلاظت جي لپاڻن ۾ لپي،

جسم کي صاف ڪرڻ لاءِ نه صابن نه سڀي،

هوڏي مرضن ۾ پئي موت جو سولو ٿين شڪار،

ٿيو سڀني جي سبب ٿو ۾ دوائن جو ڏڪار.

۳- ٿو ڏٺا ٻوڪي گهڻا پر نه ڪنيا قوت ڪڍا،

جي رڙاها نه رجھڻ جا سي چٻيا سخت چٽا،

تنهنجي گندن ۾ گهڙڻ لاءِ گهڻا ئي ها گهڻا،

مال کاڄي ويو رهيا باقي تنهن جا ڪي ڪڍا،

جنهنجي رت سان ربيع، خون سان پلجي خريف،

هاءِ بي قوت رهي پاڻ سو هنري ۽ حريف!

۴- پهچ تنهن جي کان زميندار سدا آهي پري،

ووت، بيگر جي سمي ياد وڏيرو ٿو ڪري،

ڇو نه ان وقت سندس ٽوڪا اسواءِ ٿي نه سري،

ڪم ٿپاڻڻ لاءِ ڪنيو ٽوڪي دلاسن سان پري،

- راجن روئندي، ٻهلو هو وٺهار ٿي.
- ۹- اچڻ جي آواز جو، پريان ٻين پراڻ،
اٿي عشق اڪبر مان، پڪاريو پيءُ ماءُ،
”دپر ڪيءُ ڪيئن دادلا، دل ۾ هو ڏڏڪاڻ،
آءُ هلي ٿون آءُ، اٿن جيون جا آسرا!“
- ۱۰- مٽندي سڙو سڪ ڀريو، دسرت دل هاري،
هلي نه هنياري، ڪچي ڪچڻ نه اڪلي.
- ۱۱- هت وس هيلن سان، ڪٿي دسرت دليري،
چي: سريو ڪناري سانجهو ٿي البت اللهي،
مون پي گج گمان ٿي، سڳ سنڌين سهرڻي،
ڏول ٿيو ڏيري، ٻيڳڻ منهنجي پاڻ سان.
- ۱۲- سريو ٿي سنڌڪا ٿريا، تاب چڏي تحمل،
پاڻيءَ ۾ ٻڌا ٿيو، وڏو هلاچو هل،
دسرت ڏکي درد ۾، ٻر ٿيو، بلڪل،
جڏهن ٿيو گل، ڏيو شروڻ شهر جو.
- ۱۳- ”دسرت درد وٺن اٿي، ڪيءُ ابر اٻاڙي،
شروڻ رڀءُ شراڻ، ڪندو ڪير شردا رکي.“
- ۱۴- ”اوهين اٻوڏيا ڏاهن هلو، جتي منهنجو راج،
اٿي اوشالڪي ڪين ٿئي، اُڇڻ يا احتياح،
هڪو همبند لاءِ وکان، سڪ سميت جو صاح،
ڪنڊس اوشالچو ڪاڇ، پنهنجي عئين پاڻ مان.“
- ۱- وڏ ڀاليون هن ويو ٿا اٻوڏيا کان اُگني،
سا چڪيا چنڊا جي ٻري، توڃا ڏيل ڏلي،
سڙي دل سڪرات ٿي ڊوڙي، ڪين ڏلي،
چڏي سڀ چئي، اُسان آس سنسار جي.“
- ۱- شروڻ سان چڪيا چڙهيا، ورد ڪندا وولات،

هاڻوڪا شاعر

(۱) ڪشيد ٿيرڻ داس ڪٿري (تخلص: بيوس)

شروڻ ڪمار

- ۱- ڇٽڪي آيو چوه مان، ڪڙڪو کان ڪري،
ڪولڻر ڪناري ڪريو، سر يو سڀس ڌري،
هت پيا سي پيءُ ماءُ جو، جر ري جيءُ جري،
هتي ٻاڻ پري، شروڻ شير شرير بر.
- ۲- بڙ بڙ ڪندو جڻ، گهڙيو گهڙي بر پاڻي،
هن به سينگ، سئين ڪئي، هت هاڻي ڄاڻي،
اچي هن اتفاق سان، سالجهي ٿي ساڻي،
اولده اباڻي، جنهن ڏوڪو ڏسرت کي ڏلو.
- ۳- ڦٽڪيو ڪري ڦه ڪري، ٻلي ٻاڻ جهلي،
پاڻي ڪٿي پيءُ ماءُ ڏانهن، هاڻي ڪيئن هلي؟
جيڪس جن جي جان ٿي، بنا جل جلي،
ساڻن ڪير سڀي، حقيقت هن حال جي؟
- ۴- ناز نه جن کي نور ٿي، جي اکين کان آجا،
رڻ ڪيءَ راجا، تن جي هڪ ئي هوت سان!
تو جو هنيو هڪ ئي، تنهن ٽنگر ماريا ٿي،
- ۵- هڪ سر منهنجي سر مٿي، ٻيو ٻيلو پٺائي،
ٽئين سيلبي سڀني کي سڀيو، منهنجي ماما جي،
بنا چوت جوڙي کي، تو ٽرچيو ٿير سان.
- ۶- مون کي پنهنجي پار جو راجن خاص نه خيال،
پر مون ڌاران پيءُ ماءُ جو، جڻ آهه جدجال،
ساريندا سنسار به، ساعت ساعت سال،
ڪر پلائي پال، تن کي ٿاڻ سان وڃي.
- ۷- اتي شروڻ شير جو، پويون آهه پساهه،
سرو ڪناري ساهه، سورهي ڇڏيو سيگهه به.
- ۸- ڏلو ڪٿي ڏسرت، ڀڳو نيٺ اچو ٿيندي،

غريبِي

- ۱- غريب جي چوہ سا ٿي چڱڪ جي پاڇائي،
سمجهه اعڙي اندر انسان الائي ڪئن آئي!
- ۲- لڇو لڻگو ڪوڙو ڪم ٿيو آهي ضرور غريب،
هرهڪ نرائي جو باعث آهي ضرور غريب.
- ۳- سڀاڻن ڄاڻن ۾ ڀڳ قدر غريب ڪولهي،
مٿن مائٽن هوندي نه ڪوئي غريب ڪولهي.
- ۴- اڪيلي سر ڪٽيو غريب ڀڄي پيو ٻار،
دل ۾ رکي همت، آب ڏي ڪريو بهار.
- ۵- غريب جا ڪارج سارا، از خود واس ٿين ٿا،
غريب نوڪل آسري، سدا چڱڪ ۾ چڱن ٿا.
- ۶- غريبي گلزار آهي، غريب غريب آهي گل،
هر حال ۾ ره شاڪر، وڻرڪ ڌروڻ ڪير دل.

شاهوڪاري

- شاهوڪار ڇو سالو سڏائڻ ۾ هرڪو خوش،
غريب جو ڀڃو ٻڌو ٻڌو، ٺاهي موش،
جهان سارو خوشامد ٿو لڳر جي ۾ موش،
جي آهي مالدار ٻاڪو بهادر ٺاهي خوش،
ڏالا ۾ هڙ ٻينا نه هو، ٻاڪ ۾ هو ٻي ٻاڪ نه هو،
ڪن سنڌي کان ڄاڻ آهي منجهانس جهان خوش،
ڌريعي وٺيو هو، وڃون سڀ نه ٻوي،
ٺاهين ٺاهي ٺاهي، ٺاهي ٺاهي ٺاهي خوش،
سمجهه ڪراو ڪا ڀاڙو آهي ٺاهي خوش،
ٺاهي خوش ٺاهي، ٺاهي خوش ٺاهي خوش.

سخن جنهنجي کي سچ ناهي،
 واعدا ڪيو پيئي ور ور ڏاهي،
 پند کان اڳ ڪر ٿيئون ساهي
 جهڻيندي ڇا سا مرد جي دل؟

ڌرمون جنهنجي دل لڙم اٿيئي،
 پنبطين وچ جا شرم اٿيئي،
 هر دو جنهنجو هر دم گرم اٿيئي،
 جهڻيندي سا لاشڪ مرد جي دل.

جهڻيندو ڇا سوزال جي دل؟

سچو جنهنجو ڌول ناهي،
 همست ڀريو ٻول ناهي،
 سويماڻ جهڙو ٽول ناهي،
 جهڻيندو ڇا سوزال جي دل؟

بدن ۾ جو آهي ڏٺو،
 ڪرڻون جو آهي ڪٺو،
 ڳالهه ڳالهه ۾ حد اُٻرو،
 جهڻيندو ڇا سوزال جي دل؟

اڪ ۾ جنهنجي شور ڪينهي،
 دل ۾ جنهنجي غور ڪينهي،
 آهي مرد جو سرد سيني،
 جهڻيندو ڇا سوزال جي دل؟

ڌرمون اندر جنهن سدا سچ اٿيئي،
 پيريل الفت جو هر دم مچ اٿيئي،
 پير جو پاڻ کان اڳ پچ اٿيئي،
 جهڻيندو سوزال جي دل.

هزارن جا دروازا کلي ويا. سون ۽ وڏي جون راندون لڳي ويون.
هزارن جا هيرا ۽ لکن جون لعلون لڳي ويون. مهاڻن جو به شمع
ري ويو. ڀلون ۽ محصول مڙهي معاف ٿي ويا ۽ ساري ڪنجهر
دند مٿن امداد ٿي وئي. آخر چار نوڙي ۽ جي ٻانهن ۾ پڙو ٻڌي،
آڻي کيس راڻين ۾ راڻي ڪئي. محتلف ۾ ساڻس ڏاڍا سهج ڪندو
هو. ڪڏهين ڪڏهين نه سندس محبت ۾ اهڙو مس ٿي ويندو
هو، جو مورچل کڻي ٻيهي مٿائس هڻندو هو. وقتي نه کيس ساڻ
ڪري، ڪنجهر ۾ مڇي ۽ جو شڪار ٻيو ڪندو هو. نوري ۽ کسي
اٻڏي اڻوڻ ٿي ڏسي وٽس سوين سلامي ٿي ايندا هئا. خود سمون
جي هٿ ۾ پيهون ڇڏيون هيون، ٽڪي نه سندس اڳيان ليڃ
واڻو ٻوندو هو. پر اهڙي سهاڳ ڀولدي نه نوري ۽ جو من نه
وڌو. جي نار هوس نه لٻار جي نه منجهس ڪمي ڪانه هئي.
گرب ۽ گاه جي نه اوه نه ڪانه هيس. چار کي هميشه ائين ئي
پيئي ڇولدي هئي ته آءُ عجب ڀري مسڪين مهاڻي آهيان. پنهنجا
وڏ ڪري مون ليڃ کي اواز اٿيئي. شال ڏي ڪندو نه تنهنجو
لنهن لٽ ليهه ٿيندم.

[illegible]

۳۶- نوري ۽ ڄام تماچي

[ڊاڪٽر هو ٽچنڊ مولچنڊ گر بخشاڻي]

سمي گهراڻي جي هاڪاري حاڪم ڄام تماچي ۽ جي ڏينهن ۾،
ڪنڇهر ڏيئي ٿي ڪي مهاڻا رهندا هئا. کين اڪي ڪي هيون اڏيل
جاڙن ۽ ٺڪي ڪي هڻن مال اسباب. اُٺ وٺڻ، کائڻ پيئڻ، سڀ
هولندو هون پيڙين تي. مرد ماڻهو مڏ مڪڙا موڙي يا بالدين تي
ويهي، مڇيون ماري، رچن جا رچ ڪلهن تي ڏوٽي، آڻي مياڻين
تي ڏيڙ ڪندا هئا. مهاڻيون وري مڇين ڪي ڪارڻ ۾ ڪٽي، واٽن
تي ويهي ويهنديون هيون، جتي آهن ڪي چيري، پيرا پيرا ڪري،
گراڪن ڪري وڪڻنديون هيون. سندن ٻار لڏڪا ٿيو، سارو
ڏينهن لڏڻ وانگر پاڻي ۽ ٻيا تر ڏندا هئا. ڀلا جن جو رات ڏينهن
وهندار ٿي ڪيئن سان، تن وٽ اچائي آجرائي ڪٿان آئي؟ اٺو،
وٽن گند جا گدام لڳا. ٻيا هولدا هئا. ڪير جو سندن ڀر ۾ پيئي
سگهي! قضائي، جي ڪنهن ڪم بخت جو پالڻ سندن پالڻ سان
لڳي ويو، ته گگر گگر پيدا ٿيا ۽ بد بو ٻنهي ۾ لهي. جهڙا هڻن
جسم گدلا، ٿهڙا هڻن هڏ هيٺا. مهاڻن ۾ اهڙا ڪارا ۽ ڪوچا هئا، جو
ڏٺي ڪراهن وٺي ٿي وٺي. مگر وٽن هڪ لينگر هئي، جنهنجي
سولهن جي ڪهڙي ساراهه ڪجي! شڪل شبيهه ٿوڙي هلٽ چلٽ
۾ مهاڻي مور نه هئي. ويتر انهيءَ ڪن جي ڪن ۾ املهه ماڻڪ هئي.
منهن مان اهڙو ته نورالي حسن ٿيو ۽ ڪندو هوس، جو کيس سڏيندائي
”نوري“ هئا.

ڄام تماچي شڪار جو نهايت شوقين هوندو هو. هڪ
لڳا ڄڻ پيڙي ۽ ٻر چڙهي، ڪنڇهر ڏيئي جو سير پئي ڪيائين،
تڏهن اوچتو سندس نظر وڃي نوريءَ تي پئي. نوريءَ جي ليٽن ۾
اهڙو ڪو ڪامڻ هو، جو کيس ڏسندڙي ڄام مورچا ٿي ويو.
جڏهن مڙسي محلات ۾ آيو تڏهن کيس ڪي به نه ٿي اجهيو.
نوريءَ جي لاز اهڙو ته سجهائي وڌو هوس جو ان کانسواءِ ڪن به
آرام نٿي آيس. آخر ذات پات جا وهم ڦٽا ڪري، نوريءَ جي ماڻهن
کي سڏائي، کائن سندس سڱ گهر يائين. مهاڻن جي نه الله ٻڌي،
سو وڏي خوشيءَ سان قبول ڪيائون. پوءِ ته شادمانا ٿي ويا.

اڪيلي نه ايندي آهي، پاڻسان دڪ، روڳ، تڪليفون ۽ مصيبتون
ڪنيو ايندي آهي.

سليم جڏهين ڏٺو ته پيءُ سان ٻچڻ مشڪل آهي، تڏهين اچي
پيش پيو ۽ اڪبر يڪدم کيس محلات اندر سنان جي جاءِ ۾ کڻي
قابو ڪرايو. ٻاهران ماڻهن کي ائين ٻڌايو ويو ته شهزادو بيمار آهي،
تنهن سبب حرم خالي ۾ بند ڪيو ويو آهي. مگر راتين جي وچ ۾
پوڻ ڪري ٻئي ڏينهن کيس آزاد ڪيو ويو ۽ هو پيءُ جي مڃتا ۾
رھڻ لڳو.

اڪبر ان بعد گھڻو نه گذاريو. سومر جي ڏينهن ۲۱ سيپٽمبر
۱۶۰۵ع ۾ هو بستري تي لٽيو جتان اُٿڻ جي گھڻي ڪوشش ڪيائين
ليڪن شاهن جي شاهه موت سان، هيءُ شهنشاهه ڪٿي ٿو ٻڃي
سگهي! کيس سخت ٻيڇ ٿي پيا ۽ هاضمو ناس ٿي ويو. سندس
حڪيم نالي حڪيم علي جنهن جي حڪمت جي هاڪ هر هنڌ هئي،
تنهن اڪبر جو بهادر بدن سمجهي خيال ڪيو ته دوا جو ضرور ڪونهي
۽ قدرت پاڻهي کيس شفا ياب ڪندي. مگر جڏهين قدرت ڪا
ڪرڻا نه ڪئي تڏهين اٺن ڏينهن بعد ٻئي سومر تي ڦڪيون ڦيري
اُٿڻ لاءِ ڪتب آنديون ويون، پر اُنهن به ڪو فرق نه ڪيو. اڪبر
ويو ٿي ڀوڻو ٻوندو. سليم ڏينهن ڏينهن ٿي ڳڻيو ته ڪٿي هو پاسو
کوڙي ته پاڻ ملڪ جو والي بڻجي. سندس ٻراڻنئون آخر وئرت
ڪين ويون. چوٽه شهنشاهه جي حالت نازڪ هئي. انهيءَ وقت
هڪ ڏينهن اوچتو سليم ۽ خسروءَ جي نوڪرن جو باڻ ٽڪرار ٿيو
جنهن سبب اڪبر تمام خفي ٿيو ۽ سندس بگڙيل طبيعت ٻه ڏيهي
پيئي. سندس سربر آخري منزل تي اچي سهڙيو ۽ وڌيڪ ٻچڻ جي
ڪا اميد نه رهي.

انهيءَ سموري عرصي ۾ سليم پنهنجي پيءُ کي ڏسڻ به نه ويو.
کيس ٻڌ ٿي رهيو ته متان خسروءَ جا خواهشمند کيس خون ڪري
نه ڇڏين. انهيءَ سبب هو خبرداريءَ سان رهيو پيو هو. آخر جڏهين

انوالشضل جو خون اڪر جي سرپر کي لستو ڪندو ٿي وڃي ۽ اڪر جي التڪال جا آثار ويجهو نظر اچڻ لڳا. سليم سندس لاءِ اکين جو رتب هو، مگر حرم خاني جو اثر ۽ اڪر کي گهڻو هو ۽ لهر دلين آخر پنهنجو داءِ ڪتبو. سلما بيگم، جا اول بهرام خان جي زال هئي، پر وڏا هئڻ سبب اڪر سان شادي ڪئي هئائين، تنهنجو اڪر کي گهڻو صابو هو. هو ۽ الله آباد چڙهي ويئي ۽ سليم کي شرمائي آخر اڪر جي شرن ولي آئي. مگر اهو ڪو دل ٺاه نه هو ۽ سليم وري الله آباد موٽي ويو.

ان بعد جلدي اڪر حورنومون لهر پت دالال گهڻي شراب خوري ۽ سبب سخت بيمار ٿي آخر فوت ٿي ويو. جنهن ٻالو پڻ اڪر کي سخت صدمو رسايو ۽ سندس دکن جو داستان زباده ڪيو. سليم جي چال اهڙي نه خراب ٿي ويئي ۽ منجھائين سلطنت کي ايترو نه خوف هو، جو آخر اڪر خيال ڪيو ته پنهنجي سر لشڪر ولي وڃي پت ٿي ڪاه ڪري. اوونگزيب کي شاه جهان کي بندبالي م رکڻ لاءِ ڏوهه ڏيڻ وقت اها ٻالو خيال م رکڻ گهرجي ته ساڻي رتب جو ٻچ سندس ڏاڏي م ٿي ميسر هو ۽ ان سبب ٿي سليم جي پوين م ان جو اثر هلندو آيو. اڪر جي سنڌي ماءُ حميد سانو بيگم جنهن کي مرير مڪاني ڪري چوڻا آهن، تنهنجو پنهنجي پوٽي م ساه هوندو هو. هن حالت ٿي ته اڪر جنهن پنهنجي سوين سان، هندستان جي هر ٽڪر تي ڏاڪو جمايو آهي، تنهن اڳيان سليم ست جهلي نه سگهندو. هن اڪر کي پنهنجي پت خلاف اهڙو قدر نه ڪٽڻ لاءِ گهڻوئي مٿو مارو، مگر جڏهن سڀ وڻڻ ويو، تڏهن دلچسپي ٿي پئي ۽ جلدي مري ويئي. اڪر مٿان ٿوڻا غمن جو ٻهاڙ ٿي پيو، جنهن سبب سندس سرپر ڏهڻ پيو. دکن مٿان دڪ، جهولي هڏي ۽ چر کي ڊاڪڻ لاءِ ڪافي هئا. آفت

کان واقف ڪندي اڪبر کيس لکي موڪليو ته ڪدم هٿ هليو اچ ته
 سليم کي پنهنجي ڪمن جو ڪيترو لوڙائجي. ابو الفضل لکي موڪليس
 ته هو پاڻ سليم کي هٿ ڪڙين ۾ بند ڪري شهنشاھ اڳيان اچي پيش
 ڪندو. سليم ٻن ڪيو ته اهڙي دشمن کي اڪبر تائين رسو نه ٿو.
 جڏهن ابو الفضل منزلون ڪندو اتر هندوستان ڏانهن وڃي رهيو هو،
 تڏهن اوچتو رات تي سليم جا ماڻهو اچي مٿان ڪڙي کيس ۽ سندس سر
 ڌڙ کان ڌار ڪري، سليم ڏانهن لڏرائو ڪري موڪليا ٿيون. سليم بي حد
 خوش ٿيو ۽ ابو الفضل جي سسي ڪٽي بي عزتي ۽ سان ڦٽي ڪيائين.

اڪبر کي جڏهن اها خبر ملي ته سندس چالي ڇهه پيئي. هو
 بهادر هو ۽ سندس بدن اهڙو ته مضبوط ۽ جانور هو، جو سمجهيو ٿي
 ويو ته اهڙو سربار موت جي چنبي ۾ ڪو سٿرو نه ايندو ۽ سندس بدلي
 ٻيهڪ ٻسي سليم ائين سمجهندو هو ته سندس آفيم کيس ٻئي جي
 حياتيءَ ۾ ئي لهوڙي ٿيندو ۽ پاڻ راج گدي مشڪل حاصل ڪري
 سگهندو. ليڪن پنهنجي ٻران پياري دوست جو خون ۽ سوبه سليم
 جي سورش سبب ٻڌي شينهن جهڙو مٿس ٻهي پيو. هو اهڙو
 درد سهڻ لاء تيار نه هو. اها چوٽ خطرناڪ ثابت ٿي. ٽي ڏينهن
 سالده اڪبر زار زار رنو ۽ ڪنهنجي به شڪل ڪانه ڏٺائين. هن
 هزارين جيلا هلايا ته ابو الفضل جي خولي پير سنگھ کي خون ڪيو
 وڃي، مگر هن جا ڏينهن وڏا هئا ۽ هو روءِ پوش ٿي ويو. ان ڳالهه
 پاڻ اڪبر جي ڦٽن تي لوڻ پر ڪيو ۽ هو ڍرڪڻ لڳو.

سليم جنهن لاء اڪبر سوين سور سٺا جنهن ٻٽ جي پيدا
 ٿيڻ لاء سليم چشتي درويش جي در تي دعاگو ٿي رهيو ۽ جنهن
 جي دعا سان آخر اڪبر تي مهر ٿي ۽ کيس سڪي سڪي سليم مليو،
 سو ساڳيو سليم پنهنجي ٻئي جي زندگي زهر ڪندو ۽ آخر کيس
 لهوڙي ناس ڪندو سا ڳالهه اڪبر جي ملائڪن کي به خواب خيال
 ۾ نه هئي. ليڪن اڃا خلاف اولاد جي چمڻ وقت ڪهڙي خبر ٿي پوي.

۳۵۔ سليم جو فساد

[شري موبلعل لچرام ٻٽائي]

سورهينء صديء جي حاڪاري حاڪم ملڪ خلال الدين محمد
 اڪبر بادشاه جو وقت سندس فساد جي پٺت سليم آندو جو جهاڻگر
 جي لٽ سان هندوستان جي تخت تي ويٺو. سورهين سوسال ۾ اڪبر
 پنهنجياليه سال راج ڪري چڪو هو ۽ سليم ان وقت اڪٽيهن سالن
 جو هو. هن ڏينهن ڏينهن تي ڳڻيو ته اڪبر ڪٿي ڀاسر ڪوڙي نه ٻڌ
 ملڪ جون واڳون هٿ ڪري راج گدي ماڻي. هيڏي لسي عرصي
 واري راج مان سليم ناراض هو ۽ پنهنجي پيءُ جي موت جو شائق هو.
 سندس آسون ۽ اميدون دن دن جهڪيون اينديون ۽ پيءُ وٽان
 فساد ۽ منصوبن ڪنهن نه ٻالھ جي خاطري ڏيئي لٿي سگهيا. سليم
 جو خوبصورت پٽ خسرو جنهن جي دردي ڪٻاڻي دل ڏار ڪندڙ
 هئي، سولوڪ شپوڪ هو ۽ سڀ ۾ پيارو هو. راجا مالنگهه ۽ عزيز
 ڪوڪا جي مرضي هئي ته سليم کي ريتي عسروءَ کي تخت تي
 وهارجي. سليم باغي ٿي پوءِ سندس ڪڏن ڪارنامن اڪبر جي
 ندرستيءَ تي پروا نه ڪيو ۽ آخر سندس ڀڄاڙي آلائي. اڪبر جي
 لسي راج کي ختم ڪرڻ لاءِ سليم وقت هڪ ئي مهيند علاج هو، ۽ اهو هو
 فساد ڪرڻ. جي ان ۾ نتيجاب ٿي ها ته اڪبر، جو متڪم ارادي
 جو هو، سومار بوجي ها جو ته هو پنهنجي پوٽي شاه جهان جهان
 بند بخالي ۾ رڳو وارو نه هو ۽ لکي مٽي مارڻي پٺان سڙو راج ڇڏڻ
 وارو هو.

سليم پنهنجي مطلب حاصل ڪرڻ لاءِ وڃي الله آباد تي قبضو
 ڪيو ۽ پنهنجو سکر لهرائي حاڪم بڻجي ويٺو. ٽيهه هزار لشڪر وٺي
 پيءُ تي ڪاهي آيو، ليڪن اڪبر جالاڪيءَ سان ڪميس واپس وٺا ويا ۽
 الله آباد جو ان وقت دکن هندوستان ۾ هو، تنهنڪي سموري خسر

سر سهڻي سڄو انهيءَ آواز سان ڀريل آهي. خاص ڪري ٿڌ لهر يون لس ليت وارا ۽ دهشت دم درياهه وارا بيمت سنا آهن. سمنڊ تنهنجون موجون، ڪڪر ڪنڌيون، مڪڙا ملاح، مانگر مڇ سڀ وينو اندر سان لڳائي. پوءِ نه ٻروليون آهن، وڃ سليندو. ڏنڊ تي جي پکي اچيو لائون لنون ۽ سهڻا پوپٽ اچو رانديون رهن، سي ٻڙ چڱيءَ طرح جاچيا اٿس.

ڪنهن مهل ڏٺائين ته ڪنول گل پاڻيءَ جي مٿان بيٺو آهي، پاڙون انهيءَ گل جون پاتار هر آهن. وري نظر ڪري ته پور جو هونءَ آڪاس ۾ ٿو پري، سو گل جو واس وٺيو اچيو منجهس جاءِ ڪري؛ تڏهن عجب ٿو لڳيس ته ڪيئن هي ٻئي شيون قادر جي قدرت سان ٿيون پاڻ ۾ ملن. ڪنول پاتار جو، پور آڪاس جو پاڻ کي شاه صاحب سمجهي ٿو هڪ کٽر جيو پاتار جو يعني دنيا جو، ۽ محبوب کي سمجهي ٿو آڪاس جو. چوي ٿو ڪهڙي حساب سان هي ٻئي پاڻ ۾ ٿا ملن:

ڪنول ٻارون پاتار ۾، پور پري آڪاس،
 ٻنهي سنڌي ڳالهڙي، رازق آندي راس،
 تنهن عشق کي شاباس، جنهن محبتي ميڙيا.

سڄو شاه جهنجهيو ٻيو آهي اهڙين عجيب ٻولين سان.
 خسيس هڪ سڙي ڏٺائين، اچي موج ۾ پيو، ڏسي گد گد ٿيڻ
 لڳو، ڇي مار پيلي هن سڙيءَ تان پائشاهي قربان ڪجي.

پائشاهي نه پاڙيان، سرتيون سڙيءَ ساڻ
 ڍڪي اگهاڙن کي، ڪين ڍڪيائين پاڻ.

ڪهڙو نه سندر وڃن آهي. يعني شاه ٿو چوي ته فقير جو به ڪم آهي پاڻ ٻين تان فدا ڪرڻ، مگر پاڻ کي هميشه نانگر رکڻ. اهڙيءَ طرح ڪئين مثال ورتا اٿس. پوپٽ، سڀ ڪونج، سنڌاڻ، نھائين، وڻ، شينهن، چنڊ، سج سڀ مان مطلب ڪڍندو اچي، سڀ جو سهڻي شعر ۾ ذڪر ڪندو اچي.

يا ”اوهي ڪم ڪريجي جنس وڃ الله آپ بڻجي.“ سدا سائي ساميءَ وٽان نه اٿا ويدالءِ وائي ۽ شاستر پاڻي پيئي ٻڏجي جهون سان ”الهي اڄ“ هر آڪاس ۾ گڏي اڏائي گد گد ڪرڻ وڃي. خيال سڀني جو گهڻو ڪري ساڳيو آهي، مگر شعر جو رنگ روپ جهڙو شاه ۾ آهي ٺهڙو تن ۾ نه آهي. ساميءَ جو شعر به ٻڪرو ۽ ٻوڙو ڪو مگر منجهس هڪي اولي آهي، جن ڪنهي ٽڪر تي وڻ نه ٿا، نه گل نه ڦل.

شاه به جڏهن اٿا لامع ٿو ٿوڙي ٿڌهن رنگ روپ جهڙو ٿئي ۽ وڃي وحدت جي واديءَ ۾ اوي ۽ جتي ماڻهو ٻولي ميدان ۾ ٻين ڄاڻن تي نه رنگ روپ جي حد لڳايو ٿئي. الهندي گهاٽ جي جبلن جو سهر ڪندي ڏسو آهي نه مٿن ڪنهن قسم جا وڻ، ڏاڍي ساوڪ، ٽڙڪاٽ ڪندڙ اڇرون ۽ ٿڌيون، هر قسم جا پکي ۽ ڪنهن ڪانور، ڊگها شاهي بلا (جن ۾ ماڙيون ۽ سهڻا ننڍڙا ڳولڙا ڏسبا آهن) سڀ موجود آهن. اهي جبل جن تي اڇڙو عجيب نظارو نظر اچي ٿو تنهنجي اندران ئي ٽڪر ٿاڪي، ٺيل لاهيا آهن، جن مان ريل گاڏيون پيهون هلن. شاه جي شعر ۾ به ٻڌ ڏاڏا رنگ آهن. سچ ڇنڊ، پوئٽ بڻيڪ، موهل راتو، سسئي پيهون، ٻڌيون درياه آهن مگر انهن جي اندران ئي اندران سندس اهو روحاني آواز ريل حيان هلندو اچي. جي ٻاهرين رنگ کي ڏس نه به ٿي ٿو وڃي، جي اندرئين خيال کي ٻس نه اٿا ڪار لکي پيئي آهي سمجهتي سمجهڻ ۾ ڪي بيمار مغز سياڻا صوفي ڪن. شاه جو رسالو ٽس وڃي سمجه جي ڪناري تي ڪو پڙهي نه ڏسي نه مٿن ٻاهران اڇاڻ سمجه جون پهرون پيون لڳن ۽ چوليون پيون چاڪن ٽڪن سڌ هي لفظ پڙهندڙي ٻڌ ساڳيا آواز ٻيا ٻڌجن. اهو ٻاهران سمجهتي من سان ٿو لڳائي. مجاز جي اک سان ڏسي نه ٿو ٿو وڃي، پر جي اندر جي خيال سان پڙه نه سمجهس اهڙي ڏهه اسرار جون پهرون بتايل آهن جو وڏو صوفي سمجهي سگهي.

۳۴۔ لات لطيفي

[شري جينمل پر سرار]

اٽڪل ۲۲۲ ورهيه ٿيا، ته سنڌ جي گلستان ۾ هڪ اهڙو گل
 گلابي پيدا ٿيو، جنهنجي حسن ۽ هڪڙاڙ اڇ سوڌو روحاني رستي
 جي ڪيترن ٽڪن ٽٽلن مسافرن کي، ڪيترن پريم جي پيڇري
 تي پنڌ ڪندڙن پالڏين کي، آٿت ۽ آند پي ڏٺو آهي. سو
 ورهيه گذري ويا آهن، ته به اڄ ڪڍي ڏس ته ڪيئن آدمي وڏي
 سڪ ۽ پريم سان شاه لطيف جي پٽ تي زيارت ڪرڻ وڃن ٿا.
 اڄ سوڌو هر ڪنهن جمعي جي رات سندس ڪلام سٺو واسطي
 روانا ٿين ٿا.

شاه صاحب نه رڳو روح جي رهاڻ ڪئي آهي، پر دايوي
 نظاري جو پڻ اولهو اڀياس ڪيو اٿس. ٿار ته اهاڻي لڳي پيئي
 اٿس پرينءَ جي ملڻ جي، سو جيڪي ڏسي، جيڪي ٻڌي سو
 سڀ اندر جي آواز سان لڳائيندو اچي. سنڌ جي شاعرن جو ته
 سردار آهي. پيت ڪرڻ واجب نه آهي، ڇو ته ”پريان سنڌي
 پار جي مڙهي مٺائي“، پر ڏهن به شاه لطيف شاعريءَ ۾ سورج
 جيان نه هو ٿارن جيان آهن. فقيريءَ ۾ پيت ڪين ڪري سگهجي،
 ڇو ته سڀيئي الهي امر جماعت جا آهن، جتي پنهنجي ٻولي نه پري،
 سڀيئي پنهنجي سر جو تاج آهن، ۽ مان جي ڪڍي اها پيت ڪريان
 ته ائين ئي چوڻ ۾ جيڪر اچي، ”منڊي ماڪوڙي ڪوه ۾ پيئي
 ڪڇي آپ“.

دلپت درياه ۾ پيهي اهي چوليون مار يون آهن، جنجي
 موج اهڙي جهڙي مڪڙي ڪين سهي سگهي. روحل اها روحاني
 دم جهم لڳائي آهي ۽ اهي يوک جا طاق کوليا آهن جي ڪو
 ورلو چيئن پکي پيهي ديدار پسي. سچل سائينءَ وري اها منصور
 واري ماڙي چڙهي ۽ اها اناالله جي ٿاڙي هڻي آهي جو اهوئي
 آواز ٻيو اچي: ”مڙس ٿي منصور ڇو، نه ته ڪير ڇو منصور آهي“.

بت کي هڪ ٻاسي پرچالي ٿي ته ٽالدي لٽي ٻٽي جي چوڻ
 ٿي اي ٻاسي چنڊو وڃي ٿي. مرد ۾ پنهنجي هستي ۽ جرات
 جهڙي آهي، مگر پکي ٻٽ جي خاطر ڪٽس ٻٽ ڳوڙها ٻٽي ڪوڙ
 ڳالائي ٿو. وري ٽلوي ماڻهن کي ڪوڙ ڪندي گهٽ اندر گهوڙا
 ڪنڌر کي سڻي وويڪا وٺي ٻون نه جهڻن ٻٽن! آهي ته اٽلندو
 پاڻ ڪوڙي ۽ حياتي تي ضرر وٺي ٿو. هنن جي نظر ۾ ڪوڙ، دل
 ۽ لڳي سڀاڻي آهي ۽ سڃاڻي آسائڻ. اڪثر ڏسو ته پنهنجي
 ڪوڙي ۽ هٿن کي صحيح ٿا ڪرڻ لاءِ شاه صاحب جي هٿن
 ٻٽ جي معنيٰ ٿي خود ڪشيدي ڪن ٿا.

”ڪوڙي ڪچ ۾ ڪڏهن سڄي ڳالهيءَ ۾ مل.“

هاڻي الهيءَ ست مان اڻا معنيٰ ڪرڻ نه لکي ڪوڙ
 ڳالهي، لکي سچ سچي ما سراسر هٿل جي وڙ ٻٽي لڳي.
 چاڪاڻ نه سچ کي لکائڻ نه آدرشي اصولن موجب ڪوڙ آهي
 الهي ست جي معنيٰ جي ڏوهڙي جي ٻين ستن مان ملائي ڪئي
 ته ظاهر نهدر نه شاه صاحب لٽ پنهنجي عشق کي آڻي وٺي جي
 اڏمان اظهار ڪرڻ کان منع ڪري رهيو آهي ۽ ان کي ڏوهڙو رکي
 جي عمدي صلاح ڏئي ٿو. جهڙيءَ طرح لڳائڻ وارن ٻٽن ۾ لوڙي
 ۾ سڻي ۽ ۾ چوي ٿو ته.

”ساڙو جا سبڪار - مٿان ملين سڻي.“

هن دليلا ۾ ٻهڙن سو ڪوڙي جي ساڙي سر آهي، مگر لٽ سچ
 جي چئڻ ٿي ٿي. ڪوڙي جي ٻوڙ ڪڏ ٿاڻن، لٽ ڪوڙ ڪوڙ
 ٿي ٿو ۽ هرڪنهن جي ڌڪار جو باعث بڻجي ٿو. حق جو ڌوڪو
 ٻهڙن ڏن ۾ رڙ والگر نظر اچي ٿو مگر آخر ڪنن ۾ گهندن جيٺان
 ٻري، پنهنجو آڻو وڃو ڪري. ٻيلا ”آه ست، ڪيا ست“
 سڄي سرجهڙاڙ هيءَ سڄي سرسئي ٻيلا ڪئي، ٻٽن ۾ اي سچ!
 لفظ سوڀ، سولهن، ڪين ڪوڙ توکان گوءِ کڻي وڃي؟

ڪاٺا ۽ از آن سواءِ عظيم قسمن جون تڪليفون ۽ مصيبتون سر تي برداشت ڪرڻ، جن کان جيڪر هرڪو رواجي انسان ٺهي، سندن پاڳ جو حصو آهن. مگر جيڪي عام ماڻهن لاءِ عين عذاب آهي، سو هنن سورمن لاءِ آهي روح جي راحت. جيئن تڪليفون ڏسن، تيئن اي سچ، او بهار بهار ٿين ۽ تنهنجي راه ۾ پختو پير ڏرين. هن باغ دنيا ۾ تون اهو سڳندڙو ڦول آهين، جنهن جي خوشبوءِ کان جيڪڏهن هيڪر ڪنهن جو دماغ معطر ٿيو ۽ دل مسرور ٿي ته پوءِ هو ڪنڊن جي ڪابه پرواه نه ڪري ٿوڪي هٿ ڪرڻ ۽ ماڻ ۾ سر جو سانگو نه لاهي ڇڏيندو. سري گورو صاحبن جون سختيون ۽ مصيبتون اسانکي اهڙي سبق ڏين ٿيون ته سچ ٻولڻ آڳيٽي ۽ ۾ منهن وجهڻ آهي، نه به روحاني خوشيءَ کان خالي نه آهي، ڇو نه سچو انسان ڏٺي ۽ وقت قبول آهي ۽ هن تي سدائين سندس مهر جي نظر رهي ٿي.

سچ چيو اٿن ته: ”سچ مرچان ڪوڙ ڳڙ.“ ڪاٺي کي ڪاٺو ڇو نه باه ٿي ويندو ڪنهن کي گل چئي هٿ ۾ ڏي ته غصي ۾ اچي وهلور پيو ويندو. ڪوبه پنهنجون خاميون ٻڌڻ لاءِ تيار نه آهي. اهڙي سبب آهي جو سچ ڪنهن ورلي کي وڻي ٿو. دنيا ۾ ته ڪوڙ ئي ڪوڙ پيو ڪڍجي ۽ سچ جو نه ڪير نانءُ به ڪونه ٿو وٺي. گهڻو ڪري ته اسان سڀني جي اهاڻي ڪوشش رهي ٿي ته ڪيئن دنيا ۾ اٿون ويهون، هلون چلون ۽ ڳالهائون ٻولهايون جيئن اسانجي ساک پوي، پوءِ ڪوڙ ڪريون ته ڇا، جي سچ چئون ته ڇا. پنهنجي ساراه اسانجي مراد آهي ۽ مقصد صالح حالت. سچ کي جهڙي جي پُهاڻي ۽ ڪوڙ کي سک سنوڀت جي ڪڍجي ڄاڻي هرڪو ”دروغ مصلحت آميز“ به از راست فتنه انگيز“ ۾ سمايل اصول پٽاندڙ. هلي رهيو آهي. اهو انسان جو سچ ڳالهائي يا رسائي يا متن مائٽن ۾ ڪوڙو تعي سو ڪو ڇڏو. گهر ۾ زال ڪوڙ ڳالهائي کيٽي ڪندڙ

۳۳- سج

[شري هيرالند سوڀراج ميرچنداڻي]

او آلمڪ آند جا ساگر! ستن جي دٻين ۾ سار وڃهندڙ! جيءَ
جني ۽ جان جي عڪاڪند ٿوريندڙ! ٽون ڪير آهين؟ ٽون اها شمع
آهين جنهن کي ٽينجا ٺڌائي ڀروائي جيتان چلي ڀسم ٿين ٿا ۽ ٽون
اهو منور آلاپ آهين جنهنجي پٺيان ٽينجا مڃتا ٺاڌڪ والڪر
پنهنجي آزادي وڃائي جبلن جا ڪشت پوکين ٿا ۽ ٽون اها ڪستوري
آهين جنهن جي خمريءَ کان ٽينجا ٻاٻولا ڌرتي وانگر مس
و مٽو ٿي، پنهنجو ساه سڀون قربان ڪن ٿا. واهي انسان ٽوڪي
سور سان پئي، ٽينجي ساراه جا ڏک پري ٿو، مگر پنهنجي ڀوري
ڀوري پڌريءَ جي مڙها ڀڄ پنهنجن قدرشناس ڀرين کان ۽ ڇو نه
عمر ڀرڪي حواهرِي. اهي ائين ئي سمجهن ٿا ته ٽون ڀرين ڀرسان
هو سو نالو آهين. انهن لاءِ ٽوڪي ڌارڻ يا مالڪ جي ماليا ضبط
ڪري ٿي ڳالهه آهي. انهن جو ڌرم ڪرم نه ٿو، نه شها ساڌن
نه ٿو. بس ٽن ٽينجو جاءِ جيس ۽ هر قدر ٿي ٽينجو سڀاڙو
ٿي. هنن جي ڀمڪ ڀروسو به ٿو، ڪنڌي ڪنارو به ٿو. انهن
نه ٿي عئشو آهي ته ٽينجي ئي رات وائيءَ ڌڙ وسائيندي يا
نه ٿي مڪڙيءَ ۾ هن مسار ساگر جي ڪُل مشڪلاتن کي منهن
ڏيڻ ڀار ڀڃي ٿو. خدا رسيدِي شاه صاحب جو نه رهاوئي ٿو!

حئين ساڻي سج - نجهان سي نه ٻڌنديون.

اي سج، ٽينجا طالسو ٻاڙ ڳڻيا ۽ ڇو نه ٽينجي دامن
هن لپاڳي دليا م سڪ جي سڀج وڃايل نه آهي. رندن
جا سال متن مائن جي مٿڙي بس کان محروم ٿي،
جن ڌڻي سڀ ڌ اول کان سندن قسمت ۾ لڪيل
ٿي ڇڙي ڀروسي ٿي، جيلي ٿي جالورن جيتان حياتي

”مولڪي الائي ڪهڙي طبقي ۾ جاء ملندي؟“

”مٺي، تنهنجي جاء جيتري قدر مان ٿي سمجهان اوتري قدر ضرور ستين طبقي ۾ ٿيندي. ڇو ته جن حالتن ۾ تون پلي آهين اهي منهنجن حالتن کان پيشڪ بهتر آهن ۽ تو اهدڪار کان هميشه پاسو پئي ڪيو آهي.“

”پر اُمي! ستين طبقي کان به ڪي مٿي آهي؟“

”ها آهي. اهو آهي موڪش يعني جنم ۽ مرڻ جي ٿيري کان آجو ٿيڻ.“

”موڪش ڪهڙن ماڻهن کي ملي ٿو سگهي؟“

”انهن کي جي ابشور جو رات ڏينهن سمن پيا ڪن. ٻيو انهن کي جي گيانوان آهن يعني پنهنجي من تي ٻورو ضابطو آڻن. ٽيون انهن کي جي لشڪار ڪرم پيا ڪن يعني ڪرم ضرور پيا ڪن پر سندن ڦل جي آشا لٽا رکن ۽ چوٽون انهن کي جي ويراڳ ورتي ۽ وارا آهن ۽ پيا ئي ڪان هر دم پاسو ڪندڙ آهن.“

ٻئي ڏينهن ڳوري بلڪل خوش ڏسڻ ۾ آئي. سندس منهن ۾ عجيب لالائي هئي ۽ پاڻ کي تازي تواني سمجهڻ لڳي. ڳوري هاڻ سڀ وقت پرهيشور جو ڌيان ڪرڻ لڳي. سڀني کي پيار جي نظر سان ڏسندي هئي. سادو کائيندي ۽ سادو هڏائيندي هئي. چوويهن ڪلاڪن ۾ فقط هڪ دفعو کائيندي هئي. غريب غريبن جي نه اهڙي ۽ طرح پرگهور لهندي هئي، ڇا ته هو سندس لاء ابشور آهن. مطلب ته هرڪنهن کي ابشور جو روپ ڄاڻي ساڻس بلڪل چڱي هلت ڪندي هئي.

اهڙي طرح ڳوري الله آباد جي سڳوري ٺاڇڻي شپ ۽ لشڪار ڪرم ڪرڻ ڪري انهيءَ پد کي وڃي رسي، جنهن لاء ڪروڙين پيا سڪن ۽ لکين ڪوشش پيا ڪن، پر اهو پد ڪن آڱرين تي ڳڻڻ جيترو کي لصيب ٿو ٿئي.

۳۲۔ ٿلواڙيءَ جو خواب

[شري ڪشمنچند ڪيلواڙ چڱتياڻي]

اهليا جي مرڻو کان سال کن پوءِ ٿلواڙيءَ پنهنجي ماءُ کي، سورگا
آشور واريءَ جاءِ ۾، خواب ۾ ڏٺو. سندن وچ ۾ جيڪا گهڻو ٿي
۽ جنهنجو ذڪر ڪريءَ پاڻ ڪيو آهي، سا هيٺ ٿي ڏجي:-
”امي! مان توکي ڏسي ڏاڍو خوش ٿي آهيان، ٻڌاءِ تون نه
خوش آهين؟“

”مان بلڪل خوش آهيان. نه دلچسپي ٻڌائڻ ۾ نه گهڻي خوشي
آهي، بشرطڪ ماڻهو سڌي رستي تي هلي، پر اڻهنجي ٿياڻ
ڪرڻ ۾ نه هيڪاري وڌيڪ خوشي آهي، پر ڇا خوشي ماڻهوءَ کي
شب ڪرڻ ڪرڻ ڪري سندس مرڻو ڪالو ٿي ملي سا بيان
ڪرڻ کان ٻاهر آهي.“

”مان سمجهان ٿي ته تون الاهيءَ منزل تي پهتي هوندين؟“
”ها مان هٿ ڏاڍي خوش آهيان. مان اُت تي رهان جنهنڪي
جهون طئي ٿا ڇڏن. ماڻهو مرڻ ڪالو ٿي طئي ۾ وڃڻ گهرجي
۽ وري جنر وٺڻ ڪالو ٿي ڪيترو وقت غم گهرجي، اهي ٻئي
ٻالهيون ماڻهوءَ جي شب ڪرڻ جي گهڻائي ۽ گهڻائيءَ تي
متحصر آهن.“

”مڙهي طئي ڪيترا آهن؟“

”ست.“

”ستن ۾ سٺو ڪهڙو آهي؟“

”ستون.“

”پوءِ توکي ستون طئي چوڻ مليو؟“

”اهو مولڪي ڪوڊ ٻڌايو اٿن، پر مان ستين طئي وارن مان
ملندي آهيان. هو ٿا چنن ته مان جيڪر ساڻن هجان ها، پر مون
ڪنرائي شب ڪرڻ اهڪار وڃان ڪها هئا.“

مارئي هئي سوڙ ڪڇ جي راجا جي پوئي ۽ ڦل راجا جي ڌيءَ جا هڪي سندس پڄين ۽ راڻيءَ ميرائيءَ مان ڄاڻي هئي. ۽-وءِ قسمت جي ڪنهن ڪيل سان پالو ميرائيءَ کي پنهنجي ڌيءَ ٿو ڪري ته مارئي به پالڻي کي بابا ڪري ٿي سڏي. اهو قسمت جو ڪيل اجهو هيئن ٿي نبرو۽-

ڪڇ جي راجا ڄام ڦل کي جڏهين خبر پيئي، ته ملير ڳوٺ جي پالڻي وائي ڪو اهڙو رت ٺاهيو آهي جو هوا وانگر چڙهو ٿو وڃي، تڏهين رت سوڌو پاڻ وٽ گهرايائينس. رت جي رفتار به ڪا رفتار هئي! ڀلا رت هو هلڪو، ڇڪن ۾ رت ڊڪ ٻاڪل گهٽ، ويتر جو منجهس جوڻيائين به روجهه، تن هڻي ٻين گالڻن جي رفتار کي مات ڪري ڇڏيو. راجا رت جي رفتار ڏسي ٻاڪل خوش ٿيو ۽ پالڻي کي وڏا انعام ڏنائين. راجا ته رت خريد ڪرڻ جي مرضي ڏيکاري، پر پالڻي اهو ڪين وڪيو. اهو رت ميرائيءَ جي محل ٻاهران بيٺل هو. ڪنهن مهل ميرائي ٿي ٻاهر اڪري ته رت تي نظر پيس. ۽-وءِ گرڀ وٺين زالن کي جئن طرحين طرحين جون اڇائون ٿينديون آهن، تن ميرائيءَ جو به اچي من ٿيو ته رت اندر صاف ۽ نرم گالڻن تي ڪجهه وقت آرام ڪري. ۽-وءِ وڃي رت اندر ليٽي ۽ پرڏا ڍاري ڇڏيائين. جهٽ لڏ ڪڇي ويس. پالو انعام اڪرام پائي جهٽ واپس آيو پنهنجي رت ڏانهن، ۽ وٺي روجهن کي وارو ڪيائين، ته سڄ کان اڳ، ڪنهن ڳوٺ ۾ پهچي. کيس ميرائيءَ جي ڪا به سڌ ڪانه هئي. ٻن ڪلاڪن کان پوءِ ميرائيءَ جي اک کلي. ڏٺائين ته رت چڙهو ٿيو وڃي، سو بهارڻ لاءِ هڪل ڪيائين. پالڻي رت بهارڻ ۽ عجب وڇان وات ڦاٽي ويس.

ايتري ۾ گهٽ ۾ گهٽ پندرهن ڪوهه ته ڪري آيا هئا ۽ اچي ڪنهن ڳوٺ کي ويجهو پيا هئا. ميرائي ڇوي ته موٽي

”ٻار هڪ اشاري تي تنهنجي بدن تي هزارين ٽولڪ ٿي سگهر ٿا، مگر دلير ٿول جو سڄو آهي ٻروڇڪو ٿول آهي نه تنهنجو وا ونگو ٿيندو.“ ڪيٿان جا اتي ڪيائون ڪليا ته اٿيان لياقت ڪيتري ٿي سگهي ٿي.

پوءِ نه ڪيٿان دشمن هي ڄاڻوڻي ۽ ٻر ٻڪل هڻڻ ۽ ٽوپي جي ٻڪل ڍولڻ جو طعان چاه سان کائي، ڏهن ٻروڇن جي ڏاڍو ٽوپي ۽ ٻر ٻهڃايو ويو. هڪڪول صاحب تي دلير هي دليري ۽ مهمان لواڙي جو اثر ايترو نه ڳوڙهو ٿيو جو جلد هٽي هڪڪول وٺي ٻار کي هن گندي ڪم کان آڇو ڪيائين.

۲- مارئي

[شري اڏل سترامداس]

سنڌ ۾ ڪيترائي قصا ٿي گذريا آهن، ٻر مارئيءَ جي قصي بدمسعت عيترو ڳوڙو گهوڙاڻو آهي، ايترو ئي ڪڏهن بدمسعت ڪولهي سنڌي ٻائون ۽ ٻيرون جا نه الصاف چٽيا جو هٿن سالن ۾ ڪو ٿر چٽو نه شڪ ڪونه اٿارائو اٿان مان بدمسعتي دل جي اُٻاڻ ڪري الهيءَ قصي جي باري ۾ هٿ هٿ هٿ هٿ لڳس، نه هڪڙو گهرائي ڪتاب هٿ آيو، جنهن ۾ اهو قصو بخوبي درج ڪيل هو. وري اهو قصو هو پٽن جي وائيءَ مٿي پتل، تنهنڪري حسر نه الهيءَ جهڙو وڙنائو ٻيو ڪو ملي ڪونه سگهندو، ڇو نه پٽن جي وائي ڪوٽا ۾ آهي ۽ ڪوٽا جي ڪرچن جو سبب بلڪل ٿورو آهي، يا اڃا ائين چئجي ته بدمسعت ڪولهي.

الهيءَ قصي جو ٻهرايون ٿي ٺوهو سنڌيءَ ۾ اڪيل آکاڻين کي پڇو ٿو ڪري. —

سوڙ ٻوڙي ٿل ڏي، ميرائيءَ جي ماس
پوءِ لڪو ٿو لوڙي، جو پالڻو ٿيو پياس.

ان خوليءَ ۽ سندس جوڙيدارن جا مڪان ڏيکاري رهيو آهيون ۽ تنهن کان سواءِ تو اڃام ڪيو هو ته تون مولڪي ان گيدي لغور جو مقابلو ڪرائيندين.“ جوان مرد لعل ٿي ست کي ڪپيندي چيو: ”ائين سائين-- اڳر توکي دلير سان مقابلو ڪرڻو آهي ته رت. دلير تو سامهون آهي. اڃان هن جي واٽان آهي اکر لڪائي ڪونه ته ڪپتان جي طمعي جون گوليون شرارت ڪنديون هون ۽ سان گاليون ڪنديون رهيون. هڪ ٻئي ٿي. بس دلير جو سامهون ٻين هو جنهن هن ڳالهه کي اڳ ٺاهيو هو سو ويهي رهيو ۽ تنهن سان گڏ لوڙه جو آزمابل ڌڪ ڪپتان جي مٿي تي زور سان لڳو ۽ پستول ٻنهي فوٽ پري وڃي پيو.

دلير خڪيءَ سان رڙ ڪري اٿي کڙو ٿيو. ”بس بهادري! ها آهي جو هڪ بي هٿيار ٿي پستول جو وار ڪجي.“ اها آهي پنهنجي غيرت؟ اها؟ اهو ڪانفرن جو ڪرتو، تو بهادر جي شان وٽان نه هو.“ ڪپتان اڳيان انڌوانڌڪار اچي ويئي ۽ هن اڳيان ليڊي آف ليڪ واري فٽز جيمس ۽ سر رابرڪ جون شڪليون هڪ طرف ڦرڻ لڳيون ۽ ٻئي طرف رابن هورڊ ۽ ناٿن گهام جي حاڪم شيرف جون. هن کي پنهنجي موت جو ايترو خيال نه هو، جيترو عزت ۽ عذابن سان مارڻ جو. اڳ مان چاهيان ته هڪ لت سان توکي جبل جي چوٽيءَ تان ٻولائون ڪاوائِي سگهان ٿو. ڇا تون سمجهين ٿو ته دلير ماڻهن جي دليين تي قبضو نه آهي؟ رت هي ڏس.“ ائين چئي هٿ سان سِيٽ وڇائي ٿو جا صبح جي سني ٿڌي هير کي آسمان ۾ ڏاريندي رهي. ٽڪريءَ جي هن طرف سوين تفنگين ۽ تير ڪمان، پالن ۽ برچين سان ڪپتان کي ڏسڻ ۾ آيا. ڪپتان ڏسي هراسجي ويو. موت کي ويجهو ايندو ۽ سي به بهادر گهاءَ ٻاهرئين دم سان هڪ هنڌ ٿي پيو رهيو. دلير ري منهن ورائي شاندار نموني ۾ ڪپتان کي ڪيڪاريندي چيو:

ٻئي. ٻڪلر ڪرسي، ٻڌي سنريءَ کي لشڪر گڏ ڪرڻ جو حڪم
ڪيائين. ٻولاڻو لڙي عزت سان چوڻ لڳو، ”صاحب بھادر لشڪر
کي گولن جي ضرورت نه آھ. اڪيءَ جا جبل بلڪل اوچا ۽ اٿائين
آھن جن تان چڙھڻ سان ايترو هل ھنگامو ٿيندو جو ڌار بل ٻڌي
ٻوڙ ٻڪر ٿي ويندا. منھنجي صلاح آھي ته ٻولاڻن ڪپڙن ۾ اڪيلو
موت سان هلڻ فرمائيندا ته مان اوشانڪي ڪير ڏيکاري ڇڏيان ھتان
واس جي وڳڙي صاحب لاءِ ھماو ڏکيو ڪون ٿيندو.“ ڪھتان
ٻوڙ ھي مھال ۾ اچي ويو ۽ ٿوري وقت کان پوءِ مٿري ڪپڙن
ھتان شاوار ۽ قميص پائي ھڪ زوردار ٿرو ٻڌي بہ طمٽيا ٻاروڻ
سان پوي ڪيسي ۾ وجهي وڌي آواز سان رڙ ڪندي چيائين ”ٻچا
باد وڪجان۔۔۔ ھي ڪجهه ٿيندي ٻالو ۾ دغا لکي ته ٿيندجو
سر ڏر کان ڌار ڪرائبو.“ ٻولاڻي عليماڻيءَ سان ڏاڙھيءَ ٿي ھڪ
ڪندي فرمائيو، ”ٻالوڻيءَ ۾ صحيح سلامت ٻچائڻ لاءِ منھنجو
ٻوڙ ٻڪر ٿوڻ آھي.“

433

...

[illegible]

جي ڪم تمام ڪرڻ لاءِ سرڪار مونکي مقرر ڪيو آهي. جي مان هي ڪم بخوبي ڪري چڪس ته مان ۽ مرتبي کانسواءِ ميجر ٿيڻ جو گهڻو امڪان آهي. ڏٺي ڪندو ته ان ڪمبخت جو ڪنڌ ڀڃندس. ضروري ڪم بند پائي به پستول وجهي صاحب بئٽر کي چاهه آڻڻ جو اشارو ڪيو. ڏک ان وقت سنڌريءَ اندر گهڙي مليٽري سلام ڪيو: ”صاحب بهادر جن کي روشن هجي ته هڪ دهقائي دلير خان ڊاڪو۽ جي خبر پيش ڪرڻ آيو آهي.“ صاحب بهادر جيتوڻيڪ پنهنجي چانهه ۾ رخنو ڏسي البت ناراض ٿيو. پر پنهنجي ڪم جي سرانجامي ڏسي کيس موڪلڻ جو اشارو ڪيو. منت ٻن کانپوءِ هڪ قد جو لائبرو ڪاري چاٻين ڏاڙهيءَ سان ڦاٽل شلوار ۾ هڪ ٻاڻو ڀولو شخص اندر گهڙيو. هن گهڙندي زمين تي نٿري هڪ لبو سلام ڀريو. صاحب ڪرسيءَ تي وهندي حاڪماڻي نوع سان پڇيو ته تون هت ڪئن آيو آهين؟ جوان مرد هيٺي آواز سان چيو: ”سائين، انعام جو طلب گار آهيان.“ صاحب منهن سڄائي گجندي چيو: ”انعام ته ان کي ملندو جو ان خوني بدمعاش دلير خان جو ڀورو پٽو ٻڌائيندو. آهي قبول؟“ جو شخص اندر آيو هو تنهن پنهنجو ٻير زمين تان چوري ٻئي هٿ رکيو، ڇڻ ته سندس ٻيرن هيٺان زمين ڪسڪي ويٺي هئي، يا ته چٽڪ ڪو ان ٽڪر هيٺان لڪل تـتـل ڪوري جو تـڻـه اچي ويس. صاحب جي اکرن جي پراڻي کي وساري حشمت سان البت بلند آواز ۾ چيائين: ”هي بندو نه رڳو پاڻ کي دلير ۽ سندس ساٿين جا گهر ڏيکارڻ لاءِ مڪمل آهي، پر جي صاحب بهادر کي اهڙي همت هجي ته مان پاڻ کي دلير خان سان منهن منهن ڪرائڻ لاءِ به ٻڌل رکنديس.“ صاحب کي انهن ٻوين اکرن تي بلڪل غصو آيو. جي سندس ڪم ڦاٽل نه هجي ها ته دهقائيءَ کي راهه عدم جي ڏيکاري ها. غصي تي بلڪل غالب پئي ڏک گهنجائي وراڻي ڏنائين: ”خوني قاتل کي ڇا مجال جو اسانجي سامهون

هن ڳالهائڻ شروع ڪيو آهي: ”ڇا. هو مولڪي هڪ خولي ۽ لٽيرو ۽ قائل ڪري ٿا سمجهن؟ ڇا مان هنن جي نظر ۾ هڪ دور، ڊاڪٽر ۽ رهن آهيان؟ ڇا هڪ بلوچ سردار جي عزت جو خالو ٿي چڪو؟ مگر فرلڪي مولڪي ٿا پڇائن. اگر هو منهنجي حسن خدمتيءَ جو قدر ٿا رکن، ته رکن ۽ پر ڇا هڪ بلوچ دور جي سردار کي هنن جيڪو جڳهه، ٿان پڇو ڪن ۽ عام ۾ هنن کي بدنام ڪن ۽ هنن جي هسنيءَ تي ڳرا العام رکن! ڀل ڪن بلاشڪ ڪن. سڄي سري جي ماڻهن کي خبر آهي، ته دلبر خان جو ڪيتري قدر قصور آهي ۽ ڪيتري قدر مان هنن جي نعمتن لاءِ جوابدار آهيان. فرلڪي چون ٿا ته منهنجو هندن جي مٿان گهڻو آڻاچار آهي، پر خدا جو قسم آهي ته اها فرقي پرستي ته منهنجي خيال جي دائري کان نه ٻاهر آهي. ڇا اهو مولڪي فرض نه آهي ته هندن آهائڻ ۽ نذر ٺارڻ جو مان بچاءُ ڪريان؟ ڇا هو سندواسي نه آهن؟“ (روح سردار پنهنجي منت اوجو سانس ۾ اچي ويو. ٿوري وقت ۾ سندس اکين ۾ لالائي آئي. لڪ هٿن ۾ زور سان جهلي ڪري ٿي چيائين: ”هان، فرلڪين کي سڀان پتو ٻڌو ته دلبر جي خدمت ۽ قوت ڇا آهي.“) پڪدم هن ٺاڙيءَ جو ٽپڪو ڪيو، جنهن تي هڪ قدآور روح سندس اڳيان حاضر ٿيو. کيس چيائين: ”اُح راج مان هڪ سمهندس. منهنجو پسترو هڪ وڏو وڃي. صريح جي اڙهه ڦٽيءَ کان اڳ مان ٻاهر ويندس ۽ گهڻي وقت کالو ورتندس.“

صبح جو وقت آهي ڄمڻ جي هيٺان اڪي چار نسلن جي جهمر
لڳي پيئي آهي. ڄالوئيءَ ۾ ٿوري جي آواز تي سڀ سڀاهي پاڻڪي
ٻار ڪرڻ ۾ مشغول آهن. فرلڳن جو نالا آيسر ڪبتان ڪرڪول قد
حو ڊگهو ٿڌو ڄان تان ڀريل شينهن جيڙو ڏيو مڙس سين کان سويل
اٿي پاڻڪي ٻار ڪري آئيني ۾ پنهنجي پاڻ ڀاس ڪري رهيو هو.
ٽن ٽن ڏينهن ڪجهه منڪندي خيال آيس ته ڪهڙي نه خوليءَ

بند ڪيون آهن ته ڀل سڀ مسافر ٿيڻن ٿاڻ لراس ۽ شرمندا ٿي ماڳ هون. بس منهنجون ته به به ويون ڇهه به ويون. منهن جو پٺوئي لهي وٺو. چوان پيئي ته اپريل جي پهرين تاريخ برابر آهي، پر اوهان مونکي بيوقوف بنايو آهي. الهه تي مامو ۽ مامي اچي ٺهڪن پر چٽڪيا. چون: ”چري، مٽرڪ ٿي پڙهين ۽ توکي اها ڪل ڪانهي ته پهرين اپريل تي چرچا ڪبا آهن. توکي چيو ڪنهن ته اسان ئي اهڙي تاريخ تي اعتبار ڪر؟“ ريل ته اڌ رستو اُڪڙي چڪي.

اوڏي ۽ ويل منهنجي شڪل ڏسڻ وٺان هئي. رلم سو ڪونه، پر ڏک ايترو ٿيم جو مٽرڪ پر ٺاپاس ٿيڻ تي به هوند ڪين ٿي. آڏي ۽ رات جو اچي گهر جو در ٽڪايم. مونکي ڏسي سڀني جا تال مول ٿي گم ٿي ويا. سمجهائون ته شايد گاڏي گسي ويئي ٿي ڏسجن. پر حقيقت به ته پيٽ عقل ڪڪو کائي ويو هو.

۳۰۔ شيردل دلير

[شري نارائڻ گوبندرام ڪوٽواڻي]

آڪٽوبر وارو مهينو آهي. سياري جا منا سي ۽ ٻوٽا شروع مس ٿيا آهن. اهڙن ڏينهن ۾ هڪ شمشان رات جو ذڪر آهي. اولهه الذڪار آهي. آسمان تي ڪارن ٻادلن جي گهٽا آهن. رڪي رڪي اُڀر جي ٻار تارن جي ٽمڪار نظر ٿي اچي؛ مگر اڄ قمر جو چاڙهو خير ڪو آهي. اهڙي وقت لڪي ۽ جي اوچن جبلن جي چوٽي ۽ تي هڪ ماڻهو ڪنهن اولهي ۽ ڳوڙهي خيال ۾ غرق آهي. جيتوڻيڪ پاڻي ۽ جي لهر جا ڏينهن آهن، ته به هن اُتاهين ۽ چوٽي ۽ ٿاڻ ائين پيو پسجي ڇو ته سنڌو پنهنجي موج جي مستي ۾ پيئي جهولي. ڪن جا ڪڙڪا پيا پون، جن جو آواز ههڙي سائيڪي وقت ۾ وٽر هيٺناڪ پيو لڳي. رڪي رڪي چمرن جي چرپر ۽ چمرن جي آواز جي ٻراڏي هن وايو منڊل کي تمام پيانڪ بنايو آهي. مگر چپ چپ،

دري ٻيو ڪجهه . مان به ڪشمير جي خوشيءَ ۾ هر ڪنهن کي دلاسا
ڏيندي ايندي هئس.

آخر پهرين تاريخ نه اچي سڙي . انهيءَ ڏينهن منهن تي بٽو
ٿي پيو . ڪيڙن ۾ ئي نه رهي ماڻان . هر گهڙيءَ گهڙيال ڏي . پيئي
ٺهاريان . هر هڪ ڪلاڪ ورهه وانگر لهرڻ لڳو . چوان پيئي نه جلد
واس جا يارهان لکن نه ريل ۾ چڙهان . جڳر ڪو صبح جو ئي هلي
ستين تي وهاري ها ته هوند وڃان ها . سڪ نه لڳا نه سامان
سڀاڻو . مائٽن کان هڪلاڻ ۾ نه اڌ ڪلاڪ گهري ويو . جيتوڻيڪ
پهرين پيرو ئي باهو اسهيس . نه نه ڪري منهن سسي سواصل نه .
ڪشمير جي خوشيءَ ۾ مائٽن کان ڌار ٿيڻ جي ڏڏڪي ڇو نه اٿر ڪين
ٿيو . مائٽن مڙهي جڙي منهن لٽل هئا . ڏاڍي نه گهڙيءَ گهڙيءَ پئي
سمجهاريو ته اتي پنهنجي چڱيءَ طرح سار سنڀار ڪڍ ۽ روز پنهنجي ڪم
ڏيندي رهج . ڏهن اچي مامو ۽ مامي گاڏيءَ ۾ آيا . منهنجو نه سامان
سڀ چڙهيو پر اها سمڪڻي ڪانه هئي ته سندن سامان ڪي . اهڙي
موڙ هل پئي هئس . ستين تي ليٽ وڃي پيو جو مان نه چيائين
پيءُ گاڏيءَ ۾ پٺيان لوڪر کڻائي پيو اچي . مان به اعتبار ڪري واس .
لڪ پڇ ڪمري ۾ وڃي ويٺا سين . يارهن لڳا نه ريل به چڙ چڙ
ڪندي اچي پليٽ ٽارم تي پيلي . پر مامو چوڻ لڳو ته هيءَ فاسٽ
آهي ۽ هيءَ پئي طرف کان ويندي ، اسين ايندڙ ريل ۾ چڙهنداسين ،
اها نه اچي آئي ڪي آئي . مان اڀو جهڙي مولڪي ڪهڙي ڪل نه گاڏيون
ڪهڙيون ۽ سندس ٿير ٽڪاڻا ڪهڙا !

سادا يارهان ٿيا ، پوڻان يارهان لڳا ۽ مگر ريل جو پٿر نٿو
سند ها جهوٽا پڻ آيا ، ڏٺ کان نه منان لنگر سڄ پڇ ڪئي نه وڃي
هر شر باڻي گهرائي لڪ چوريءَ پئي آڪين تي چٽڪار ۾ چٽن لنگر
- انڙ . آخر ڇڏين يارهان وڃڻ تي اچي ٿيا ته هن ٿو مامو شراب
نه آهي اهي اٿرڻ جي پهرين تاريخ ، سو ريلواڙيءَ وارن گاڏيون اچن

اهڙو خيال ايترو بچاءُ ڪري جهڙو پاڻيءَ تي لپڪو. گهوڙي کي
 سڀني ۾ ڏسي اڌ ساهه نه لڪري ويو. آخر گهوڙي به کين ڇڏيو.
 اهڙو هلي سڀيائين جو پورو اڌ ڪلاڪ نه موڙيا پيئي رهيس. جڏهن
 سڄاڻ ٿيس تڏهن مائٽن سان ڪو سڀيان! اهڙي سخت ضرب اچڻ
 تي به پيئي چوان نه ڏک، خاص ڪونه آواز ٿيو. سور اندر ۾ سخت
 ڪسرون ڪڍيون پر آه زاري ڪانه ڪير. سڀ پي ويس. ڀڳوان
 کي پراڻا نون پيئي ڪريان نه هان ڏک چٽاءُ نه نه ڪشمير وڃڻ ٿو رهيو.
 عمر ڀر ڊاڪٽر جو در نه ڏٺو هوم سو اُڻندي سان پاڻ کي پيئي مٺ ڪريان
 نه ڊاڪٽر وٽ وٺي هليو. چوان پيئي نه جلدي دوا ڪري من سٺت
 پٽان. عجب ۽ حيرت ۾ ماٺ وائڙا پيا ٿين، مگر مون کي خوشي
 هوندي ڪچن ئي کين پيا. نيٺ ڊاڪٽر وٽ جتيون گسائي ڦٽ
 چٽايم. وري مامي صاحب نئون راج شروع ڪيو. چوي ته اتي ڪو
 مان ٺوڪي پريون پائڻ ڏيندس ڪيئن؟ اتي ساڙهيون پائڻيون ٻولندي.
 پلا مان پڇا ڇا اٿان ساڙهيون مان! ساڙهي پايان نه پلڙ پوئين پاسي سرڪيو
 وڃي! هلان ته پيئي ٿاڙجان! هرڻ لاءِ گهر ۾ ساڙهيون پائڻ شروع
 ڪير. صبح ٿيو ناهي، ساڙهي چڙهي لاهي. ويندي رات تائين
 چڙهي پيئي هوندي، مٿان مامو پري سان ڏسي نه وٺي. مطلب ته
 بنهه ڀرمتڙي ٿي پيس. مامو چوندو هئا ته اُٺ ته اُٺ، ويهه
 نه ويهه. ڪشمير گهمڻ ڪا سٺي ڪار ڪانه هئي. هفتو اڳي ته هنڌ
 ٻڌائي رکيو هوم. ڪچڙا نه جنهن ڏينهن وڃڻ جو خيال ڪير انهيءَ ويل
 کان ئي وٺي ناهڻ لڳي هئس. ماڻهو ولات وڃڻ لاءِ به اڏو سانباھو
 کين ڪن جهڙو مون ڪشمير وڃڻ ڪا ڪيو.
 خير جڏهن بهرين تاريخ ۾ اچي به ئي ڏينهن رهيا تڏهن
 نڪتيس ساهيڙين کان موڪلائڻ. هر هڪ کان پچندي ويس ته تولا
 ڇا آڻيان. هڪ لمبي ياداشت تيار ڪير. ننڍڙا پائر پير اچي چٽو ٿيندا
 هئس. ڪو چوندو هو ته مون لاءِ موٽر آڻجان، ڪو چوندو هو گاڏي، ڪو

هڪڙو پلڻ ڇو ڪوٽ ڪري ورتو؟ سڄي نه اڳي ئي هوم. وري چير نه
جي هروڀرو گهرج پئي نه ڪري مامي جو ڪوٽ ورتائيندس. هوائي
قلعا نه گهٽجي اڏي، پر جڏهن سڄا اڪرن! ڪشمير وڃڻ جي خوشيءَ ۽
اهڙي نه پوروڙي پئجي پيس جو ڪن مان موم مامي آڳي نئون سم وڃن
سمجهندي هئس. پنهنجي سمجهه جي ٽڪي پر وڌيڪو ڪري ڇڏي ڪنهن
وري مامو صاحب جي نه آئي هلي رهيو وڏن وڏين هونئن پر،
جتي کاڌي مهل ڪاٿو چري ورتائي ٻولي. اهو سنڌي مون به
مهوڪن اڳي گهر پر ڪاٿي چري سان ماني کائڻ شروع ڪئي. ڇوان
پئي نه هڪ هيري ڇڏيان، مٿان آئي پنهنجي ڄب يا چپ ڇتون نه
ڪري وڃيان. وري چور نه آئي آهن ڊگيا ڊگيا جبل جتي مونرون
هلي آي ڪونه سو گهوڙن تي هلڻ ٻولندو. دل پر خار. نه ڏاڍا
پئي کان، نه گهوڙي تي وري ڪر جڙهندو، پر ڏٺ اڳو نه هي
بال ٺاهر ئي ڪڍان نه ماڳهي هتي ڇڏي نه وڃن. الهيءَ ڏينهن
کان ولي دادِي جو مٿو کاڌر نه ڪٽان نه ڪٽان موليڪي گهوڙو هڪ
ڪري ڏاڍو نه چڙهي ڏسان مٿان آئي ٽڪيل نه ٿي، دادو جي
”پر چل تي چڙهڻ ڪو هروڀرو ضروري آهي ڇا؟“ پر مان ٻڌائس
چولي. ڪشمير جي هوا نه ايتري اتر ڪرڻ شروع ڪيو هو، سو
سندس سڀ صلاحون ڪن پٺيان ڪندي ويس. نيم ڪنهن اصل
کان گهوڙو گهرائي ڏنائين. پر جڙهان ڪيئن؟ ليح به ڏاڍي پئي آهر،
ڇوان پئي نه ماڻهو ڇا چولندا. پر وري جڏهن ڪشمير جي سواريءَ
جي بادگيريءَ تي اچي ورايو ٽنهن ماڻهو ماڻهو سڀ وسري ٿي
وڃن. نيم رات جو گهوڙو گهرائي چڪر ڏيڻ ويٺي هئس. اڃا
نه ڏينهن مس ويس نه ٽين ڏينهن گهوڙو اچي ٿو، بس اوڏيءَ
ويل، منهنجو ساهه هوم ڪر. ڇوان پئي اهڙو ڪشمير تي هن
”جو هڏ ڪڍ هڃائي. اهو سون ئي گهوڙو جو ڪن چئي. اوڏي
پر ڪو ٻڌن ڪير نه وري ڪشمير جو نالو به نه ڳهندس. پر

چيو نه يا سر وڃائيندس يا نه شتروءَ کي جيتيندس. ۵۳ نمبر جي لشکر جون ٽي ٽوليون ساڻ ڪري جنرل اڳتي وڌيو. جتن دشمن جي گوليءَ جي پهچ واريءَ حد تي انگريز رسياءَ تن تي هو بهڃي ويا. ويڄاري جنرل گهڻوئي کين هٿايو، گهڻوئي تلوار کي ڦڙڪايو، گهڻوئي سڏيو، پر بزدل سپاهي، جن ائين سمجهو هو ته کائن حد کان وڌيڪ ڪم ٿو ورتو وڃي، سي ات هڻي بهي ويا. پنهنجي جنرل سان بي وفائي ڪيائون. جنرل گوليءَ جو شڪار ٿي ويو. ايلس به الهيءَ ڏينهن پورو ٿي ويو.

جڏهين مانيءَ جو سردار گلشي مري ويو تڏهين هو ويڄار ڪرڻ لڳو ته ڇا ڪريان؟ سو دهليءَ ڏانهن خط لکيائين ته وڌيڪ لشکر به موڪليو ۽ ديوارين ٻاهر جا اوزار به روانا ڪريو. تيسين سري ڪري پاسو ڪيائين. الهيءَ وڃر پورو مهينو گذري ويو.

انهيءَ وڃر ڪوٽ واريءَ سڻا جو پاڻي ٽاڙ کائي ويو. قلعي جي اندر پاڻي هو ڪونه، پاڻي هو قلعي کان ٻاهر ۽ اتي انگريز موجود هئا. هوڏانهن اڄ به نپالين جو تارون ٿي سڪو، هوڏانهن انگريزن جي گولن کين ٿي پوريو، هوڏانهن بيمارن تي رڙيو ۽ هوڏانهن ٻارن ۽ زالن تي راءِ ته به هنن دل نه لوڙهي. پنهنجي نالي مائڻ ڪوٽ جي رکيا لاءِ لڙندا رهيا. جڏهين سندس عدد گهٽجي وڃي ستر تي پهتو، تڏهين اوچتو ڏهاڪو منٽن لاءِ ڪري مات ڪيائون.

لوه جا دروازا کلي ويا ۽ هي آمر وڃي ستر شيرو ٽلواريون هٿن ۾ ڦڙ ڪائيندا ٻاهر نڪتا. سندن منهن ۾ لڪو هو گهنڊج اڪو هو رنج، سنوان سنواٽا سرو جي وٺ والگر، هاڻيءَ جي چال چلندا رهيا. سندن ڪلهن تي هيون بندوڙون، پاسن کان ٿي لٽڪين ڪڪريون ۽ مٿي تي هيون سندر سهڻا ڇڪر. جيسين انگريزن جو لشکر سندن اها چال سمجهي سمجهي، جيسين انگريز پوري

ٿيو لشڪر جو ليٽا. مائيءَ ڏٺو ته ڊيري کان ساڍا ٽي ميل پري هڪڙو ننڍو ڳڙهه آهي. ڳڙهه ڪهڙو هو. هڪ ٻهاڙي آلهين هئي. چوڌاري هٿس وڏا پٿر جا ٽڪر، انهن جي ٿئي شهر پناه. الهيءَ قدرتي ديوار جي ٻاهران هوا شاهي سال جا وڻ. هٻان ٻرندڙ هٿي هڪ ٿئي، لالا پاليءَ نالي. پليدر سنگهه مشهور آرمسنگهه جو ڀائٽو، هن هنڌ گورکن جو سبه سالار هو. هن ڏٺو ته الگريز منهنجي گهر ۾ اچي پهتا آهن، تڏهين وڃي هن ايشوري ڪوٽ ۾ پناه ورتي. وٽس ڪل ماڻهو هوا تي سڙ.

اها ڳالهه ڪرل مائيءَ کي نه آڻي. هن کي پليدر هڪ ڪنڊو ڏسڻ ۾ آيو. ڪنڊر ليپالي وڻ کي لکي موڪليائين ته پيس ٻڙ. جواب ملين ته ٻڌ ڪيتر ۾ ٿوسان ملندس. مائيءَ کي الهيءَ کان مليل لکي سو سنڀري هليو چڙهائي ڪرڻ. پنهنجو ٽوپ خالو اچي لالا پاليءَ جي ڀرسان رکيائين. جڏهين ڏٺائين ته سندس سموري سورهياڻي پليدر جي وار کي نه وڻي ڪرڻ ۾ ناڪامياب ٿيندي، تڏهين پنهنجي وڏي گلسيءَ کي لڀايو. وڻ کي گهرائي ورتائين. هنءُ خوب جوان ۲۶ آڪٽونز تي اچي وارد ٿيو. وڏا سالها ڪيا ويا. ڇار بهادر ڪيٽان ڪارٻيٽر، ڪئمبل، ڪبلي ۽ ناست، چڙ ڇوڙ کان قلعي کي وڙائي ويا. لڏو رهيو پوئتي، وقت سر ڪرڻ لاه.

ڪيترن ٽوپن جو وڻ ڪارو شروع ڪيو ته گورکن نه مٿان گولين

سارو ڏاڍو ڪندڙ سپاهي ڀڳڙن وانگر ڀڄڻ لڳا.

مارو ڏاڍو پيو، پر هو ٻار مڙ مارڻ کانسواءِ مڙڻ وارا

نه ٿيا. آهي وٽن ۾ وٽن هنڌن جو مقابلو ڪن، هزارن

سائينون ٻيون، نه ٽڪن نه ٻڃن، ويچارا چڙهائي ڪندڙ

۱۰. چڙ نه کين ڏلائي لکي. حوش ۽ حيرانيءَ وچان

پوئتي هٽي قلعي جي ديوارن تي چڙهڻ لڳا. گلسيءَ

سيئي ته اوله، وارا هرځ يڪدم نڪري ٿيا پاڻي کان ٻاهر ۽ ساڳي وقت وري اوڀر وارن کي اشارو ڪيا ته وڃو وڃي پاڻي ٻيو. هيڏانهن واکهڻ اچي اولهه گهٽ تي ڏسي ته سڄ لڳي پيئي آهي. هتي ته هڪ به ڇرڻ ڪونهي، سڀ اوڀر ڏي آهن. انهيءَ طرح هر اوڀر ڏي ته هر اولهه ڏي ڊوڙون پائي واکهڻ ٿڪجي ڪڪ ٿي پيو ۽ ڀيت ۾ وڪڙ پوڻ لڳس. مطلب ته ڏاڍي جٺ ٿيس. ٻئي ڏينهن به هرځ گذر کي پاڻسان وٺي ويا ۽ بنا ڪنهن خطري پاڻي پي ڏيڻ ڪري مونيٽيا. انهيءَ ڏينهن به واکهڻ کي لنگهڻ ڪڍڻو پيو.

انهيءَ طرح کي ڏينهن بڪون ڪڍندي ڪڍندي واکهڻ لپت سمجهو ته ”هن حرڪت جو سبب اهو لهج گذر ٿو پائجي. جيستائين انهيءَ کي ماربو نه، تيستاءَ ڇاڙهو ڪونهي. ڪيترا ڏينهن هٿن لنگهڻ ڪڍبا؟ پوءِ ڇا ڪيائين جو جنهن پاسي کان گذر پاڻي پئمندو هو انهيءَ پاسي وڃي ڀيت ٽوڪي، مٿل وانگر لنگون مٿي ڪري پاڻيءَ جي مٿان سمهي پيو. ست اها سٽي هٿائين ته گذر کيس مٿل ڄاڻي جڏهن پاڻي پئمڻ لهندو، تنهن جهڙي هٿي سڄوئي کائي ويندو سانس. پر اڳيان گذر به سٽري ڌر ڪين هو. گذر ته ٻري کان ئي واکهڻ کي ڏسي سندس لپت سمجهي ورتي سو ٿو پاڻيءَ ۾ گهڙي؟ هٿائين چرچو ڪرڻ لاءِ ڏاڍا پاڻ چوڻ لڳو: ”واه ڙي واه! هاڻ ته بچاءُ ٿيو سون. هيءُ آفت جو ٽڪر نه مٽو پيو آهي، هاڻ مان به بچيس ۽ ويچارن هرڻن جو به بچاءُ ٿيو.“ ائين چئي ٿورو اورپو ٿي وري چوڻ لڳو ته ”نه ڙي نه! هي بدمعاش مٽو نه ڪونهي، هي ته ڀوڙنگ ڪري پيو ٿو ڏسجي. جي سڄ پڇ مٽو هجي ها ته ٻين واکهن وانگيان پڇ چو نه پيو لوڙي ها؟ واکهو مرندا آهن ته پڇ پيا هلائيندا آهن ڪهه؟“ گذر جي وائي ٻڌي بيٺل واکهو ٿو دل ۾ چوي ”مار! واکهو مرندا آهن تڏهن سڄ پڇ پيا هلائيندا آهن. ڀلا مون کي ان جي ڪهڙي خبر؟ آءٌ ڪو اڳي مٽو هوس

ٻيو مولڪي ڏيڻو ٻولندو، سو ڏيندا؟“ هرڻ چيس ”ادا! جيڪڏهن اهڙو ڪو اسانجو ٻلو ڪرين ته پوءِ اسانڪي ٻيو ڇا گهرجي؟ تون نه هڪڙو ٻيو ٿو چوين، پر اسين توکي ئي ڏينداسون. ٻلائي ڪري ڪو اسانجو ٻلو ڪر. وانگهو جي ٻپ ڪري اسان کي رات جو لند، نه ايندي آهي.“ گذر چيس ته ڇڏو تڏهن هاڻ هڪڙو ڪم ڪجو، جو جڏهن توهين ٻلائي ٻنڌو وڃو تڏهن روز مولڪي ٻائسان وٺي وڃجو. پوءِ اتي چئن آڏو چوانو ٿي ڪجو.

ٻئي ڏينهن جڏهن هرڻ ٻلائي ٻنڌي ويا تڏهن ٻڌڻ کي ٻائسان وٺي ويا. رات ئي ويندي ويندي گذر چين ”منهنجي ڳالهه ٻڌو. اوهين جڏهن ٻلائي پيو تڏهن سڀ جهڪي گهات ٿي. متان وڃي گڏ ٿيندا هجو. تورا اوڀر واري گهات ٿي ۽ تورا اولهه واري گهات ٿي وڃجو ۽ ٻئي ٽولين ساڳي وقت ٻلائي ۽ نه گهڙجو. جنهن ٽوليءَ کي جنهن وقت مان اشارو ڪريان، اتيءَ وقت اها ٽولي ٻلائي ۽ نه گهڙي ۽ جنهن مهل سڀئي وڃان تڏهن مهل بڪدم لڪري ٻاهر نڪري. آهڻ ڳالهه ڏيان پر؟ جيڪي چير سو برابر باد وڪڙن.“ پوءِ گذر جي صلاح موجب هڪ ٽولي اوڀر واري گهڙ ٿي ۽ ٻي اولهه واري گهڙ ٿي ويئي. گذر اوڀر واريءَ ٽوليءَ کي اشارو ڪيو ته وڃي ٻلائي پيو. هرڻ لٽا ٻلائي پئي، نيسٽاءِ گذر ڇاڇڻ لڳو ته وانگهو ڇا ٿو ڪري. وانگهو ئي نظر پيس پر وانگهو کي وڃ جي ڪل ڪانه هئي، سو هميشه وانگر هرڻ مارڻ جي مراد سان ٻاڻيائين ته ٽپي ڏيئي وڃي شڪار ماريان ته ايتري ۾ گذر وڃائي سستي نه اوڀر وارا هرڻ بڪدم ٻلائيءَ کان لڪري ٻاهر ٿيا ۽ ساڳي وقت اولهه وارن کي اشارو ڪيو ته وڃي ٻلائي پيو ۽ هو لٽا هٻڪ. وانگهو اوڀر واري گهڙ وٽ اچي ٽپي ته هرڻ هڪ نه ٿي، سڀ وڃي اولهه گهڙ ٿي ڪٺا ٿيا آهن. سو ڦيرو ڏيئي ن اولهه ڏي ٽپي. گذر سهي کيس سو بڪدم وڃايائين

خوشي ۽ غمي سر ڪريو ڄاڻي،
ايشور اندر ۾ هرگز نٿو آڻي،
لاڀڻاڪ آهي ڪرم يا ٿي نٿو سگهي،
انهن ٻنهي ڳالهين کي سر ڪريو سمجهي،
ڀل پوءِ هو پنهنجا ڪرم رهي ڪندو،
پڇ پاپ ڪرم ۾ ڪيس نه ڇهندو.

ساريءَ گيتا ۾ ڪرشن مهاراج جو ڪرم پوڳ تي زور آهي ته
لشڪار ڪرم ڪريو ۽ انهيءَ سولي رستي وٺڻ ڪري ايشور سان
لين ٿي وڃو.

۲۷۔ گذر جي ڪيڏي

[شري وڻوئل هيمل ملاڻي]

سڀني جانورن ۾ حرفت بازيءَ ڪري گذر کي اول درجو
ڏنو ويو آهي، جنهنجي ثابتي هيٺين ۽ ڳالهه مان ٿئي ٿي:—

ڪنهن جهنگل ۾ هرڻ جو وڳ رهندو هو. هرڻ سڄو ڏينهن
گاه چري سانجهن جو هڪ تلاءُ تي پاڻي پيئڻ ويندا هئا. انهيءَ
تلاءُ ۾ رهندو هو هڪ واڳهو. اهو ڇا ڪندو هو جو جڏهن هرڻ
ايندا هئا پاڻي پيئڻ تڏهن روز منجهائن هڪ ماري کائيندو هو.
انهيءَ ڪري هرڻ ويا گهٽيا. اهو حال ڏسي، هڪڙي ڏينهن
هڪ گذر اچي پڇن ته ”ڇو ڙي! اڳي ته اوهانجو وڳ وڏوئي
هوندو هو، هاڻي ڇو ٿورا بيا ڏسجو؟“ تنهن تي وڳ جي وڏاري
ورائيس ڇي: ”ادا، ڪهڙي تو اسانجي ڳالهه پڇين؟ جنهن تلاءُ
تي پاڻي پيئڻ ويندا آهيون تنهن ۾ آهي هڪ واڳهو، جو ڏهاڙي
اسان مان هڪ کائي ويندو آهي. پوءِ ٿورا نه ٿينداسون ته پوءِ
ڇا؟“ گذر چيس ته ”ڇڏو، هاڻ آءُ تو توهان کي واڳهو جي هٿان
بچائڻ جي تجويز ڪريان. پر توهان کي مهيني مهيني هڪ هرڻ جو

مٽي جو مول منتر آهي ٿرڀيتا يعني ڪنهن به قسم جو ڊٻ نه هئڻ. اهو مٽو ايشور کي ڀاڻڻ لاءِ جار رستا ٿو ڏيکاري. (۱) ڪرم ٻوڙ يعني لشڪار ڪرم ڪري ايشور سان ملڻ. (۲) ڀڳتي ٻوڙ يعني ٻائي ڪڍي هڙڪنهن کي ٻاڻ ڄيڙو سمجهي ۽ سڀني ۾ ايشور جو آڻڻ ڄاڻي دليا ۾ ورتڻ ڪري ايشور سان ملڻ. (۳) راج ٻوڙ يعني من ٿي ٻورو ٻورو ضابطو رکي وڻن کان پاسو ڪري ايشور سان ملڻ. (۴) گيان ٻوڙ يعني اڳيان کي ٿڙي ڪڍڻ ۽ مٿي سڃاڻڻ سان ايشور سان ملڻ.

وڍالتي پنهنجي ۽ ايشور جي وچ ۾ وڃڻ لڳو سمجهي. وڍالتي ۽ کان جي پڇندڙ نه ٿو ڪي ايشور جي هستيءَ ۾ اعتبار آهي نه چوندڙ نه. اوهان کي عجب لڳندو ۽ دل ۾ چوندڙ نه ٻوڙ وري وڍالتي ٿو ڪن. وري جي پڇندڙس نه ”اهو ڪٿن؟“ نه هو چوندو اعتبار ڪيو آهي اُن ڳالهه ٿي جا ڏٺي نه اٿئون. ڏسڻ کان ٻوڙ اعتبار جو سوال آڻي ٿو.

وڍالتي ٿرڀيتا سان گڏ ٻاڻي سکيا ٿو ڏئي نه هر حال ٻاڻ کي خوش رکڻ شالو رکڻ. نه هوند ۾ ٿولڊجي وڃو ۽ نه اڻ هوند ۾ ٻاڻ کي سڀاڻو. هندن جو ٻوڙ ٻسڪ ڪيئا وڍالتي جو واڙ جو وسار ٿي ڪري. انهيءَ ٿلواڙي، سهڻي ۽ گان سان ٻسڻ ٻسڪ ۾ جا سمجهائي آيا جي اڏار لاءِ ۽ ايشور سان ملي هڪ ٿي وڃڻ لاءِ ڪرڻ مهاراج پنهنجي ٻيٽيڙي اڇن کي ڏئي آهي، تنهن ساريءَ دٻا کي اڇڙ ۾ وجهي ڇڏيو آهي. ڪيئا ۾ ڪڏهن سڃا ۽ ٻاڻيءَ وارا موٽي ٻوڙل آهي. ڪُل سٺ سؤ شلوڪ آهن جن مان پنج سؤ کان مٿي نه ڪرڻ ٻڳوان جا جيل آهن. اڌياڻ جوئين جي ۲۲ شلوڪ ۾ ٿو ڪرڻ مهاراج چوي:-

”مٿي سان جيڪي اچي ٿو ڇڏهنڪي،

مٽي جو رهيو سدائين تنهن ٿي،

۲۶- انادي ڌرم

[شري ريوچند رتنچند شرما]

ويدانت جي مٿي تي بينل ڌرم جهولي ۾ جهولن ٿو ڏسجي .
 الهيءَ کي سنانن ڌرم ۾ ڪري ٿا سڏين ڇو ته خود سنانن لفظ جو
 ارت ٿي انادي آهي . اهو ڌرم رشين مٿين جي رچيل ويدن ۾
 بتايل آهي جي چار آهن :-

(۱) رگ ويد (۲) اتر ويد (۳) شام ويد ۽ (۴) يجر ويد .

ڇڻ نيون ڪشش ٿڌل وارو قاعدو ڳولهي ڪڍيو ، پر قاعدو
 نيون کان اڳ پنهنجو ڪم ڪندو رهيو هو تنهن هي به سچ رشين
 مٿين ڳولي ڪڍيا سي ڳوليندن کان اڳ ئي پنهنجو ڪم ڪندا آيا آهن .
 رشين مٿين رڳو پنهنجي آزمودن ۽ آزمائشن سان اهنڪي پرڪيو ۽
 پرڪي ڪٿي ڇڻ ڀاڱن ۾ ورهايو يعني ڇڻ بستڪن اندر قابو ڪيو
 جن کي ”ويد“ ٿا ڪوٺيون .

شو پينهار جو هڪ وڏو فيلسوف ٿي گذريو آهي سو ٿو چوي
 ته دنيا ۾ پر ويدن کان وڌيڪ آتما جي آڌار ۽ آڌام لاءِ ٻيو ڪوبه
 بستڪ ڪولهي . ويد منهنجي جيوت جو آڌار ٿي رهيا آهن :
 مرن ڪالپوءِ به آڌار ٿي رهندا .

مڪسملر هڪ ٻيو ودوان ٿو چوي ته جي شويدهار جي
 اهڙن لفظن جي پٺڀرائي ڪرڻ جي ڪابه ضرورت هجي ته مان ان
 ڪم ڪرڻ لاءِ تيار آهيان . ٺڏهين لازم آهي ته اهڙيءَ اوچيءَ
 علميت کي پڇاڻڻ گهرجي . ويدانت نه رڳو پورب پر انساه ٿهلايو پر پشچم
 ۾ پڻ . پشچم جا ماڻهو ويدانت مٿي جي ساراه مٿان ڍاڻي نٿا .
 ويدانت مٿي موجب ايشور جا ٿي گڻ آهن : (۱) اسٽرا (۲) پورن
 گيانا ۽ (۳) پورن آند . الهيءَ ڪري ته ايشور کي ست چت
 آند ڪري ٿو سڏجي .

ويدانت مٿو اسان کي پاڻ ۾ وشواس آڻڻ ٿو سڀڪاري . الهيءَ

دواران ۾ ڏک ٿا ٿورين سِي بوجن جوڳ آهن. بڊج ٿي آڱريون
هڪ جهڙيون نه آهن. ٿرڪ ڦٽ ٿالي جا بزرگ ٿيا نه نالندو
ڪولهي. ٻالڪي ٿرڪن مان آهي چولندڙ گهرجن جي پيهڻي
رهي ۽ ڪرڻي ۽ ٿي پورا ۽ عئل جا ڳوڙها سڄن.

(۷) منس جانيءَ جي شيوا بلڪل سولي ۽ سولي آهي ۽ اوچي
پد کي ٿي پوچائي. ڪنهن بڪاڙ جو پيهت ٻڙ، ڪنهن اڃايل
جي آڇ دور ڪرڻ، ڪنهن لنگي جا لنگ ڏڪڻ، ڪنهن غريب
وڏو جي پرڳڻو ٺهڻ، ڪنهن مسڪين بيمار کي پالي پوشي وڏو
ڪرڻ ۽ پيهڻ پيرن تي پيارڻ، ڪنهن بيوس جي ٺاهڻي اڪالڻ،
ڪنهن غريب کي دان ڏيڻ، ڪنهن بيمار جي دوا درمل ڪرڻ
وغیره وغیره آهي سڀ ٻالهيون منس جي شيوا واري سري هيٺ
اچي ٿيون وڃن. منس شيوا نه وڏو ٿن مان پر ٿن ۽ من مان نه
ڪري سگهجي ٿي. جهڪو بيمار لاءِ دوا آڻيو ڏئي، جهڪو ڪنهن
اڪس جي سڄي کي ڊڳ ٿو لڳائي، جهڪو منس مائر جو پلر ٿو
چاهي سو پڻ منس جي شيوا ٿو ڪري. ان جي من جي شيوا
ڪري ٿي اڻ شيوا ڪرڻ جهڙي ڪم جو اڌڪاري ٿي چڪو.

(۸) جدو حشر جي شيوا ڪرڻ نه اٿر ڪم آهي. ٿنيلن
حالون جي دوا درمل ڪرڻ، ڪنهن ظالم کي گداسن کي مارڻ
کان جهلڻ، مانس مڇي نه ورهائڻ، بڪين ماکوڙين وغیره کي
ڏاڍو ڏيڻ، گهرڻو حالون جي کاڌي پيئي ۽ صحت جي سنڀال
ڪرڻ سڀ پراڻين جي شيوا ۽ اچي وڃي ٿو. مطلب نه شيوا ۽
خد ۽ ناد ۽ الڪ سمايل آهي اهوئي ٿو ماڻهوءَ کي نالندو

انهن جي هر طرح حفاظت پيا ڪن. جيڪڏهن ڪنهن کي ثيرت يا ٿرا ڪرڻ، برهمڻ کي دان ڏيڻ، لياطين جي برگهور لهڻ وغيره جي دل آهي پر ڪري نٿو سگهي ته اُنکي ماءُ پيءُ جي شيوا مان ئي انهن سڀني ڳالهين کان وڌيڪ ڦل ملي سگهي ٿو.

(۳) ديوين ديوتائن جي شيوا گهڻو ڪري مورتي بوجا پر اُچيو وڃي، ٿڌهين به ايترو چوڻ واجب آهي ته اُهي سڀ پرمانا جي آڌار تي آهن. ديويون ديوتائون به شپ ڪرمن ڪري ٿي ٿا ٿين. ديوين ديوتائن کي جي شڪليون مليل آهن سي پڻ پرمانا وٽان مليل آهن. شيواڌارين کي اُوس لاپ ٿئي ٿو جنهن لاءِ نه رڳو ڪين ديوين ديوتائن جو ٿورو مڃڻ گهرجي پر پرمانا جو پڻ جو سڀني جو مڻ آهي.

(۴) سنتن ساڌوئن جي شيوا ڪرڻ ڪري آتمڪشڪتيءَ پر گهڻو واڌارو ٿئي ٿو. ساڌن سنتن جي شيوا کي گرو نالڪ صاحب جن وڏو درجو ڏنو آهي. هو صاف صاف ٿا ڄاڻائين ته اهڙيءَ شيوا ڪري منس مڪتي پائي سگهي ٿو. سنتن جي شيوا ڪري شيوڪن جي ڪنن تي وقت به وقت اهڙا وڃن ٿا پون جن تي هلڪ ڪري هن جو آڌار ٿي ٿو وڃي. سنتن جي پرتاب ڪري هن جي دل از خود دنياڻي ڌنڌن کان مڙيو پرين پيار وڃيو لڳي، اهو ڪو ٿورو فائدو ڇڏيو؟

(۵) ديش پڳتن جي شيوا پڻ اعليٰ درجي جي شيوا آهي. جي پنهنجي جان جي پرواهه نه ڪري به انصاف ۽ سويامن جي وات ٿا وٺن سي ڏن آهن. ديش پڳتن کي پنهنجي لوڙهه ڪانهي. هو عام جي فائدي لاءِ سڀ ڪجهه ڪري رهيا آهن، ڇاڪاڻ ته هو پنهنجو فرض سمجهي پيا ڪم ڪن ۽ ڦل جي آشا نٿا رکن.

(۶) بزرگن جي شيوا ڪرڻ پڻ اسانجو ڌرم آهي. جي پنهنجا آزمودا گڏ ڪري منس کي پوري صلاح ٿا ڏين ۽ انهن

پاسو ڪرڻ ۽ چڱن گمن ڪرڻ ۾ آهي مدد گهرڻ. اتين ڪرڻ ڪري پنهنجو هردو وقت نه وقت ڪومل ۽ ٻوٽو ٿيندو ويهندو جنهن ڪري اهڙي شيو ڪرڻ واري کان پاڻمرادو شپ ۽ ٻوٽو گرم ٿيندا رهندا.

(ب) ٻيون رستو آهي مالڪ هي مخلوقات جي شيوا ڪرڻ. جنهن بکڻي جي سار لهي کيس ڪارائين جنهن ڪنهن وڏو جو ڪشت لواريسو، جنهن ڪنهن پتھر ۽ ٻيوس کي ٻالي وڏو ڪري پنهنجن ٻيڙن تي بهاريندو، جنهن ڏورين جي دوا ڪئي تنهن ٻاهرين طرح ٽپڪ ٻڌڻ جالڻ جي شيو ڪئي، پر سڄ ٻچ هن ٻرمانا جي شيوا ڪئي. مخلوقات ۾ ٻيا حانون به اچيو وڃن. گگدامن هي شيوا نه ٻرمانا جي شيوا سمجهڻ گهرجي. حانون کي رستي سان هلائين، مٿن مارو نه ڪرڻ، کين پوري ٿاڻيم تي ڪارائڻ ٻياري ۽ آئين جي صحت جي سنڀال ڪرڻ نه مالڪ جي شيوا ڪرڻي ٿي.

(۲) مائٽن جي شيوا ڪرڻ هڪ امامه رتن آهي جنهن جي ڄمڪ ۽ لڪو تمام تيز ٿئي ٿو. مائٽن جي شيوا ڪرڻ ڌرم ٿوڙي نسيءَ ڪري پنهنجو فرض آهي. اهڙيءَ شيوا ڪرڻ ڪري هن دنيا ۾ سوان سڳ ملن ٿا. مائٽ خوش ٿي پاڻکي آسپس ڪن ٿا ۽ ڪري ٻار نه خوش ۽ سڪي گذارين ٿا. سڏي ڪاسائيءَ ۾ اچي شيوا ڪري وڏو بد ٻڌو. شروعات ڪمار جي وارڻا نه ٿين ٿا. ڇوڏي نه ڪيئن جو پنهنجي انڌيءَ ماءُ ۽ ٻيءَ کي ڏسڻ ۽ ڪنهن ٻئي کي لکڻو ڪرڻ اڻوارا ڏسڻ ۾ نه اچن ٿا. ٻيو راج ڏينهن ٿاڻن سندس نالو ڪروڙن جي من ۾ رکي ٿو. ساڻهه مانا ٻنهي حوٻاڻ تي کڻو ٿورو آهي پر جيڪڏهن ڪنهن کي ڪڍڻو وڌيڪ نه ضرور مانا جوڻي ٿيندو. جيڪڏهن ڪنهن کي ڪڍڻو ٿورو ۽ ويچار ڪري نه ان جو بدلو ڏيئي نه ڪنهن کي ڪڍڻو ٿورو ٿي ٻياري ٿوري ٿي عزت ۽ ٿوري ٿي ڪڍڻو ۽ پنهنجي اولاد کي پنهنجو رت سمجهي

قدر سڃاڻون به ٿا؟ البت ٿا ٿا ۽ شاعر الهيءَ خُزالي کي خوب ٿا
ٿين ۽ ٻيا نه جيڪس ڏانهنس ٺهاري پيدا به ڪين هوندا.

۲۵۔ شيوا

[آسنداس ڇينالعد]

سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي ته ”جي شيوا ڪن سي ميوا ڪائين“
يا ”جي ڪن شيوا سي ڪائين ميوا“. مطلب ته شيوا ڪندڙن کي
ضرور ڦل ٿو ملي ۽ اهو ڦل به ڦل جهڙو، ٻوٽو، سندر، جهجهو ۽ مٺو.
هاڻي سوال آهي ته شيوا ڪنهن جي ڪجهي؟ تنهن جي.
جواب ۾ چئي سگهيو: (۱) شيوا پرمانا جي جنهن اسان کي پيدا
ڪيو، (۲) شيوا مائتن جي جن اسان کي جنميو ۽ ٻائي وڏو ڪيو،
(۳) شيوا ديوتن ۽ ديوتائن جي جن چڱن ڪرمن جهڙا ڪم ڪري
ديا لاءِ مثال ٿي ڏيکاريو، (۴) شيوا سائن ۽ سنتن جي جن پاڻ کي.
چڱي ٻڌي ڏيئي سڀين رستي تي آندو، (۵) شيوا ديش ڀڳتن.
جي، جي پنهنجي ملڪ جي ڀلي خاطر سر ڏيڻ ۾ به ٿا گسن،
(۶) شيوا بزرگن ۽ پاڻ کان وڏن جي، جي پنهنجي آزمودن مان پاڻ کي.
گهڻيءَ سولا سبق سيکاري رهيا آهن، (۷) شيوا منهن مائرن جي
جنهن کي پرمانا ديا ڪري چڱي ٻڌي ۽ وويڪ بخشيا آهن، ۽
(۸) شيوا جيئو جيتري جي جنهن ۾ سرويڀاڳ پاڻ کي برگهت ڪري
رهيو آهي.

(۱) پرمانا جي شيوا جا به نمونا آهن: (الف) پرمانا کي
سڌو ڌيان ڏيو جو بلڪل مشڪل آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ ڇت جي
ايڪاگر ٿا جي ضرورت آهي. اهو رستو سو پٺيان هڪ ڇڻو وٺي
سگهي ٿو. پرمانا کي سڌو ڌيان معنيٰ پرمانا کي ڌيان ۾ رکي ساڻس
پنهنجو حال ڪرڻ، سندس شڪر ٿا ٻڌا، ڳاڙهه ڪيس سرويڀاڳ
سمجهي هر وقت سندس آڳيا ۽ ادب ۾ رهڻ يعني خراب ڪمن کان

رقم خرچي اوس وڃي ان جو ”نرشن“ ڪنداسين. پر هيءُ اسانجو آسمان جو اتي ٻاهر عاليشان ٻرندڙ ۽ سبڙين (جهڙين) سان سينگاريلو ٻيو آهي، جنهن ۾ ڏينهن، رات، سنڌو، صبح، آچر ۽ ڇوڙا ڇت پيا چٽجن، جنهن کي شاعر جهان لعل نوان پور پيا ٻون، الهيءَ ۽ اسان وٽ قدر آهي تي ڪو.

الهيءَ ڏهاڙي صبح جو آسمان جو نظارو ڇا نه بي نظار هو! اوڀر طرف اکين ۾ حق لالچ جي لالائي ڪري اٽڪائي مٽائين. هوڏانهن اولهه ڏي، آفت کان ٿوروئي مٿي، نر ڪرڙي ۽ هيڪالدي رونق پئي وائي. اڃا نه مٿيو الهيءَ لب لب روح وڃندو ڪٿي رنگ لڳايو هو! ڪهڙي بلڪ لعل ۾ جهلڪا اهڙا پئي ڏنا، جو پاڻ نه تڙاي ۽ ڪنهنجي مڃل جو ٽاڪيو کوليو هو، پر ائين ڪو ٻيو پور پيس، سو الهيءَ کي وڙهي، نر ڪرڙي آئين جو آئين قائم هڻي، ولي نڌي رنگ واري اٽلس جو ٽاڪيو اڳيلائين. پر الهيءَ مان به جيڪس سمجهيائين ته ڏسندڙن کي اکين جو ٻو ڪو نه ٿيو، ٿڌهين وري ڪرولي رنگ جي مڃل ڏيکارڻ لڳو. پوءِ نه سورج لڪري نروار ٿيو، ڪڪر ٽڙي پڪڙي ويا ۽ تڙاي ٻهڪا وڙهي وڃندو رهيو.

ڪنهن ڏهاڙي وري ڏس جو ٻه فني پريام ٿي ٿي ڪا، ۽ سورج اڃا اڌ گڏو ڪڪرن ۾ لڪو پيو هڻي، ته آسمان جي روڻي جلويڻ لڳو پئي!

اوڀر ڏس ۾، سه، آفت وٽ، اوائلي لعل رتا ڪڪر هوليڊاءِ آئيني وري سندن رنگ مٽجي، اُچاريل سون جهڙو ٿي ٻولندو، پر ڪن سرندي ڪا نه سورج ٻنهي ڪارن ڪڪرن جي گهن ۾ وڙائجي ويندو. وري سيارو موڪلائي ٻيو ته سڄ اُڀرڻ سان، اڪثر ڏهاڙي ڏي ڏي ڏاڏا الهيءَ آسمان جي ڪشادي ميدان ۾، رڻو سون ڪشادي متوالا الهيءَ رڻي سون جو ڪو

جي يادگيري ڏياري تڏهين مڙس خوشيءَ ۾ ٻيڪي سر اٿ سؤ ميلن جي سامونڊي مسافري پاڻ تي هموار ڪئي ۽ وات تي آيل هيبتناڪ ولبڪن ۽ رڪاوٽن کي هٽائيندو، مهاڀيانڪ راکشن کي بل ۽ ٻڏي سان جيتي پنهنجي ڪم جي سرانجامي ڪيائين. رستي تي ديوتائن جي لڳا اوسار وچ سمنڊ جو ٿرو اُٿانهون اُسري پاڻيءَ جي مٿاڇري ٽوٽي آيو ته ڀل هندوان ٿوري ساهي پئي وري سمنڊ جهلجي. مگر هندوان کي ڪم جي پورائي کان اڳ ڪٿي هتي نپٽين لنڊ ۽ جسم جو آرام؟ آخر هندوان جي ساٿ سان ڪارج سڌ ٿيو، سڀيتا موٽي ملي ۽ رام راج ٻوڙا ٿيو.

هندوان جي وارثا هڪ اهم سبق سيکاري ٿي. هندوان جو به ڪم هٿ ۾ ڪٽندو، هو پنهنجي پورائيءَ جو هو پهرين دل ۾ خاڪو ٺاهيندو هو ۽ پوءِ ايڪاگرچت ٿي، سمورو ڌيان اُن ۾ لائي، اهڙو اسٽر ۽ اورچائيءَ سان اُن ڪم کي لڳي ويندو هو، جو ڪهڙو به لوپ لالچ يا دنيوي سبب، ورتل وات کان کيس ڦيري نه ٿي سگهيو. دنيا جي اتهاڻ تي نظر ڦيربي ته ڏسبو ته هندوان ۽ سڀيتا هر هر پئي جنم ورتو آهي. هندوان آهي مظلومن جي آزاديءَ جي خواهش ۽ سڀيتا سندن رت جو پورهيو. اها ايشور جي سڳوري، نعمت چئبي جو هندوان امر بڻيو، نه ته هوند شايد سڀيتا هميشه ظالم جي ڦندي ۾ پالند رهي ها. سچ ته غريبن جون آهون ۽ دانهون وڻڻ لٿيون وڃن. هندوان آزاديءَ جو روح انجني ڏکي ستايل ڦير مان هميشه پيو جنم وٺي.

۲۴۔ آسمان جو نظارو

[لالچند امرڏولم جڳتيپاڻي]

اسين ماڻهو ڪهڙا نه اچرج جهڙا چڱاسون! نئون ٺاڪ ڪو آيو ۽ ٻڌوسين ته ڀرڊا پاڻ سان ڏاڍا سٺا آندا اٿس، نه چڱي هرچاري

الهيءَ حزي جي ڀارب مالا ڪي، جهڙن بيان همومان ”آزاديءَ جو روح“ پيدا ٿيو.

هڊومان اڃا نالڪ ٿي هو ته سورج کي اُڀرندو ٿي. اُن کي نال
 سمجهي ڇيڙو کيس جهٽي ۾ ڪيائين ته سندس بدن جلتا لڳو
 ۽ هو ٽٽجي وڃي پرتي پيو. واپس ٻيٽ جي هيءَ ڏکي حالت سڃي
 نه سگهيو ۽ ديوتائن کي سندس ڏک پورب ڪرڻ لاءِ منٿ ڪئي.
 ديوتائن هڊومان کي چٽاڻي ڏي کيس وڏا ور ڏنا. ڪن چيو ته هو
 اُمر ٿيندو ۽ کيس هوا، باهه ۽ پاڻي ڪو به اُتر ڪين ڪندا. ڪن
 ٻين چيو ته هو ڪهڙو به روت ڌاري ٿي سگهندو، ننڍي ۾ ننڍو ۽
 وڏي ۾ وڏو. واپس کي خوش ڪرڻ لاءِ ديوتائن هڊومان کي وري ڏيئي
 اهڙو ڏيئي ڇڏيو، جو سندس چوڻ تي شاهي سمندر ٽڪي ٿي سگهيا،
 جبل ڌري ٿي سگهيا، ڌرتي ٻيهجي اُٿو ٿي ٿي سگهي. هڊومان
 اٽڪل اڙٻنگ ٿي پيو ۽ پيءُ ماءُ کي به ڪڪ ڪرڻ لڳو هن تنگ ٿي
 ڪيس اهو ٻاراڻو ڏٺو ته لوڪي ٻيهنجون طاقتون ٻيهجي سر ڪڍين
 به خيال ۾ نه اينديون جيستوئي ڪو ٻيو انهن بنسبت ٻاڏگيري نه ڏهاري
 آهي ۽ ڪري هن نوان اُمر جو جو جوش گهڻي قدر گهٽجي ماڻو ٿي ويو
 راوڻ جو راج اڃا قائم هو، جيتوڻيڪ سڀتا مائا ۽ هڊومان سوامي
 ٻنهي ڄمڻ ورتو هو. جيتوڻيڪ راوڻ ڦاڪو هو ته به کيس اڃا سمڪڻي
 ڪانه ٿي ته هو هڪ ٻرلڙ جبل تي راجمان هو. اهڙو هڪ قسم
 جو ڪل هو جو سڀتا جهڙي ڪوئل استري ۽ هڊومان ڏکي مائا
 نالڪ بڻي ٿڌجي راوڻ جو راج ختم ڪن. هڊومان کي مليل ٻاراڻي
 جو اکر ٽڙهين تي هٽيو، ڏهن راوڻ سڀتا چورائي لٽڪا موٽيو
 سمندر ٻار ڪرڻ لاءِ هڊومان جهڙي نوان وٽ جي ڪوڇ ٻڌي. سڀ
 مائا جي يعني لهڻ خاطر بنا واهڻ جي سمندر لٽي لٽڪا مان ٻڌ
 ڪڍڻ واسطي ڇڏهين ٻاڏرن جي ۽ ٻين ڄالورن جي مجلس ڪئي ته
 ڏهن اٿي ڄاموٽس وڃ ڇڏهين هڊومان کي سندس قدر تي ۽

۲۳- هندومان "آزاديء جو روح"

[ڪماري ٺاڪري ليلارام واڌواڻي]

راوڻ جو راج زور هو. سندس ڀايو اهڙو پختو جو خود ديوتاڻن به اُنکي اُکوڙي نه سگهن. ڪئين ڏکي جيو روج ۽ راڙي ۾ گذر ڪري رهيا هئا. مگر راوڻ ڄڻ سندن رڻ تي هسي رهيو هو. ڏيئون تمام ڳريون جن کان خود بن جا رشي به ڇٽل ڪين هئا. اهي ڏيئون وري اُڳاڙيون به سختيءَ ۽ زبردستيءَ سان هيون. اوڳڙ جي زور جهر آخر رشين مٿين کي اهڙو تنگ ۽ بيزار ڪيو جو پنهنجي نسن جي رت جو مٽڪو تيار ڪري راوڻ ڏي روانو ڪيائون، انهيءَ پارائي سان ته انهيءَ مان سندس بدلو وٺندڙ اُنهن ٿيندو. خود راوڻ جنهن پاڻکي مها ٻلي ۽ آمر ٿي جاتو سو هنن بيقتور بدواسين جي ٺهڪندڙ رت جي ڇاڙي ڏسي دهلاجي ويو ۽ ٻپ وڇان اهو دلو ڏورانهين ڏيسارو، مگد ۾ پوراڻي ڇڏيو. پر اُن ڏيهه ۾ اهڙو ته ڏڪار پيو جو راجا جنگ کي خود هر ڪاهڻو پيو ۽ انهيءَ هر ڏيندي کيس پوريل دلو هٿ آيو جنهن مان ڀس ڀيش سيتا پيدا ٿي. تنهن وقت ههڙو ظلم زبردستيءَ جو راج ڏسي اُلجني ڏيوي، لوڪ ماتا. روڻ لڳي ۽ ايشوري مدد لاءِ واجهه وجهڻ لڳي. سخت ٽپ ۽ سادن ڪيائين جي وڻر ڪين ويا ۽ نيٺ هڻي وڃي هٿ ڪيائين. بدلي وڻ وارو سُڙو مهراج ته انهيءَ ويلي ڌيان ۾ مڱهن هو جنهن کي جاڳائڻ ڪنن ۾ ضروري هو. آخر گوري من موهيندڙ ويس ڪري سَوَ مهراج اڳيان ڳائڻ شروع ڪيو جنهن جي مٿرنا خود شو پڳوان کي موهي وڌو ۽ هو پنهنجو ٽپ ٽوڙي گوريءَ جي مٿر گيت کي ٽٽ لڳو. گوري وجهه ڏسي تڳه ڏيئي ڪسڪي ويئي، جنهن سَوَ مهراج کي سندس ڳولا ۾ اُٿاريو. ان لڪ ڇپ راند چالو هوندي هڪ پارِي طرفان ڇڙيو جنهن جو هڪ ٽٽو ڀارت پوميءَ کي وڃي رسيو جا ڳچ وقت کان دڪ ۾ باڪاري ۽ باڏائي رهي هئي.

وٺو هو پوڙو ٺهڻڪي وڃي لڳس مٿو. پوڙو به نه ٿئي ٻڌڻو سو جهلي ڪن کان هو ڏٺائينس هڪ مروڙو سو ويچارو ڏاڙيل، ”مٿس ادا، مٿس“ ڪري ٽپ ڏيئي ڀڄڻ لڳو، پر ويندي وڃي اڪر مٿان ٿاڙيو، ٺهڻ پري وڃايس سڱن جو ٿولو بيهت وارو، ٺهڻي ”اڙي نانا ٿي جا“ چئي وڃي ڪريو ميو هي مٿان، جڏهن تي ويٺو هو رڃ، ٺهڻ پري وڃايس هو رڃو ڪياڙيءَ وارو سو ويچارو رڙ ڪري ”مٿس نانا مٿس“ ڪندو ڏو وڃي ڪريو ڏو وٽ، حتي چائينس وٽ سمجهو ٻيو هو ڪٿو، ٺهڻڪي ٻيچ ٿي پر پوڙو شرط هن وٽس پر هر چڪ، سو ”گهوڙا ري گهوڙا“ ڪندو آئي ڳڙو، پر اکين پر اولهه اچي ويس سو وڃي ٻاهر گاه جي ڊگ ٿي ڪرايو. سڌاي آئي نه ڪانه ٿيس جو ڇو آئي سمجهو ٻيو هو گڏه، ٺهڻڪي بيه ٿي هت لڳڻ شرط گڏه وٽس ڪرڻ جي وسڪارو. اوڏيءَ مهل ڪڪڙ جي ٻانگ ڏيڻ جو وقت هو سو مٿان ويٺي ويٺي ڇوڻ لڳو، ”واه واه هو“، ”واه واه هو“!

ليک پورو ويچارو منڊڪا ٿيندو منڊڪا ٿيندو وڃي سنگين وٽ لڪتو؟ روائي پنهنجو حال ٻڌائڻ لڳو ”ادا، آءُ نه اٿڻيءَ آهيءَ“ پر اچي ويو هوس هو منهنجو موٽڻ ٿي مشڪل هو. شايد پاڻ سنوان هٿر جو جهڙو موٽيو آهيان، پر جهڙو آهيان مٿن سمان. هيڏي ڏسو، هي منهنجا هت ڏسو، هي پري ٿيس، هي ڪن ڏسو، هيءَ ڪباڙي ڏسو، هيءَ ٻئي ڏسو، مطلب نه جيڪا ٿيندي ٿي اٿر ٺهڻڪو آءُ ڪهڙو بيان ڪريان، هيڏائين وراڻ ٿيڻانهن لڪاءُ ٻيو ٻوٽو. نه اکين سان ڏسڻ ٿي ڏٺائون؟ نه ڪنن سان ٻڌڻ.

همراه جو اهو حال ڏي ڏاڙيل جو سردار ٽڪي ويو ۽ ڇوڻ لڳو ”هي هي آهڙا ٿهري آهن نه آساني هن جهنگ پر سک سان سمجهڻ پئيءَ ڪن ڏهندي ڇو نه ڇو.“ پوءِ نه ڏاڙيل آئي ڀڳا ۽ ڇا وڌاڻ آها جاءِ ڀڳتن جو حال ڪٿي ويا.

اها سٺا سٺي، سڀ گڏجي وڃي اتي حاضر ٿيا ۽ رات موجب هڪ ٻئي تي چڙهي بهي سر آلاپي پڳت وجهڻ شروع ڪيائون. ڌاڙيلن اوڏيءَ مهل دريءَ کي ڪڙو ڏيئي آندو سان ويٺي ماني کاڌي. تن جو اوچتو هي هيبتناڪ آواز ٻڌو، سو هو ڇرڪيا ۽ منجهائن هڪڙو اٿي بهي ڏسڻ لڳو ته هيءَ ڪهڙي بلا آهي. ان جو جدا جدا جانورن جو جڙيل هي عجيب جانور ڏٺو سو رڙ ڪري چوڻ لڳو ”ٻيلي مٿاسين!“ هنجو ائين چوڻ ۽ سڀني ڌاڙيلن جو جاءِ جي پنهنجن دروازي کان پڇڻ وري پٺ ورائي به ڪونه لهاريائون ته ڇا آهي يا ڇا آهي.

جڏهين ڌاڙيل ويا پڇي، تڏهين هي سڀ پڳت اندر گهڙيا ۽ ويهي مانيءَ کي وارو ڪيائون. جنهنڪي جيڪا شيءِ وٺي سا کائي ڍو ڪيائين. پوءِ ته جڏهين ڌاڙيلون ته ڪا مدت گذري ويئي آهي ۽ ماڻهن مان وري ڪوبه ڪونه موٽيو آهي، تڏهين ٻئي وسائي پڳت سمهي پيا.

رات اولداهي ڪاريءَ مس جهڙي هئي. اڌ رات جي ويلي ڌاڙيل موٽي آيا پر ٻپ ڏاڍو هون. سندن سردار منجهائن هڪڙي کي سڏي چيو ته وڃ، وڃي ڏسي ته آءٌ، مان ڀاڳيان ٿو ته جنهن حالت ۾ اولده اڌوڪار ۽ ڇپ ڇپان لڳي پيئي آهي تنهن حالت ۾ پوٽ پڇي ويا ٿا پائجن. هڪڙي ٻيلي پاڻ سان کنيو وڃ. ڇلهه ۾ ٿالڊو هوندو آهيءَ سان ٻاري سوجهرو ڪري ڏسجانءِ ته گهر جو ڪهڙو حال ڪري ويا آهن.

سردار جي حڪم موجب هڪ ڌاڙيل پير پير ۾ پائي اندر گهڙيو. اولده ۾ ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه پيو اچيس سو ٻڌندو ٻڌندو ڇلهه وٽ ويو. ڇلهه منجهه ويٺو هو ٻلو جنهنجون ٻه اکيون اولده ۾ ٻن ٿالڊن وانگر بي چلڪيون. ڌاڙيل الهن کي سچ پچ ٿاندا سمجهي ٻيلي کڻي هڪڙي ۾ ٺٺي ته ٻلي ڦوڻ ڪري جو وڌس هٿ ۾ رهندو سو ”بابا ڙي“ ڪري پڇڻ لڳو ته پيتيءَ تي جو

چور ۽ ڌاڙيل ٻولڻن گهڻو ئي بهادر ٿولندا آهن، پر حتي ڪنهن
جن بوقت جو ٻڌو هوندو آهي اتي سندن ٻڌڻي ڀرا ئي ٻولند
آهن. انهن ڌاڙيلن ۾ به چار ڏينهن ۽ راتيون جو اها عتسب
پگبت ٻڌي سو انهن کي نه اچي ٻپ ورايو ۽ چوڻ لڳا ته ٻيلي
هي تن نه ڏاڍو ڪو خواتو ٿو پائنهي. هتي نه جنن ٻڌڻ ۾
واسو ٿو ڏسجي. جڏهن سندن جاءِ ڇڙي ٿار ٿي تڏهن منجهس
وڃڻ هي مهروڙ ڏينهن پاڻ ۾ مجلس ڪيائون ۽ ڏاڍا سنا سنا
طعام تيار ڪيائون.

انهيءَ ڏينهن سندس عي وقت ٻوڙو چوڻ لڳو: پگبتو
ٻڌو منهنجي ڳالهه ڏسو هاڻ اسانجي پگبت جڳي ۽ طرح رچي
راس ٿي آهي. هاڻ ڇلو نه هلي ماڻهن جي در تي پگبت
وڃيون ۽ ماڻهن جي اسانکي ٽڪر لاءِ هٿيڙو راتاني رهيا آهن
پر ڪي ثابت ڪري ڏيکاريون ته اسين منهنجي سر ڪمائي کائي
نه ٿا يا نه. ۽ روي ماڻهن کانسواءِ اسانجي پگبت جو سو ڪير
ٻڌو ڪندو؟ جانور ئي سمجهه ڪو قدر ڪري سگهندا ڇا؟ ٻڌو
ڪر ماڻهن هنن ۾ به هڪ جاءِ چوڙائي آهي ۽ اڄ مجلس
ڪئي. اڄ ڇلو نه انهن وقت هلي پگبت وڃيون.

سڀني گڏجي چوڻ لڳا ”واه واه“.

پر اڄي ڳالهه ٻڌي اٿو؟ راس آهي اولداهي، سو
ڪنهن ٻولي نه ڪر ٿا ڳالهن؟ انهيءَ لاءِ منهنجي
سڳي راجپوتڙ آهن تن مان ٻه راتين گڏه ٻويون
ڪن، اڳيون ٽيڪون پٽ سان رکي آيو ٿي بهي،
ڪن، ڪتي جي مٿان ٻو ۽ ٻلي جي مٿان ڪڪڙ،
ڪن، مار ڪڙهي ڌريءَ جي سوچري ۾ ٿي سهندا ته
ڪن، ڪن ڪيڙا پگبت آيا آهن. ٻائي اسين ٻيا
ڪن، ڪن ڪن اولاد ۾ پٽاسون نه سائو ڪولهي.

۾ هڪ رڇ رهندو آهي. اهو به ماڻهن جي ڏکڻ ڪري تنگ ٿي
 ڇڏي آيل آهي. انهيءَ رڇ وٽ اٽو هڪ ڪنجري، جا هو تمام چڱي
 طرح وڃائيندو آهي. رڇ کي به اسانجي ٽوليءَ ۾ ڳنڍڻ گهرجي.
 وري وڃي رڇ کي ڳولي ڪڍيائون ۽ رڇ به گهڻيءَ خوشيءَ سا
 ڀڳتن جي ٽوليءَ ۾ شامل ٿيو. اها ڳالهه باقي رهي ته ٻڪر ڇا
 ڪري؟ انهيءَ نسبت پوڙي چيو ته ”ٻڪر اسانجا سامان ڏيويهندو“
 تنهن تي رڇ چيو ته ”رڳو سامان ڇو ڏيوي، هو ته ڳائي به ڇا ٿيندو
 آهي ۽ تنهن کانسواءِ ڪيس ڪجهه وڃائڻ به سڀڪارو.“ اتي پوڙي
 کي هڪ ڳالهه ياد آئي، سو چوڻ لڳو ته. ”هڪ دفعي مور ڪو
 ڏاڍو مزي جهڙو ساز ڏنو هو. ڇوڪر انهيءَ ساز سان ڏاڍو مڙو
 ڪندا آهن ۽ انهيءَ سان تال به ڏاڍو چڱو ڏيئي سگهيو آهي. خبر
 اٿو اها ڪهڙي شيءِ آهي؟ دٻي ۾ ٺڪريون. ٽين جي دٻي ۾
 ٺڪريون يا ڪوڏيون وجهي وڃائڻ سان ڏاڍو سريلو آواز اٿڪرندو
 آهي. اهڙو هڪڙو ٺاهي ٻڪر جي سڱن ۾ ٻڌبو پوءِ ٻڪر ڳائيندو
 ويندو ۽ تال تال تي مٿو ڏوٿيندو رهندو.“ اهو ٻڌي سڀ ڪدم
 خوش ٿي چوڻ لڳا ته ”واه جي واه. اها ته عمدي صلاح ڪڍيو.“
 پوءِ ته باندر ويو، سو جلد هڪ ٺلهي ٽين جي دٻي کڻي آيو ۽
 منجهس ننڍڙا پٿر وجهي اهو عجيب ساز ٺاهي تيار ڪري ٻڪر جي
 سڱن ۾ ٻڌائين. انهيءَ ريت ڀڳتن جي ڀڳتيءَ جو سچو بندوبست
 پورو ٿيو ۽ ڪي ڏينهن ۽ راتيون تيار ڪندا رهيا.

جنهن مهل ڀارت ڀڪو ڪندا هئا تنهن مهل وٽن جا ٻڪري
 ڪنڀ کولي اُڏامي ويندا هئا، بن جا گدڙ، چيتا، واگه، مرون سڀ
 ٻچ پائڻي ڀڄي ويندا هئا ۽ سڄي جهنگل ۾ ڦڙڦوٽ پئجي ويندي
 هئي. ڇو جو اهڙي ڀڳت اڳي ڪڏهن ڪنهن کان ٻڌي هئي.
 انهيءَ سمي ڌاڙيلن جي هڪ ٽوليءَ انهيءَ ساڳئي بن ۾ هڪ جاءِ
 پي ٺهرائي، انهيءَ مراد سان ته انهيءَ جاءِ ۾ ويهي ڌاڙڻ بابت
 صلاح مصلحت ڪندا ۽ چوريءَ جو مال به اتي ويهي وراهيندا.

لاءِ پنهنجو جيءُ جنگل ۾ وڌو ائين، هليو هل مون سان؛ ڏس مان به ماڻهن جي لوڪري چڏي پنهنجا گيب ڳائي ڊاڻو ڪمائڻ لاءِ لڪتو آهيان، تون مون سان هليو هل. پنهنجو ڪلو به نه مون والڪيان ڏاڍو منو آهي. پئي گڏجي ڳائينداسون.

پئي دوست هئا. وڃڻ نه ورت ٿي ڪڪر ٻلو ڏنائون. ٻلو نه ڪو ماڻهن کان ڏکوتجي پئي لڪتو هو سو نه هن پڳتن جي ٿوليءَ ۾ ڳنڍيو. پوءِ نيسي اچي وڌا نه ورت ٿي هڪ ڪڪر گڏين، تنهن نه اهولي ڦرياد ڪيو ته ”ماڻهن مولڪي ڏاڍو ڏکي ڪيو آهي. مولڪي جهلي آئي پڇري ۾ اندر پورو اتن ۽ هاڻ مولڪي بڪ جا چڪ آهن. گڏه انڪي نه سمجهي ٿو، ڇڻ ۾ شامل ڪيو. آخر سڀ اچي هڪ جهنگ ۾ پهتا ۽ اتي ويهي صلاح ڪرڻ لڳا. گڏه ڪو نه ”ڀائي ڳالهه ٻڌي آڙو؟ ڏسو اسن باٿر ٻاڻڻ وارا نه گهڻائي اچي ڪا ٿا آهيون ۽ سر اسان ۾ وڃائڻ وارو ڪونهي. ڪونه ڪو وڃائڻ وارو نه ضرور هٿ ڪسي“. تنهن ٿي ڪڪر چيس ته ”مان وڃ ٿي ويٺو دوس نه اٿان ڏٺو ته جهنگ ۾ هڪ ڀولڙو ۽ هڪ بڪر پئي گڏ رهندا آهن ۽ ڀولڙي وٽ هڪ دهليڙي به آهي. ڀانئجي ٿو ته هنن نه ماڻهن جي ظلم ڪري پڇي اچي جهنگل ۾ پناه ورتي آهي. ڪو نه ائين ڪي ڳولي ڪڍون. بالدر ڏاڍو سياڻو ٿيندو آهي تنهنڪري اسن پنهنجي ٿوليءَ جو منهن ڪڍنداسون.“ اها صلاح سڀني کي آڙي ۽ وڃي ڀولڙي ۽ بڪر کي ڳولي لڌاءِ ۽ چئن هنن اڻوڻ ڪيو هو تن تي ٽڪ هو، جو هو ويچارا نه ماڻهن جي ڏکڻ کان پڇي چٽا هئا. ڀولڙي ٿوليءَ جو سردار ٿيڻ قبول ڪيو، جو جو ان جي آڻ ۾ ڀولڙو وارو منجهن بيو ڪونه ڪونه هو. ڀولڙي کي ڪرڪين پنهنجو پنهنجو سر ڳائي ٻڌايو ۽ هن اهي سڀئي ڪرڪين ٻڌو سردار صاحب چيو ته ”ٻو سڀ نه آهي پر هڪ ڳالهه جي اڃا اڻڻائي آهي. هنن

ٺي ڪو ڪهڙو ڍڪڻ ڪان ڏيئرو. ٽڪارام کي ٻيو نه ڪو ڪهڙو
 هٿ ڪونه آيو، پر زال جي ساڙهي ڪليءَ تان لاهي ڏنائيندس.
 آوليءَ کي نٿا اندر ٻاهر لاءِ اهاڻي ساڙهي هڻي. سو ساڙهي ڳولي
 چوڻا لڳي نه گهر پر آيو ڪير جو چورائي ويو. ڪنهن کي ٻڌندو
 نه ٻڌو! اها سخاوت ضرور ٽڪارام جي هوندي. الهيءَ وقت
 سندس برادريءَ جا ماڻهو شاديءَ جو اوتو ڪٿي وٺس آيا. آولي
 نه وڃي ڪوئيءَ ۾ لڪي. ويڃاري الدرئي اندر ۾ پيئي شرمندي
 ٿئي. چوڻا لڳي نه ڪهڙو منهن ڪٿي شاديءَ تي وينديس! اڃا
 انهن خيالن ۾ هئي ته هڪڙي ساڙهي اچي مٿس پيئي. واھ جي
 ساڙهي هڻي! سندس جيڏيون سرليون ريس ڪرڻا لڳيون.
 ٽڪارام ڪوٺڙي جا ڳڻ ڳاڻڻ لڳو. چوڻا لڳو ته ٻريو هي سڀ تنهنجا
 رنگ آهن.

جڏهين شواجي مهراج ٽڪارام جي ساک ٻڌي، تڏهين کيس
 لياڻو ڏياري هوڪليائين ته مونکي اچي درشن ڪراء. ٽڪارام
 جواب ڏنس ته ڳوٺ توکي سڳي رکي، مونکي هيرن جواهرن جي
 لالچ ڪانهي. مان ڳوٺ سان رڌل آهيان، سو معافي طلب آهيان.
 شواجي مهراج کي پاڻ وڌيڪ چڪ ٿيڻا لڳي. چوڻا لڳو ته درشن
 ڪجي ته اهڙي نرموهي سمجھ جو. شواجي سندس اڳيان اچي
 هيرا جواهر ٻڌرائو رکيا. ٽڪارام مشڪي چيس ته مهراج مونکي
 هيرا جواهر ڪهڙي ڪم جا ٿيندا؟ مون لاءِ ڳوٺ ڏئي بس آهي.
 شواجي مهراج کي سندس سنگ جو اهڙو رنگ لڳو، جو وٺي
 سياسي اختيار ڪيائين. جيڪا ٻائيءَ، شواجيءَ جي ماءُ اهو حال
 ڏٺو تڏهين پڳي ٽڪارام ڏانهن. تڏهين ٽڪارام شواجيءَ کي چيو،
 جوڌا اٿي پنهنجي ڌرم الوسار هل. هندو ڌرم ۾ نارائڻ ۽ اٻلاڻ
 جي رکيا ڪج. شواجي مهراج تي سندس لفظن جو اثر ٿيو سو
 وري پنهنجي ڪم ۾ مشغول ٿيو.

”سائين مڙچن، جي اهڙي ٿر جو لائي هيٺو. اجهو باقي بڻايا مڙي
چوندي وڃي آيو آهيان.“ ٽڪارام مٺي ٻاٻو سان ٻڃيس ته ٻارا
ٿوڻ ڪٺر آهي؟ پر پوءِ جنو ۽ مان آهيان چوڌري. ٽڪارام جان
ڏسي ته هيءُ ته ساڳيو مرلي بڪاڻ وارو ڪرشن ڪٽيو باق آهي.
اڃا اٺن منن چيائين: ”منهنجا پر پوءِ“ ته ڪرشن مهراج اتر ڏيان
ٿي ويو.

ٽڪارام جي استريءَ اولي ته سڙو ٻيا هڪڙي شاعوڪار
کان وڃي مڙس کي ڏنا ته وڃي واپار ڪر. ٽڪارام پڙ هي گاڏي
ٻرائي ٻئي شهر ۾ وڪڻڻ ويو. ڇڏو سودو نه به هٿ. لڳس.
سڀ پڙ ۲۵۰ روپيا وڪڻي واپس موٽيو. رستي تي هڪڙو غريب
برهمڻ ڏٺائين جو پٺي وهڻو هو. برهمڻ سندس منهن ۾ دٻا
ڏسي چيس ته سائينءَ جي نالي تي ڪجهه ڏين. ٻاٿر جاءِ جڳهه
مري، ڪوڙي ٽيمه ڏري قاضيءَ وٽ ويا. قاضيءَ مٿن ويهه
ڪري، مون تي ئي سڙو ٻيا ڏند وڌو آهي. پنجاه روپيا پٺي هٿ
ڪر. اتر باقي اڏائي سڙڪن.

ٽڪارام چيو، ٻيلي مولڪي ته اڏائي سڙو ٻي آهي. شڪ نه
آهي. پر وڃي مون ڏانهن موڪليو آهي. سو سڀ ٻيا ڪري
ٿا ٿين. پر رستي تي حال ڪندو آيو ٿي ته اولي
ٿي. ”هيئيءَ“ پر ڏين جي مات چا ڪيو جو ساڳئي
شڪار ۾. حجتن کان اولي ته سڙو ٻيا ورتا هئا، وڃي اڏائي
ٿي. چيائينس ته باقي بڻايا اوليءَ کي موڪلج.
ٿي. پر موٽو ته اوليءَ ڇڏو آڏو ٻيا ڪس. شڪر

ٻار بيهتا. اڃا سڄ ڪبي ڪڍي نه ٿو ڏٺو. به گهر ٿي ويو. باقي بچيل مال هڪڙي ڳوٺ ۾ وڪڻي گهر ڏانهن وريو. جيڪي ڪمائي آيا هو سو زال جي اڳيان اچي رکيائين. جوڻس بهسا ڏسي چيس ”ماريا سڄا سکيا آندو ڇا ائين؟“ ٽڪارام ڳوٺ جا ڳوٺ ڳائي سڄي پيرائتي ڳالهه ڪري ٻڌايس. آڻيءَ رڙ ڪري چيو ته الهيءَ ڳوٺ نه اسان جو جهڳو جهڻ ڪيو آهي.

جيئن ڏينهن ويا ٿي گذرندا تيئن ٽڪارام جي حالت سٺي ٿيندي ٿي ويئي. سو ساون مڇن جي ڳوٺ پراڻي هليو هڪڙي ڳوٺ ڏانهن وڪڻو. هڪڙي مندر جي اڳيان، وڻ جي ٽڙيءَ چانو هينان ويهي مڇ وڪڻڻ لڳو. پڳت ڇا ڄاڻي واپار جي ريت به ٻيڙه مان. پڪائي ڪرڻا مڙ نه سڪيو هو. پچيس نه ادا مڇن جو ڪهڙو اگهه آهي؟ ڇي ڏاڍا سستا آهن، جيترا وڻو اوٺا ڪڍي وڃو ۽ پوءِ جيڪو اگهه هجي سو ڪري ڏجو. ماڻهن کي لڳي ويئي ساڄي. هنن کي نه هڪڙو مٽ جو موڙهو ڳنڍ جو ڳوڙهو ڪپندو هو. ڪن اڌ پيسا ڏنس، نه ڪن اڻي مان، نه ڪي وري ائين ئي سمجهائي ڪڍي هلا لڳا. پر ٽڪارام جي پاڻي آندو هو. بس ٿوري وقت ۾ سڄي مڇن جي ڏيري خلاص ٿي ويئي. ٽڪارام ليکي ڏاڍو جلد ڪر وڪر وڻجيو اٿم.

پڳت وڃڻ ٻريو ڪاٿي ٿو پڳتن جي هاڄي سهي؟ سو ٽڪارام جي اوڪر جو روپ ڌاري سڀني ماڻهن جو در ڪڙڪائي حساب ڇڪتو ڪيائين. پر هڪڙو لشر چوي ”ڇريو ٿيو آهين، مون ٽڪارام جي مڇن کي هٿ نه ڪوڻ لاٿو آهي.“ پر اڳيان ٻريو به مچڻ هو. سو ٻنهي ڏاڍي ڏانڊل لائي ڏني. اوڙي پاڙي جا ماڻهو اچي مڙيا. سڀني ڪراءِ ٿي فيصلو ڪيو ته ٻيلي ٽڪارام سان ڪيو به ڦهر اٿن. سو هنن کي ڦٽ ٻڌو به ڪيائون ۽ پيسا وٺي ٽڪارام جي اوڪر کي ڏنائون. ٻريو ٽڪارام کي امسڪار ڪري چيو:

هڪڙي سال سندس ڳوٺ ۾ ٺڪار اچي مڻهن ڪڍيو.
 ويچارا واپارا اچي ٺٽڪ لڳا. سوساٽ ٺاڻي هليا پر ديس وڻج
 واپار ڪرڻ. ٺڪارام نه ٻئي ٻئي ٺوڪر هٿ ڪري، چار ٻنڙا
 پرائي پنهنجي سائين سان هليو، ٻيا واپاري نه اچائي پرائي پڇار
 ڪرڻ ۽ ڪوڙن قصن ۾ وقت ڪاٽڻ لڳا. پر ٺڪارام کي نه سائين ۽
 جي اڻڻهن جي مڃڻ لڳل هئي، سو هر ڀيري جي ٺاڻي جي ڏلي لائي
 ڏيندو هو. ٻين واپارين کي اهڙيون ڳالهيون وڻن چوڻون؟ سي
 خشي ئي چوڻ لڳس ته الهيءَ هر ڀيري نه ڏهڙا حال ڪيا اٿئي.
 شڪ نه آهي ته ٺوڏاسول جي سنگ ۾ اسان کي نه ڪا ڪوٺ
 پوي. سو آڏي ۽ راس اولهه ۾، ٺڪارام کي اڪلو ڇڏي پاڻ
 هلندا رها. رعد جي رڙ ٻي رڙ ڪو ڪو، وح ڪار بهر لانگ والگر
 جيئي ٿي ڪڍي، مڻهن نه اٿس ٿي پيو ڇڻ ته پرڻه جو سمو اچي
 پهتو هو. ٺڪارام کي اڪو هو سنگتي اڪو دوس ساٿي ۽ سواچي
 شسدر ٿيو. ٺي ٺڳا نه چوڙائي پڇي ويس، ٺاڻي وڃي هڪڙو
 اچيو. اچان به ٺي قدم مس ڪيائين ته اولهه ۾ ٺڳي سوڌو هڪڙي
 ٿلاءَ ۾ هڪري آيو. اتي دود مان دانهن ڪري چيائين ته منا ڳوٺ
 هن مهل نه دٻا جي درشتي ڪانه ڪندي! مون غريب وقت
 پيو چا آهي؟ گهر زال نه اٿئي ڪهڙو وٺل وهائيندي! ڳوٺ
 ديال آهي چو ساٿي اهي ٺٽي ٿوسر ۾. ڳوٺار حور وڻ ڌاري
 اچي ڏڳ، لالائينس. اندر ۾ پيو چوي: ”هتي ڪو سائين لوڪ
 آهي.“ هيئن ٻئيءَ جو چمڪو ٿيو ته ڏٺائين هتي ته ساڪيات
 نارائڻ آهي. هڪ هٿ ۾ اٿس سدورن چڪر نه ٻئي هٿ ۾ اٿس
 شڪه. بس ارچتو رات مان رڙ ٺڪري ويس ”ڳوٺ دٻا“ ۽ پر
 ڳوٺ ڪجهه. چواب نه ڏنس. رستي ٺي پيو ٺي وهي.
 هتي هڪڙي ٺڪو هو ملاح. ڳوٺار سدورن چڪر پاڻيءَ تي
 الهيءَ تي ٺڪارام ۽ سندس ڏڳو ويٺي رهيا. ٻڪدم اچي

نالو اڄ تائين به سڀ ڪنهن جي واٽ ۾ آهي. تڪارام جي پيءُ
 يولاپا کي اولاد ئي ڪونه ٿيندو هو. گهڻي ڀيري پيٽيائين، مڙهي
 ٿيڪيائين پوءِ آخر ٻرندڙ ويو. ونوبا خوش ٿي چيس، يولاپا تون
 هڪڙو پٽ ٿو گهريين، توکي ئي پٽ ٿيندا. جلدي سندس استري
 ڪنگيءَ کي ڪڪو ڄائو جنهنجو نالو رکيائون شواجي. پر جڏهين
 ٻيو گرپ ٿيس ته ڪنگيءَ جي منهن ۾ آڪاشي جوت پيئي
 ٻرندي هئي. هڪ رات رڪمڻيءَ ونوبا جي استريءَ کيس درشن
 ڏيئي چيو ”توڪي اسان جو پيارو پڳت پٽ ٿي ايندو. سندس نالو
 رڪج تڪارام.“ تڪارام کي ونوبا جي چوڻ موجب ٻيو ڀاءُ به
 ڄائو جنهنجو نالو رکيائون ڪنيو.

ٿيئي ڀائر ٻريهي هئا. هميشه سائينءَ جا پيا گيت ڳائيندا
 هئا. يولاپا تڪارام جو پٽا ته ٻڌو هو، سو جلدي سرگواس ٿي
 ويو. سندس وڏو ڀاءُ سويي ته هو ويراڳي، تنهن اچي چيو لنڊي
 ڀاءُ کي بابا وڻج واپار مان ته اسين ڄاڻون ٿي ڪين. مان ته وڃانءِ
 ٿو تيرت ياترا تي، گهر ٻار ٻرنو توکي.

ٻيا سنت چون ته زال آهي مڪيءَ جي مڪ سو ڏٺيءَ جي
 ڳولائوءَ کي ڪانئس پاسو ڪرڻ گهرجي. پر تڪارام کي به زالون
 هيون. سڪ پائي ڪونه ٻرڻو هو، پر ٻئي ٻڻس مڙهيون هيس.
 هڪڙي هئي رڪ مايا ته ٻي آولي. تڪارام وڻج واپار ڪندو
 هو. جي نفعو ڪندو هو ته اهو پئسو ستن جي شيوا ۾ صرف
 ڪندو هو، يا ته تيرت ياترا ڪرڻ ويندو هو. سڄو ڏينهن سندس
 مڪ مان ”هري هري گووند“ جي ڌني ٻڻڻ ۾ ايندي هئي. آوليءَ
 کي اها ڳالهه نه وڻندي هئي ته سندس پتي نورڙهن ٺڳن ساڌن
 پٺيان ڏن لٽي. وري هريءَ جو نالو ته کيس ڏنگيندو هو. پوءِ
 ته اچي مڙس کي بدشد ڳالهائيندي هئي. گهڻو مٿو ماريائينس ته
 انهيءَ هريءَ جي ڀڄڻ ته اسانجا ٻچڙا حال ڪيا آهن. اُت، اُتي
 ڪا ڪرت ڪر. پر تڪارام پنهنجيءَ ۾ پورو هو.

[illegible]

۲۱. سہ ماہی فیکٹوری

[شری امر و رستم مل هنگورا ایں]

۱۰: بی لطف نالرا کرڻ جا ڪوڏيا آهنون. هر دوار

نیابی دوارکا ونداسن، سوین لکلبٹون مہی

• ہندوستان پر اسان مان کی عزوی ہندو قوم

۱. داء امريسي جي مولي دربار ۽ ان جي چوڌاري

و اشی، بتدو جو مدر نسی امرتو ہی در بار

الدرء من بكونه وللحي مورتي آهي.

جولدا آئینہ وارو وشنو جو اولار آھی، :

ج. خدا آه، چوین اسپین و شدو، هی

شور۔ - وہن ہونے کی حالت اور جلدی ایسی مندور

۴۰۰ آری۔ حلبیوں سمندر والوں بیوں لیکن۔ سندن

۷۔ مریض یا مریضہ وراثتی ایجن : ہائس لہ ہڈیاں جی

سویں و دہائی میں مسند لیا آئیں، پھر لکھا اور جو

سک جي چاهندا سپاويڪ ۽ هر جيئو جي نس نس ۾ سمايل آهي. اها چاهندا آهي ساربرڪ پنڌن کان پاڻ ڇڏائي، آڪاش روپي آندڙ پرايت ڪرڻ جي. اها اسانجي آتما روپي پکي ۽ جي اڪير آهي، جنهنجي وسيلي هو مايا چار مان پاڻ ڇڏائي ۽ پنهنجي وڃايل آزادي هٿ ڪرڻ لاءِ پُر ٿو هڻي.

خوشي هڪ ذاتي چيز آهي، جنهنجو وجود، باش و بود، دل تي منحصر آهي. ٻاهرين دنيا جي شين ۾، پنهنجي سر، خوشي ۽ جي رڻي نه موجود ڪانهي. ضرورت، چاهه ڪي چست ۽ انسان کي اڻجي حاصل ڪرڻ لاءِ آمادو ڪندي آهي. جيستائين گهريل شيءِ نه ملي آهي تيستائين اندر ۾ آلت مالت جاري رهندي آهي. اها محسوس ڪرڻ جي طاقت، هر جيئو جو حصو آهي.

ڪيترا ماڻهو سمجهندا آهن ته خواهش يا ضرورت پوري ٿيڻ سان ئي شادماڻي حاصل ٿي ٿئي، مگر اها سندن ڪوتاهه نظري آهي. اهڙن وقتن تي برابر اسانجي من ۾ هڪ قسم جي وڻندڙ لهر لڳندي آهي، پر اها سڄي سک جي لهر نه ٿي ٿئي ۽ آشا پوري ٿيڻ کان ٿورو ئي عرصو پوءِ غائب ٿيو وڃي. ان قسم جي هڪ منظر کي آڏو رکي سنڌ جي سونهاري شاعر، شاه عبداللطيف فرمايو هو:

”ڏوريان ڏوريان ۾ لهان، شال ۾ ملان هوت،

لڱ اندر جا. لوچ، مٿان ملڻ سان مائي ٿئي.“

اهڙي ۽ وڻندڙ لهر کي لذت سڏي سگهون ٿا. اها لذت آهي خشخاش جي گل وانگر ٽڙيل، پر هٿ لائينس ٿي ڪين نه سبڊس جوڀن چڙيو پوي. درياهه ۾ برف جي چپ مثل پل ساعت ڇمڪي پوءِ ڳريو وڃي.

خوشي سڄ پڇ نه من جي اها اوسٽا آهي جا منش کي نه

ہک مذکر کہے گی ہائی۔ ہوں صاحبزادوں ناچ۔ لیون کن۔ راہ
۱۔ ناچ کان ہوں صاحبزادوں وہن لیون۔ نہ ہر ہی ہاں ہر اکھلا لائیں۔
مومل سوچ ہر اہی۔]

واٿو۔ ڪهڙي سوچ ۾ آهين ٻياري؟ اها به ڪا مڙسڻ اچڻي آهي؟
مومل۔ نه نه منهنجا ٿامڊ! ڳڻتيءَ ۾ وڏو مالو ٻالو ڪالپو ڪهڙي
استري بلههڻ هٿن سان پنهنجي سڀاڳ ڇڻو جا سڀا
ڪندي؟ مون وٺي سوچيو ته توشان کي مٿل ٿاڻن ٻڇڻ
جو رستو ڪيئن مليو.

۱۸- بلبل کي باغ هي وانگ گهر لوڏاڪاري؟ پروائي کي شمع تي
چلي مرن جي راءِ ڪير اُوسيڪاري؟ هي سڀ پوئير جي مهمان
آهي! توکي مولڪي محل جو دستاويز ڪار پوءِ نه پهتي، پوئير تي
مولڪي پرهمه جو سبق سيکار پوءِ

مول۔ اڄ مان آئندڙ آهيان۔ اڄ منهنجي دليالي بداجي وٺي آهي۔
 پرهرجي برڪاش بر اڄ مون کي عرڪا ڇهڙ ڇهڙ ڇو، ڪندي نظر
 ٿي اچي۔

والثو - سج! (بہی ہرچی گلے ہی ہریمہ جو کیمہ ہالہج نا)

۲۰. خوشی یا سچو سک

(داکٹر شرومل ایسرداس)

خوشي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوشش وٺڻ انسان جي طبيعت جي
 لحاظ آهي، پر ڪم لڳائڻ اسين خوشي آڻي ٿا ٻوليون جتي انهن
 هٿن ناممڪن آهي. اڃا ايل مرڪو، والڪر، واريءَ جي ڄمڪندڙ دين
 کي درياهه جون لڳون سمجهي ڦٽون ڪندڙ کي ٻڪڙ ۽ پنهنجي
 پياس اجهائڻ لاءِ، ٽڪا چال ماريندا، مگر ڪٽي ۽ ڏک ڏوڙ ۽ ستم
 ڇاڪوڙ ڪالبرهه پتو ٿو پوئڻون نه ڇڏين جي بلبلن هيٺو سرگردان ۽ اڻڀار
 ۱۲. ۱ له رڃ ڇڏي، هڪ اکين جو ڏوڪو.

شيشو آهي. (هڪ شير سان لڙي ٿو. شير ڪري ٿو ته اڃر
 لانگ آلر ڪري ٿو اچيس. ان سان به مقابلو ڪري ان کي
 ماري ٿو. طلسم ٽڪر ٽڪر ٿي وڃي ٿو. نانگ، شينهن
 وغيره سڀ گم ٿي وڃن ٿا. ندي به گم ٿي. وڃي ٿي. پٽ
 ڦاٽي ٿي. پٺيان مومل جي ماڙي تي نظر اچي. بالاخاني
 ۾ مومل بيٺي آهي. راڻو اڳتي وڌي ٿو.)

مومل -- (واکو ڪري) اڳتي قدم نه وڌاء.

راڻو -- (بيپرواهيءَ سان) بيشڪ مصيبت جو مينهن وساء.

مومل -- ناحق پنهنجي جان نه گنواء.

راڻو -- ڀلي قهري ڪمان مان زهري ٿير چلاء.

مومل -- منهنجي محل تائين پهچڻ دشوار آهي.

راڻو -- مالڪ مددگار آهي ته پيڙو پار آهي.

مومل -- ويجهو ايندين ته پرزا پرزا ٿي ويندين.

راڻو -- هڪ سورمي کي پنهنجيءَ زندگيءَ کان وڌيڪ عزت

پياري آهي.

(راڻو ڪاهيندو ٿو وڃي. مومل نهايت قرب ۽ ادب سان اچي ٿي
 مليس.)

مومل -- جهڙو ٻڌم، تهڙو ٿڌم.

راڻو -- ڪهڙي نه سندر! ڪهڙي نه سويلاوان!!

مومل -- ڪهڙو نه بهادر! ڪهڙو نه بهلوان!!

راڻو -- اڃا به ڪا آزمائش آهي؟

مومل -- هاڻ ڪهڙي آزمائش ٿي، ٿي سگهي؟

[ٻن طرفن کان ٻه ساهيڙيون گلن جا هار کڻي اچنديون جهمنديون

ٿيون اچن. مٿان هڪ جهولو ٿولي. مومل ۽ راڻو جهولي تي ٿا

وهن. هڪ داسي مومل کي ۽ ٻي داسي راڻي کي هار هٿن ۾

ٿي ڏئي. هڪ ٻئي کي هار ٿا پائين. هڪ ساهيڙي چوٽار تي

هلو هلو ڪاڪ ٽڙين، جتي ليهن اچل
نه ڪا جهل نه پل، سيڪويسي پرين ڪي.

مومل جو محل

[مومل هار سينگار پيئي ڪري ۽ چين ۾ راڳ جي تڪ
به پيئي آلاپي.]

ناتر- (اندر اچي) راجڪماري!

مومل- ناتر!

ناتر- امر ڪوٽ جي طرف کان چار سردار پنهنجي قسمت آزمائي
لاءِ اچي پهتا آهن. سڀ جوان ۽ سندر آهن ۽ پر سڀني کان
انڊيو جنهنڪي راڻو ڪري ٿا چون سو ته بس..... ڇا چوان!
هڪ دفعو ته کيس ڏسو!!

مومل- اڄ تون ڳالهائون ڪهڙيون ٿي ڪرين؟ جيڪڏهن هو
سچ پچ بهادر ۽ سياڻو آهي ته ڪوشش ڪري هن طلسم جي
منجهام مان نڪري اچي منهنجيءَ ماڙيءَ تائين پهچي ۽ مون
کي پنهنجو ڪري. پر جي هو به ٻين وانگر مورڪ ۽ ڪاٺر
آهي ته مري جان ڏئي. مان سندس دولت به پنهنجي
پتاجيءَ جي خزاني ۾ جمع ڪرائي ڇڏينديس. وڃ، انهن
چڻي کي کاڌي ۾ زهر ملائي ڏي.

ناتر- اهو ته مون پهرين ئي دستور موجب ڪيو، پر راڻو سياڻو آهي،
تڏهن ته مان چوانتي هن کي آزمائڻ فضول آهي.

مومل- چو، ڇا ٿيو؟

ناتر- مون کين کاڌي ۾ زهر ملائي ڏنو. سڀ کائڻ تي هئا ته

راڻي هڪل ڪري کين روڪيو. هڪ ڳره ڪٽي جي

ڦٽو ڪيائين. ڪتو ڪيڪڙات ڪري اٿي جو اٿي

ويو. سردار همير سومرو ته پلو چنڊي اٿي ٿرو

لڳو ”هلو ته هلون.“ هن خوبصورت بلا سان

نه آهي.

هوس. مومل راجڪماريءَ جي سولين جي ساراه ٻڌي ان کي پنهنجي وس ۾ آڻڻ لاءِ پنهنجو سمورو ڌن ۽ گهڻائي داس ڇاڪر ساڻا ڪري اچي ڪاڪ ٽائين پهتس. مون هرڪا ڪوشش ڪئي پر مومل جي محل ٽائين پهچي نه سگهيس. مان سڀ ڪجهه ڪوهي وينس ۽ هاڻي مومل جي يادگيريءَ کانسواءِ مون وٽ ڪا به دولت ڪانه رهي آهي.

همير.. پر اها مومل ڪر آهي؟

سوامي - مومل! مومل سويا جي جيئري ڇاڳندي پئي !! راجا لند جي من موھڻي لياڻي!!!

ڳچر کي ڪجهيل جون ٿارن ۾ ٽرون،

هڻي حاڪمن کي زور ڀريون ڏرون،

ڪاڪ ڪندي ٽرون، پيو ٻڙڏهن جون.

همير - مومل تي اڃا ڪنهن سوب ڪانه پائي آهي؟

سوامي - مومل تي سوب پائڻا مشڪل آهي.

مومل ماري مبر، آهڙين کي آڪري

سودي ڪهڻا سڪايا، ٻڙڻا، پنداس پير،

هڻي ٽن کي ٽن، مڻيو چن مڻن ۾.

[سامي پنهنجي مستيءَ ۾ ڄڻي ٻارن کي ڇڏي اڳتي ٿو وڌي.]

همير - پر پر انسان ڪنهن ٻاڳل ٻڙڻي ٿو وڃي! مومل ۾ ڪهڙي

مڻيا آهي، جنهنجي مزاج ۾ اهڙا مائٽهي مرد ماندا ٿيا آهن؟

واڻو - ٽٽلا! مڻهنجي ويٺي آهي نه اسن ڪاڪ طرف ڪاهي

هلون ۽ هلي قسمت آزمائي ڪريون.

همير - هان، هلي صرور هلي.

اڻو - پر... ست ڏيئي به مومل کي هڪ ڪچي.

سواميءَ جو آواز ٻيو اچي.

۱۹. مومل راڻي ٺاڻڪ جو پهريون ڀاڱو

[پروفيسر رام پنجاڻي]

[همير سومرو ۽ سندس ٽي ڪن وزير ڏوڏر پڻي، سينهو ۽ تماچاڻي ۽ راڻو مينڌرو هڪ بيابان مان پيا لنگهن. اڃايل آهن.]
 همير - ڪٿي رهيو اسانجو امرڪوٽ ۽ ڪٿي رهيو هي بيابان.
 راجا نند جي حڪمرانيءَ ۾ اچي نڪتا آهيون. وڪ ڪٽو نه هلي هن ويساهيڻ ۾ پهچون. پياس به پياس لڳي آهي.
 راڻو - نيڪ آهي ان داتا. ڏينهن به ٿي ويو آهي. هلو ته هلي ڪجهه ساهي پئجيون.

[هلاڻ جي ڪٺا ته هڪ سوامي ٿو منهن ۾ گڏجين. سندس بت پيوت سان ڀريل آهي. ڪلهن تي سائي شال اٿس، ڳچيءَ ۾ سوني مالها ۽ مٽي تي مڳت. منهن ۾ جوت اٿس ۽ اکين مان آلا پيا لڪرنس. ڳائيندو پيو اچي. چارئي يار سندس سچ ورنو روپ ڏسي دهلجي ٿا وڃن.]
 همير - يوگي مهراج! امسڪار.
 سوامي - جيءَ ڪلياڻ.

همير - ايتريءَ آه زاريءَ جو ڪارڻ؟ ايتري پریشانيءَ جو سبب؟
 توهانجو نالو؟ توهانجو مڪان؟
 سوامي - نالو منهنجو ڪي به ڪينهي آهيان گمنام مان؛
 در بدر ٿرندو وٿان ڪهڙو ٻڌايان گم مان؟

همير - بيابان ۾ در بدر جون ٺوڪرون کائڻ، هيئن هنجون هارڻ ۽ ڳوڙها ڳاڙڻ، ڪنهن معنيٰ کانسواءِ ٿي نٿا سگهن. ٻڌايو ڪجهه ته ٻڌايو.

سوامي - ٻڌو، ڪن کولي، ”آيس لڊاڻي کان عاقلا ساڻ اسباب.
 آئون ننگو هوس نواب، پر ڪاڪ ماري ڪيس ڪاڙهي.“

همير - مون نه سمجهيو مهراج.
 سوامي - منهنجا حاڪم ڪو وقت هو ته مان به هڪ دولتمند سوداگر

پر الهيءَ مان اهو النومان ڪڍڻ نه ياد آيا رهواسي رڳو
 وڳيان ۽ واپار پر رڌا رهيا ۽ ڪيان ڏي حوعلو ڪين ڏريائون سو
 اڻواجب ۽ اڻ سڀاڻهندڙ ٿيندو. حڪڙهن هنن هن دنيا ۾ سڳي
 رهڻ لاءِ سُٺو پاڻ پتوڙيو هو ته جي ان اٺائون نه، گهٽ ۾ گهٽ
 اڻ ٿوري نه ضرور بچر. موت جي ڦندي جي ٽوليءَ ۾ ڪوشش ٿولي
 هئي. آيا ۽ ٻر آيا، ايشور ۽ انسان جي سنڌ کي سمجهڻ لاءِ
 پارٽواسين ڪافي ڇاڪوڙ ڪئي. شُرُ الهيءَ واپي تي پيل هئا ته
 سرشتيءَ جو ڪرنا هڪ ئي آهي جنهن جي آستتي ٿي گهرجي.
 الهيءَ ايشور. وستو کي پارٽواسين شو مٿراج جو جامو پهرائون، جنهن
 سبب ئي موشن جي ڌڙي مان ڪجهه اڻڀرون مهرون هٿ آيون
 آهن، هن ئي شو مٿراج پنڙو ڏيوتا اُڪرائي آهي. ٽسڻ ۾ اڻواجي
 نه ان ويل بوک جو نگو واهيو هو. ماڻهن جو پيءُ دنيا ۾ ٻڌ
 وشواس هو. هُو ڪي قدر بُري وڃي ٻڌ هئا.

ٿوري ۾ جڳي نه اسانجي پراچين سڀيتا ماڻهن اڳيان جيوت
 جو هڪ اوج آدرش رکيو، جنهن ۾ دلنڙي ڌولي شوق جو مدار
 آلمڪ موج مستيءَ سان گهروڙل جهل مهل هو. موج ۽ سهنج جو
 مدار محتسب ئي منحصر ڪيو ويو هو ۽ آلمڪ آدر ٻوڙا لاءِ ڪوشش،
 پيٽ ٻالڻ ۽ دلنڙي دل بهلائڻ جيتري ئي لازم ۽ ضروري سمجهي
 ويئي. سمجهي ويئي هئي. دلنڙي سک ۽ آلمڪ سرگس ۽
 سمبدائي بهر ڪري سهاريون ويون جنهن ڪري الهيءَ ويل
 جيوت جيئن يا گهارڻ لائق هئي. ماڻهن ۾ فرض شناسيءَ جو انگ
 گهر ڪري ڇڪو هو، مٿين ملڪ جي لجهن جي پٺيائي اولهي
 ٻنهي چڪي هئي ۽ ڌارمڪ لوڙهه لجهائن ٿرائون، جنهن سبب
 سنڌو جي وسيع واديءَ ۾ جيوت مرڪي رهي هئي.

جاڻ پوي ٿي جا اسان کي به البت لڄاڻمان ٿي ڪري، سنڌوءَ جي واديءَ ۾ پنجاهه صديون اڳ ماڻهو سڻيا ستابا، سڪين آجھن ۾ رهندڙ، جيوت جي موج مستي ماڻڻ ۾ مشغول هئا.

انهيءَ موج مستيءَ جي پروڙ ماڻهن جي هار سينگار ۽ ناه نهه مان پڪيءَ ريت پوي ٿي. انهيءَ زماني ۾ ڌوئين، شالن ۽ ساڙهين اوڍڻ جو رواج هو، جن تي نور نچويل ڀرت ڀريل هولدا هئا. ماڻهن ۾ ڳهن ڳنن ورتائڻ جو خاص شوق هو. وچتر وستوئن مان جوڙيل هٿ آيل مڻيا ڏيکارين ٿا ته شاهوڪار توڙي غريب سڀ زيور ضرور واپريندا هئا. هٿ آيل ڳهڙا نه فقط سونهن ۾ سرس آهن پر منجهانن ٺاهيندڙن جي ڪاريگري ۽ جهان لياقت ڪافي ظاهر ٿي ٿئي. تنهنڪانسواءِ الهيءَ زماني ۾ ماڻهن ۾ نيل ڦليل، سيند سرما ۽ گل ڦل ڪم آڻڻ جو شوق به چٽيءَ طرح نظر آو اچي.

سڪيءَ جيوت واسطي ڳچ سمر گهرجي، جنهن جي پورائيءَ لاءِ ٻڻ ڀارت جي ماڻهن پنج هزار ورهيه اڳ خاطر خواه طرز اختيار ڪئي هئي. خوش آجيوڪا خاطر هندي ڀاڻ چڱو پتوڙي آهي هنر ۽ ڪاريگريون اڏيون، جي بنا شڪ شبه جي سندن دل گهري اُڏپورنا لاءِ ڪارگر ٿيون. کيتي ٻنيءَ جي ڪرت ۾ ماڻهو پڙ ٿي چڪا هئا ۽ تنهنڪانسواءِ ڪپڙي ٺاهڻ، زيور جڙڻ، ٺامي ۽ ٻين ڌاتن مان شيون جوڙڻ، تور جا وٽ بنائڻ، داڻا مڙڪا منڊڻ، ٺڪر جا ٿاڻو ٺاهڻ، ڌاتو سوڌڻ ۽ سانڌ ۽ ٻين وچتر واهن ۽ دستڪارين ۾ ماڻهو جوڳي مهارت حاصل ڪري چڪا هئا، جنهن ڪري وڻن سندن گهرج کان گهڻيون وڌيڪ وستو عيسر هيون، جن ذريعي هو ٻاهرين ڏيساورن سان وڻج واپار ڪري سڻيا ساوا ٿيا. وڻجارن مان ماڻهن کي نه فقط واپاري فائدي جو فيض هو، پر ان مان خيالن، هنرن ۽ رسمن جي متناسبا سبب سبب سک ٻڻ ڳچ هو. تنهنڪان سواءِ طب جو به ماڻهن کي مهارت هو، جنهنڪري بيماري بيريءَ ۾ پنهنجو بچاءُ ڪري ٿي سگهيا.

سڀ منهن ڪيا ويا هئا. گهر ۽ ڇاڀون پڪ سرهون، منجهن ڪمرا ۽
ڪوٺيون اڳڻ جوڳڙ سوڌي ۽ ريت پوري ڊنگ ۾ ٻيهاريل، پاڻي ۽
جي آمد ۽ گند جي ليڪال لاءِ زير زمين آيون، وغيره، سڀ حاضر
هيون، جن گهر جا پاڻي بنا اهڃ وقت ٺهري سگهن. نه منط
گهر ڪنهن مقرر مقدار تي، ٺاهيل هئا، پر سارو شهر ڪنهن اهڙي
سمجهڙ رٿا تي ٻيهاريل هو، جو هند جا هاڻوڪا شهر انڪي ڏسي
وشڪ ڪائين. شهر سڌن ۽ ڪنڊن رستن سان جهنجهو ۽ ڇاڇو
ٻيو آهي جن جي پاسن تي سڌائي ۽ ۾ عمارتون اڏيون ويون آهن.
وستا اتر کان ڏکڻ ۽ اوڀر کان اولهه ڏي، لڳندڙ هوائن جي طرفن
جي مد نظر هئڻ ٿا، جنهنڪري شهر جو واڙو منڊل هر وقت صاف
وهندو، هوندو. پاڻي ۽ جو به پورو بندوبست رکيل هو. شاهوڪارن
کي پنهنجي گهرن ۾ ڪو به ڪڙايل هوندا هئا جن جو فائدو بنا ڪنهنڪي
اهڃ جي پاڙيسري به وٺي سگهندا هئا. تنهن هوندي به عام ماڻهن
جي سهنج لاءِ مقرر هئڻن تي ڪوعمون ڪوٽايل هيون، جن لاڳيتو واري
وارن جي وسار لاءِ سنج ٻيهاريل هئا. شهر کي گند جي ليڪال لاءِ
به نورو ٻاڙيند هو. زير زمين ٺاهين جو سرشتو جو وهڻ جي ڌڙي برطر
لو اهي سو پئچم جي اوڻويهين صديءَ واري بهترين سرشتي کي نه شيه
ڏٺو وڃي. هر گهر ۽ گهڻيءَ هيٺ آيون ڪڙايل هيون، جن جي وقت
سر صفائيءَ جو نه بندوبست رکيل هو ۽ مقرر ڇاڇن تي گند، دان رکيل
هئا. جن ذريعي شهر جي غلطيائيءَ جو به هڪ ليڪال ٿيندو
هو، جيئن شهر جي صحاح هميشه سڌريل، ٺيڪ-رهي. جيتوڻيڪ
شهر جو اعظام سخت هو، نه به ماڻهن ۾ منتظمين ۽ سندن ڪارگزارين
هي مان ماڻهن جي ”شهري شناخت“ جي

ڪٿن اُسرِي سگهيا هئا! انهن مڙني مانجهانندن ۾ موهن جو دڙو سڀني کان وڌيڪ ڪارگر ثابت ٿيو آهي. هن ڪشادي ۽ پڪڙيل ٺڪاڻي مان ڇهڪي شيون هٿ آيون آهن، سي انسان جي وچتر حياتيءَ جي هر پهلوءَ تي روشني ٿيون وجهن. موهن جو دڙو سنڌ جي لاڙڪاڻي ضلعي ۾ لب درياَ علائقي جي اُتر ۾ آهي. هن دڙي تي کوٽائي ڪائي واري جي پهرين ۱۹۱۳ ۾ نظر چڙهي، پر ٻين مشغولين سبب ۱۹۲۰ توتي ڪوبه ڪڙ تيل ڪين نڪتو. انهيءَ سال ٿوري کوٽائي، ڪري ثابتين ملڻ تي دڙي کي سرڪاري حفاظت هيٺ قديم آثار ڪيو ويو. پر ۱۹۲۲ ڪالپوءِ ئي کوٽائيءَ جو ڪم زور شور سان شروع ٿيو، جنهن مان ڀارت جي پهرين ۽ اوچي سڀيتا جو پرڪاش ٿيو، انهيءَ تهذيب کي ڄاڻڻ سڃاڻڻ هرڪنهن هندوآسي جو فرض آهي.

موهن جو دڙو پنهنجي اوج وقت سنڌوءَ جي ڪنهي تي ٻڌل هو. شهر ميلن ۾ اڏيل هو ۽ وري اهڙي سول تي ٻيٺل هو جو وسيل ۽ آباد رهي ۽ منجهس رهندڙ آدم-هميشه سڪيو ۽ ستابو. موهن جي دڙي جي، سندس عوجي جيون جي لحظي ۾، پنج هزار ورهيه اڳ، ڪريت، مصر، عراق ۽ اوڀر واري ڏورانهن ڏينهن سان لڙهه وڃر ۽ واپاري ناتا ۽ گهاٽا سڀيڪ سنڀڙ هئا، جن جي زور تي ئي هند جي سڀيتا ڪراچينتا بيهاري ويئي آهي. موهن جي دڙي جو پهريون ئي دور و ختم ڪرڻ سان جا خاص ٻالھ دل تي چڻڻيو پوي، سا اها ته ماڻهن حياتيءَ جو مزو ماڻڻ انهيءَ ڪهني زماني ۾ سڪي چڪا هئا. سڪي چيو جو پورو پرڀڻد نه ڪو کائڻ چڻ سڪي. دنياوي ڪرڻو جي هر ڪرت کان هو پليءَ پٽ واقف ٿي چڪا هئا. ذوق شوق سان ڏينهن نباھڻ جي هو طرز ٽاڻي چڪا هئا. سندن رهڻ جا ماڳ هوار ۽ ڪشادا، رڻندڙ رتا تي اڏيل هئا، جن ۾ هاڻوڪي زماني جا سڪ سهندج گهڻي ڀاڱي

واد ڙي علي بخش دابا! تنهنجون ڳالهيون سدائين بيرون
ڳائينون!

۱۸. هندي پراچين سڀيتا - اسانجي هدايت

[ڪماری گل ڪالنگ لالا]

جيڪي اڳ ۾ فقط روايت ڪري لکيو ويندو هو سو هاڻ
وڌيڪ ڄاڻائي ۽ ڀلي نالن سان سڃوڻ ٿيندو: لائق بطور آهي. اڳي ٻڌو
هو ته هند جي سڀيتا بلڪل ڀراڻي آهي، پر ڪيتري ڪهڻي تنهنجي
پوريءَ طرح ڇڪ نه هئي. هندي سڀيتا جي پراچين ۾ فقط ساهتڪ
اشارن تي ليکي ٿي ويئي. پر هاڻ تازو جيڪي ٽائيمون هڪ
آيون آهن، سي تحسين ڪئي. لهولي پر ساهتڪ ڀرمارن جي ٽائيد
گمون ڪن. هاڻ اوج ڳات ۽ بي ڌرڪ ساک ڀري سگهجي ٿي ته
ڀارت ورش جي سڀيتا، ڪهنائي توڙي اوسراڻ يا پرڪاش جي
محال کان دلڀا جي بلڪل قدبر تهذيب سان ڪاپو ٿي هئي.
اڳي هو دلڀا جي ٿورڀج پر مصر ۽ عراق تهذيبن جي اتحاد کان
اڳوڻيءَ جو شرف ماڻي رهيا هئا سو هاڻ ڀارت سائنس ولدڀا جو
هندار ٿيو آهي. اهي ڳوڙيل جيتون ٽائيمون گذريل پنجويهن
سالن ۾ سرڪاري ڪمونائي ڪائي وارن عسي سرهوشيءَ سان هڪ
ڪور وٺي ورتو آهي. هندي وستوءَ وٽن ڪيڪا ملڪ جي انڀاس
تي روشني وڃي ٿي. ٿله ڀون. ٿولا ڪئي تنهن مان ڀڪ ٿي آهي ته
اسانجو ملڪ مصر ۽ عراق ڇيڙو آڳاٽو ۽ ٻڌوڀل ملڪ آهي. الهڀيءَ
ٿس ۾ سنڌوءَ جي واديءَ ۾ جيڪي آڳاٽا آسمان کوليا ويا آهن
سي بلڪل ڪارائتا ٿيا آهن. اهڙا گهٽ ڀر گهٽ سنه شهر ٻڌيا
ٿيا آهن، جي ظاهر ٿا ڪن ته ڀارت ڏيڻ ڀر گهٽ ڀر گهٽ ڀڄ
اڳ ماڻهن اها سڀيتا پرڪاش ڪئي، جنهن هاڻ جي
ڪنرس ۾ وجهي ڇڏيو آهي ته ماڻهو اڳوڻو اڳ ايترو اوج

غير، هيءُ صبح جو سوپر، اُٺ تي سوار، ٽنڊي محمد خان
ڏانهن وڃي پيو ته هڪل ٿيس ۽ او لٿن سک! مولو لوبندو اٿيئي.
مان هيٺر ٿو وٺاس اڃان. وڃ وڃ، وڃي مليس.

ديوان کي يقين هو ته هن مجزويءَ جي ڳالهه ”مبديءَ تي
ٺڪ“ سو وڃي بيمت ۾ ساهه ٻيس ۽ ٽنڊي محمد خان پهتو ته
ڏسي ته مولچند بوابر لوبندو ويندو آهي.

مولچند ڳالهه کيس: بابا، علي بخش اڄ صبح جو هتي هو.
ديوان چيس: علي بخش مولڪي نه صبح جو حيدرآباد جي ويجهي
چڪ ۾ گڏيو. مولچند ٻڌايس: بابا هتي مون وٽ آيو، هٿرو گهمائي
چيائينم: مولا، اٺ، نون چڱو پلو آهين، ۽ پاڻ سان ڪمند جو آندو
هٿائين سو ڏنائينم ته ڪاغذ چوٽا ڪمند جا ڏسو اڃا پٽ ۾ پيا آهن!

*

*

*

ڊاڪٽر گر بخشاڻي ڳالهه ٿو ڪري ته بابي وڏي وٽ بچي
ڏهاڙي، چوٿين ڏهاڙي، اوس ايندو هو. ديوان ٽنڪسڪداس هن
دنيا ڦاٽي مان لاڏاڻو ڪري، تنهن کان اڳ ڪيترا ڏهاڙا سالدو
فتير وٽس آيوئي ڪونه. ديوان نشان پٽان ڪونه پيو. پر آپ اکين
ڏٺو بچي. اولاد گهريو ٿي ته پير مرد ڪجهه مدت جالي ته چڱو.
سي وڃي علي بخش دايي کي لڳا. انهيءَ پريان ئي هڏي ڏيئي
ٽڙي ڪڍين. ڇي اسانجو دوست هن دنيا ۾ آهي ڪٿي؟ شيءِ
جنجي هئي تن کي وڃي ملي! انهيءَ ئي ڏهاڙي ديوان ساسين
سڪالو ٿيو. پر سر جيڪي ويا تن ڇا ڏٺو ته علي بخش اڳيئي
مساڻي ۾ ويندو آهي. مساڻيءَ ٻڌاين ته فقير چئين بچي کان وٺي
اچي هتي ويندو آهي. ڇي پڇو مانس: فقير ڪهڙي ڪم آيا آهيو؟
ورندي واريائين: اسانجو دوست ٿو هن گهڙيءَ اچي، انهيءَ
جي استقبال لاءِ آيا آهيون!

جو دٻو ڪٽي ٿي اچي. انهيءَ مان به ذري ڪلهي هولو ڪي
ڏٺي ٿو نه ٻت ڪاء.

خس، ديوان لباڻيءَ جي اها ڳالهه ٻڌي، ٿوري وڙو لاءِ
گهر کان ٻاهر نڪتو. پاڻ بلڪه پر گهر بوموئي نه ڏسي نه سچ بچ
علي بخش دابو، ڪاري ٿاڙي هٿ ۾، ڏيئيءَ ۾ ٻٽ ڪي
ٽيڪ ڏيو ويٺو آهي. پوءِ نه جيئن هيتي ٻائي سڀني ۾ ڏٺو هو،
سڀ ڪارروائي، عيسا، عيسا، عيسا ٿي ٿي گذري. ”هولو“ به
دارونءَ ڊڪ ٻڌو ۽ حاوي ٿر ڪاڏو نه ٺوڀو ٿي پيو.

۱۸۹۰ع ۾ حيدرآباد ۽ حيدرآباد جي ٻيگرواليءَ ۾ اچي
اچڙي اچي. ڊاڪٽر صاحب جو پٽ ديوان مولچند ٽنڊه محمد خان
۾ سرڪاري ملازم هجي. ٽن ڏينهن ٽنڊي ڇوڙن شهرن ۾ ٿار
ڪاهه هوندي هئي.

هڪ ڏينهن، سڌيا جو، ٽنڊي محمد خان مان قاصد ديوان
وڏي رت ٺاهو ڪٽي آيو ته مڻهي مولچند کي ٿي آهي اچڙي،
علاج ڪريو ٻيا، ٻر.....

ديوان ٽيڪسڊاس کي ڇاڻي ۽ اڳيئي چٽي هئي. سندس
وڏو ٻٽ ۽ لباڻي ٿاڙو گذر ڪري ويا هئا. هيءَ جا خبر ٻڌائين
ته مڙس کي مانڊڪائي وئي ويئي.

ڊبل به نه انهيءَ پاسي انهيءَ زماني هئي ڪاهه. وهڻ
ٿي وڃڻو ٻولڻو هو.

ديوان وڏي، السنو ڪيو ته اڃا اُڀري جو آند ٿي سوار ٿي
اوڏاهن وڃندس.

ٻين ۾ چچر سوچيائين ته ڇو نه وڃي علي بخش دابو کي
ڪهه؟ ان؟ امير شاهي گهڻيءَ ۾ ڏٺائينس، ٻه ٽاڻا ٽڪاڻا
۽ ٻي علي بخش جو پٽو ٿارو.

ساڪه مٺي ٿولم ٻڌ جي ڪري، جنهنجو نالو سڌارت جگهه جي
پڇاڙي ۽ ٿولي ٻڌو ٿا ٿيو. ڪارلائيل هڪ ڀيري سوال ڪيو هوندو
ڪٿڙو، جنهن آهي املهه ها عسڪر انگلستان ڦهال ڏيڻي، جنهن
هو انگريزن کي ڳڻي ٻڌو ۽ پڇيو آهي. جواب مليس ته ڀارت
هو قبضو، جنهن ڀارت جي ڪري انگلستان ٺڪ آهي ۽ مالامال
آهي. ڪارلائيل چيو ته. ڀارت اڄ به سڀان انگلستان کان
ويٺو، لکن انگريزن جو مٿي شاعر، شڪسپيئر، ڪاٿن ڪڏهن
ڪين ڪسجي سگهندو، ڪاٿن ڪڏهن ڪين ويٺو. انگلستان
جو ٿاڙ آهي شڪسپيئر تي، ڄوئي انگريزن جي دلين جو پي ٿاڙ
بادشاهه وڏو سردار آهي. ڀارت جو پي املهه هرو آهي، پڇو
۽ ٿاڙ جو باغ آهي، ته آهي ٿولم ٻڌ، جنهنڪري سڀنيون اولاد
”ٻڌو ڄوئي“ يا ”مذوق ڄو ٿور“ سڏيو آهي، پر هو سمجھ
سڀار جي ڄوئي، ڪل ڏيا هو ٿور آهي ۽ جنهنجي سنڌيش مان
ڇوڙا ته خود عسڪر قبض ٿا ٿو ۽ جنهنجي سنڌيش مان ڇوڙا ته هڪ
مهالما ”اهسا“ هو شد، لڪل ۽ آزاريل ۽ ڏکي ڏيا کي ٻڌائي
ڇڪو آهي! اهوڪي جنهنجو ۽ ڄوئي ڏيا کي کي ته ٻڌ جي
شون ولي ٻڌ جي ڏور جو جهلو ولي، ٻڌ جي سنگهه يا منڊليءَ
جي واهر ولي.

ٻڌم شونم ڳچا مي،

ٻڌم شونم ڳچا مي،

سنگهه شونم ڳچا مي.

۱۷. حقيقت افساني کان وڃندو

[لعلچند امر ٿولم ڳچيائي]

لنهنڪي ڏک گهٽ پنجاه ورهه ٿيا. سنڌ ٻڌرو ڏاڪٽر
هوچند وڃندو ڳچيائي، ان وقت ديوان نئسڪداس جو هڪڙوئي

پري ۽ جاوا ڪري، جيون جنترن جا سر تي ڪپيا ۽ ٻليون چڙهايون،
 ۽ رشوت ۽ باطل پرستيءَ جي سيڙهيءَ تي چڙهي ٿي سرگ ۽ جا
 سڀنا لڏا، تن جا ڪپاٽ کلي پيا ته رائي ڪر رائي لوڙاڪان ڪا به
 طاقت نٿي بچائي سگهي. ٻين کي ايڏا رسائڻ معنيٰ پنهنجو
 گلو ڪٽڻ، ٻين جي شيوا معنيٰ پنهنجي شڪتي ۽ پنهنجي مڪتي،
 اهو سبق پٿريون پيرو ٻڌ جي سڪن سڪارو، ويڙهه جا شستر
 ڦٽا ڪري ماڻهو مريضن ۽ دردن جي پرگهور ۾ لڳي ويا، ۽
 شائتي، جنهن لاءِ اڄ سنسار تڙهي رهيو آهي، تنهن شائتي آسٽر
 ۽ ترشنا کان خالي هڙدن ۾ واس ڪري سنسار کي سرگ کان سرس
 ۽ وڌيڪ سندر بڻايو. توار يخي زماني ۾ فقط هڪ ئي سمو ياد آهي
 جڏهين نڪي چوري ۽ ڦرلٽ رهي، نه ڪپٽ ۽ رياءُ رهيا، نه
 بڪين ۽ جانورن جو شڪار ٿيو، جڏهين زناءَ ۽ ويچار جي بازار بند
 رهي ۽ گيان ۽ ڌرم جو چشمو جاري رهيو. اها بادشاهت هئي
 گوتم ٻڌ جي. اهو زمانو هو ٻڌ جو، جنهنجي پيروي ۾ بڪشن
 سندس آزادي ۽ مڪتيءَ جو سنديش، چين ۽ جپان، ترڪستان ۽
 فلسطين ۾ پهچايو، ۽ جنهنجي نالي جو جاپ اڄ به دنيا جي گهٽ ۾
 گهٽ ٽين پتي ڪري رهي آهي.

توار يخي زماني ۾ جي ڀارت کي ڪو فخر آهي ته آهي گوتم
 جي شخصيت تي، انهيءَ بهت ۽ اوچ آتما تي، جنهن کي انسان
 ذات جو سروي ڪوٺڻ ئي واجب آهي. پليل ڀارت پنهنجو
 سڀ کان وڌيڪ قيمتي مڱيو، ٻين جي آڙ ۾ ڪري ڇڏيو، ۽
 چين ۽ سيام ۽ جاپان ۾ ٻڌ ڌرم جو واسو ٿيو. پر گوتم وري به
 اسانجو ئي آهي نه؟ چاهي جي پاي پروهتن ۽ بڪين برهمڻ ٻڌ
 جو نالو اوتارن ۾ وجهي سندس سنديش کي ڦٽو ڪري ڇڏيو ۽
 سڪو نالو اچارڻ لڳا؟ اسان وڃايو انهن ٻين لڏو. هيئنر به جي
 ڀارت پومي ٻين ديسن لاءِ پوتر آهي، تيرت آستان آهي نه

اٿين نه آهي نه ڪنهن سمي يارو، سولهن ۽ ڏن، گمان ۽
وڳان، ڏنڌي ۽ غر ڪري لوڪن پر پڙست نه هو. اهڙن اوجن جون
نسابتون ۽ بادگار اڄ نه ڏورانهن ڏهن پر موجود آهن. مصر ۽
بغداد، خاوا ۽ ناليءَ جا بيهت، مڪسڪو ۽ الامڪا يارو جي
آڳاٽي شان جا شاهد آهن ۽ پر يارو جي اڪه انهن ناسولت پڌارتن
پر لٽي پڌي. يارو غرور ٿو ڪري نه ٻين کي هماني ۽ ڪهني،
هن پنهنجو گهر پٺو ۽ ٻين جا جهڳا ڏاهي، هن پنهنجو گهر ساڻو
ڪيو، يارو کي حڪومت يا سلطنت جي لوڙ نه رهي آهي ۽
يارو جو شبهه نه آهي ٻين جي جان ۽ عزت تي هٿ ڦيري پنهنجو
مان ۽ مرنس وڌائڻ. اهي ۽ پر يارو گهڻو ڪري ٻين سڀني ڏهن
کان لڙو آهي.

يارو کي نذر آهي الدرڻن گمان جو نه ٻاهرين وستن جو.
يارو کي نذر آهي ڏيڻ جو نه وٺڻ جو. يارو کي نذر آهي
مهمالواريءَ جو نه درٻار جو. يارو کي نذر آهي پالڻ جو نه
مارڻ جو، ڳوٺ جو نه شهن جو. يارو کي نذر آهي وڌڻ جو
۽ ٽوڻ جو. يارو کي نذر آهي ٺاڳ جو ۽ وڻڳ جو نه پوڳ وڻي
روڳ جو. يارو کي نذر آهي نه سرشتيءَ جي راج جو، پر الدرڻيءَ
درشتيءَ جو. يارو جو نذر آهي مڪئيءَ جي منتر ٿيلائڻ جو ۽
آلمڪ اٿيءَ جي سکيا جو.

ٻه اڏائي هزار ورهيه اڳي يارو جي عاليشان سلطنت جو به سڪو
دنيا ۾ هليو، پر اها سلطنت ماڻهن جي دلن تي هئي، ۽ نه دلن آڳاٽ
۽ نڙڻيءَ. دنيا جي لوايع ۾ فقط ٻڌ بڪشن جي دعويٰ آهي نه
سندن ڌرم ۽ سندر سڀتا ڪنهن نه زور ۽ حمريءَ ڦولڙيءَ کان سواءِ سڌريل
دنيا جي هڪ ڪنڊ کان ٻئي ڪنڊ تائين پکڙيل. شب چنڌ، شب
پوڻي ۽ شب هلڻ جو نالو، پر ٻين ۽ سمندرن ٻار گولجي اٿيو، ۽
وڻا سان پر آدم ذات لاءِ لڙوڻ پڌ جو آسرو ٿيو. حسن
۽ گهڻي ڏيهو تائين جي، ڪي شيطان جي اوت پر، پنهنجا بست

پير ۾ پاڻي جو پتي آيو ته مون به يمينچ تان اٿي سندس آجيا
ڪئي، سڀني سان هٿ جوڙي گڏجي. نمونو جو ته اصل ڪو
پتلو آهي. سندس منهن ۾ نهارڻ سان ئي من جي سيتلن تي معلوم
ڪجي. ڳالهائڻ سندس منو، پاڻوهه ڀريو، هرڪنهن سان اٿي
ڳالهائيندو ڄڻ ڪو ويجهو ماٺ اٿس. ڪڏهين به ان شخص کي
مون ڪاليج ۾ ڪارڙبو ڪونه ڏٺو.

اهڙا مهاڀرش ڇڏا ٿا اچن ۽ ڪيتروئي وقت لڪل لالڻ وانگر ٿا
رهن. سڀڪجهه مالڪ جي اختيار آهي. هوئي آهي جو هرڪنهن
مان ڪم ٿيو ڪڍي. پوري وقت تي پنهنجن پيارن کي پاڻ ڏانهن
سوري منجهائڻ اهو ڪم ٿو ڪڍي جنهن مان گهڻن کي فيض
ٿو رسي.

شل ايشور ڪيس تندرستي بخشي ۽ پل ڏئي جو اڃا به
وڌيڪ ڪجهه ڪري سگهي!

۱۶. سروهڙي انسان (گورنر ٻڌ)

[پروفيسر لالسنگه هزاريسنگه اڄواڻي]

ٻين قومن کي فخر آهي تڏهن جو ۽ فن جو هنر جو ۽ واپار جو،
هوشياريءَ جو ۽ ڪاريگريءَ جو، حڪومت جو ۽ سلطنت جو،
۽ سڀ کان وڌيڪ توب ۽ تلوار جو. ڊپل پارٽ، ٽرپل پارٽ اها
هامونٿو هڻي. پارٽ جي دعويٰ اها نه آهي ته هن، يونان وانگيان،
سونهن جي سڪ جي سرڪي سنسار کي پياري؛ يا روم وانگيان
قاعدن ۽ سڙڪن جي رستي اڌ دنيا کي پنهنجو ماتحت بڻايو؛ يا
انگلستان وانگيان، وگيان ۽ واپار وسيلي چڪورتي راڄ هٿ ڪيو
جنهن تان سورج است نه ٿئي، يا عربن ۽ ترڪن وانگيان، شمشير
جي شعاع سان جڳت کي ڏڪايو؛ يا اميريڪا وانگيان دنيا جو دن
گڏ ڪري مزور کي به موٽر ۽ مڪالت جي موج وٺائي.

ٻاڙهندو هو؛ نس ڪاڻ ڳالهه ڪاڻ ڇڏيندو هو جنهن ناسٽ من ۾
ڪو شڪ رهي. اهڙو ٻروميسر سنڌ ۾ ڇڏيو، هند ۾ ڇڏيو، ٻي
ڪٿي به ڪو ڇڏو هوندو.

شروعات کان سندس دل جو لاڙو مالڪ ڏانهن هو. تن ڏينهن
ٻي پنهنجو آشرم کوليو هئائين جنهن ۾ هر روز ٻچن ڀاءُ ٿيندو هو.
رهنده رهنده سندس من کي آلمڪ چوٽ لڳندي ويئي، ٿاڳو ڪنهن
مهل وڏي ٻگهار واري جاءِ ڇڏي اچي آئيا جي آئيءَ وارين ڳالهين
۾ پيو.

حيدرآباد ۾ ٻچ وقت هو جيتوڻيڪ آشرم سان گڏ هڪ سڪول
۾ کولائين، جنهنجو نالو هو مهران سڪول. اهو سڪول هاري ٻولي
۾ پيو هلي. ساڌو واساڻيءَ جي رهڻي ڪهڻي سنڌ جي ماڻهن،
خاص ڪري ٻڙهيل ماڻهن، تي وڏو اثر وڌو آهي ۽ هي صاحب
سخ پنج ويڙاڳ ورتي ڌاري ماڻهن جي جرڙن سڌارڻ ۽ انهن جي
آلمڪ آئي ڪرڻ کي لڳي ويو آهي.

سندس رهڻي ڪهڻي بلڪل سادي آهي ۽ خيال بلڪل اوچا. عمر
۾ مان ڀالباڻو نه ستر کان ٻاهر هوندو پر اڃا به گهمڻ ٿرڻ ويندو
آهي الله نه هڏ ٻيئي نه وڃن. اڃا به ڌارمڪ ويڙاڪيان ڏيندو ٿو
رهي، من مان خبر ٿي پوي ته هي شخص وڏا ساگر آهي.

سندس گستاڪلاس مان جو ماڻهن کي فريض رسندو ۽ مزو
ايندو آهي تنهنجي ساڪ ٻڌلڙن وٽان ٻڌڻ جي لائق آهي. ويڙاڪيان
ڏيڻ مهل ساڌو واساڻي جي پنهنجي ويڙاڪيان سان هڪ ٿي ٿو وڃي
۽ ٻڌلڙن کي آئي، آند ٿو اچي.

هوڏانهن ۱۹۰۹ع هجڏانهن ۱۹۴۹ع، برار چالهن سالن کان پوءِ
وري به ساڻس مڪاميلو ٿيو ته سنڌ ۾ پر مٽي ۽ ٻر مڙين ڊرائيو
جي ڪشادي رستي ٿي. سندس ڀاتڻو جشن جنهن کي پنهنجي
نگ سان دلگي ڇڏيو اٿس سو سڏائين سان هوندو اٿس. ٻي

راجا۔ رڳو ايترو ٻڌڻ سان مان ڪيئن پنهنجي من کي آتم ڏيان!
هي پاٻسان ڪريڪ جي پشپن جو ٻور کڻي ايندڙ مليه ٻهاڙ جي
هیر نازڪ مکرين جا مڪڙا کوليندي ۽ ماڪ جا نرمل ٿڙا اڏائيندي
نچاڻا ڇو منهنجي هردي ۾ هڪ انوکي آند مانڌ اچي اٿاري آهي!
(مالوڪا وڻ جي چايا ۾ هڪ پٿر تي وهي ٿي)۔

راجا۔ متر اچ ته هن ڏل پٺيان لڪي بيهون۔
ودوشڪ۔ الائي ڇو منهنجي ڏل پيٽي چوي ته اراڻي آئي
ڪي آئي۔

راجا۔ هڪواڙي ڪنول کي ڏسي، ڪڏهين هاڻي به سامهون
ويند واکهوءَ ڏانهن منهن ورائي ٺهاريو آهي؟

(مٿئين چهچٽي مان پرست ٿيندو ته ٻراچين سنسڪرت ڪوي
برڪرتي ۽ جي سولهن جو ورن ڪندي ڪيئن نه لڙالڻ لڙالڻ پشپن،
ولين ۽ وڻن جي مهما اُچاريندا هئا۔ گڏوگڏ السائي سندرتا ۽ ٻري
جي ويچارن جو روپ به ڏل لپائيندڙ پرڪار ۾ چڻيندا ويندا هئا)۔

۱۴۔ هڪ آتمڪ ستارو

سادو واسواڻي

[پرنسيپال روچرام گنگارام سڌاڻي]

سونهاري ۽ سنڌ ۾ به ڪيئي آتمڪ ستارا اوڀر کان اُڀري اولهه
ڏي اُلهي ويا، پر فلڪ تي ڪڙيل ستارن ۾ سادو واسواڻي ۽ جي
هستي وڏو درجو ٿي رکي۔ منهنجو ساڻس ۱۹۰۹ع ۾ مڪاميل ٿيو،
جڏهين هو ڊي۔ جي۔ سنڌ ڪاليج ۾ انگريزي ۽ جو پروفيسر هو۔
ڇا سندس علميت ۽ ڇا سندس قابليت! جيڪڏهين ڪوبه اهڙو
ڪم هو جنهن لاءِ گهر ۾ جاکوڙ ڪرڻي نه پوي ته اهو هو سادو واسواڻي ۽
جو سمجهائيل۔ اسان کي سکات ڪوي ۽ جي ڪوٽا ”روڪجي“

راجا۔ مان هي وڃندو رهي ٿي اچڙ ۾ پئجي ويو آهيان۔
 اشوڪ جي لال جهنگ ڪيئن نه سندن جي هيلين لڻ جي لالائيءَ
 کي لٽي ڇڏيو آهي! ڪريڪ ڪل پنهجي، شيد، سڻ ۽ سياه
 وسترن سان استرين جي ڳلن جي رنگ ۽ آب کي لڇي ڪري
 ڇڏيو آهي! ۽ وري لڪ پڻ ڪيئن نه پنهجي ڀولورن وري
 ڪڇل جهڙن ٿڻن ۽ ٿڙو ڪڙين سان سندن جي مستگ کي لڳل
 لڪ پڻ موهيندڙ لسانن جو تاب جهڪو ڪري ڇڏيو آهي!
 سسٽ ديو پنهجي الوڻ سندن تي پڙي مها سندن جي رنگ ۽
 روڻ تي مڙهي طور پئي مري. (پئي باغ جي سويلا پيا ڏسن
 ۽ اڀيان مالوڪا پئي اچي).

راجا۔ هي ڇا آهي؟

ودوشڪ۔ مالوڪا وطن وڃان پئي اچي.

راجا۔ (خوشيءَ مان) هاڻ ڏٺو ماڻس. پنهجي پريسا کي
 ويجهو ڏسي منهنجي اراس هردي کي هڪ اهڙو نه آند اچي ويو
 آهي، جهڙو ڪڪر ڪيئن اڃايل سڻائيءَ کي ڪيئن وٽڪار وڃان
 وهندڙ لڏيءَ جي اوچل چل جي سريلي گنجار ٻڌڻ ڪري پراڻو
 نئي. هينئر منهنجي هردي ۾ هڪ هڪ ٿيڻ هلاس اچي پروڻس
 ڪيو آهي. وري ڏيکاريندڙ نه ديوي ڪئي آهي.

ودوشڪ۔ اڃا سامڻيون وٺن مان پئي لڪري.

راجا۔ اڃا منهنجي عيون! ڪٿڙي نه سندر ڪايا! بيلهر
 سر، لڻ ڪامڻ پراڻا! پڪت لڻي ڪرڻ وري! پنهجي شيد
 ٿڻ ۽ اڏورن مٿن سان هوڙ اٿن پئي لڳي جڻ ڪندول پنهجن
 جڻ ٻاڏن پڻ ۽ سسٽ جي اڃا کان اڳ زرد ٿي ويل چنبل
 سڻ لڳندي آهي.

مالوڪا۔ اڃو هي پشمه رهي ۽ آس جا لهوڙيل اشوڪ جو

حال به مون پري ماري ڇڏيو آهي.

نه ٻڌو يا چٻاڻس؟

ٻوي - مالوڪا سچ پچ آهي هڪ راجڪماري، پر راجا اڳتي متر جي محل ۾ هڪ داسيءَ جي ويس ۾ رهي پيئي آهي. راجا کي پريم جي وياڪتا وڙهي ويئي آهي ۽ هو ودوشڪ (درباري مسخري) سان گڏ ڦلواڙي ۾ من کي آندڙ ڏيڻ لاءِ اچي پيو ته مالوڪا به اچيو اُتان نڪري.

راجا - اي پريم جا ديوتا! منهنجو نينهن وڃي هڪ اهڙي پشپ سان اڙيو آهي، جو سراسر ڪنڊن سان ويڙهيل آهي. ڪيڏانهن تنهنجو اهنسڪ ڪومل ڏنش، ڪيڏانهن هي دل چيريندڙ ٻاڻ! اڄ تو اها ڳالهه پرسد ڪئي آهي، ته ڪومل ۽ اُسوڪيم وستو به ساڳئي وقت تيز ۽ چيريندڙ ٿي ٿي سگهي.

ودوشڪ - هن پاسي راجن! هن پاسي هلو (ٻئي ڦري هلن ٿا). پرن ڪئي چڻ هير جي جهوڻن ۾ جهوليندڙ مڪرين ۽ پڪڙين روپي آڱرين دواران اوهانکي نڪڙي وڌو، وڌائڻ لاءِ اشارو پيئي ڪري.

راجا (هير جي جهوڻي تي) سچ! بسنت ڪهڙي نه اُدارچت ۽ اُچت دٻوي آهي! متر ڏس! ديا وچان ڪنن نه آندڙ ۾ مڱن ٿيل سندر ڪوئل پڪين جي مٿر آلاپن سان سارو وايو منڊل رس ڀريو ڪري ڇڏيو اٿس! الب جي سڳندت سان واسيل، هن ڏاکڻي هير کي ڪيئن نه کڻي اڏايو اٿس ته پنهنجي، لرمڻ ۽ ڪومل جهوڻن سان منهنجي سرير کي سپرش ڪري منهنجي من کي شائستي آڻي، چڻ مونکان پاڻو مان پيئي ڀڄي ”پريم جو ڀڄو سهارڻ جهڙو آهي يا نه“؟

ودوشڪ - اندر هلو ته من کي شائستي مليو. (ٻئي اندر گهڙن ٿا) متر هاڻي ڇاچي ڏسو ته ڦلواڙي ڪيئن نه اوهانکي موھڻ لاءِ جويونٽ ڪاميءَ جي سينگار کي لڄائيندڙ بسنتي پشپن جو ويس ڪري تهڊل تيار ٿيو، پيئي آهي!

ڪوٽ ٿي آهي. اُها! سائينجن اسانکي سنڌي رهي آهي. ماڻهن کي خبر هئي ته ڪي هسئيءَ وارا کيس مارائيندا، سو سرڪار ٿي زور رکي سندس بچاءَ لاءِ ٻه سپاهي بندوڻ وارا وٺي ڏنائونس. رات جو گاڏيءَ ۾ سوار ٿي پھل ڏيئي ٻه سپاهي بندوڻ سان وٽس آيا. کلي ڪڪاري هٿ جوڙ ڪري، الڪو ۽ پٿر کين سميت طور ڏنائين. گاڏيءَ ۾ دريءَ لڳ ٿي ويٺو ۽ همراهن کي حڪم ڪيائين ته بندوڻون پاسرو رکي وڃي آرامي ٿين. رستي ٿي سڄي رات مارڻ ڄاڻائين.

ڏهن اچي رات جو رڪ ستن ٽان گاڏي ڇڏي. پاسي کان بندوڻ جو اڪاءُ ٿيو. سڌو ڪنڌ ۾ گولي لڳيس. سڌا گلاب ڪوماڻجي ويو ۽ مٿي ڪلاڪ اندر هڻي ڍاڳ ساڙ، درد جي لهائي حوص اُڪند، ميوت هڻي ساگر ۾ الوب ٿي ويئي.

اهي جي ڀت جا سادا روح هاري ڳالھ ٿا ڪن ته پٺڀرڪي ۽ لاشن وٺي آسري ڪڍڪن جي ڀر ۾ چروائي پڳڙي، ڪنڊل، ڪڙلي چمر سان، هڪ سڀڻو سڌا ملوڪ شخص اوچتو پرڳهت اچو ٿي، ۽ عامو پھل، اکين ۾ آب آڻي التجا پيو ڪري ”خدا! خبر ڪٿانءَ، لوڪن کي ساڃيه ڏٺانءَ.“ هاڻي شل عدا مصر ڪري! شل لوڪن کي ساڃيه ڏي!!

۴. ڪوئي ڪاليداس جي نالو ”مالوڪا اگني مٿو“

مان هڪ ڇهه ڇڻو

[ٻرڻيسر ڪلپاڻ - پي - آڏواڻي]

مها ڪري ڪاليداس مٿون نالو ڪوٺين اوستا ۾ لکيو آهي. هڪ ٻرڻيسر وارا کي نالو جو روپ ڏنائون. راجا اگني مٿو پھتجيءَ راڻيءَ جي هڪ داسيءَ ”مالوڪا“ تي موهيت ٿي ٿو

يا مند موڙه تان تمام رسيلي لمولي ڪتب آڻي، اڃائي ور
بيچ کان ڪنارو ڪري ويندو هو. حقيقت ۾ سندس آلاپ جو اثر
ڏانهن وڌيا جي دقيق ڄاڻ تي منحصر نه هو، پر سندس گلي جي
سريلي ميناج ۽ اندر جي لمائي روحاني پرکاپ سبب.

اهڙي هر دلچسپ، فقير تن، مسڪين پرور، راڳ جي صاحب
جو موت گوليءَ سان ٿيڻ نه ڪپندو هو. هن ڪڏهن به ڪنهن
نه ڏکيو. آياڳو آهي اهو ديش جت وحشي خبيث طاقتون اهڙو
زور پئجي وڃن.

ڳالهه ائين آهي ته آڪٽوبر جي آخر ڌاري مانجهندن ۾ پاڻي
آمداس جي پهرين ورسي ٿيڻي هئي. ڪنور جو آمداس سان
قرب جو رستو هو، سو ورسيءَ تي وڃڻ جو ڀڪو پهر پڇايايائين.
سندس گهر جي ڀائين، ٻوڙين ۽ ڳوٺ جي نواسين روڪيس.
سندس لياڻي ماڳهن لڙڪي پيس. هڪڙي جوشيءَ پڻ چتاپس
نه نهي، کان ٻاهر پير ڪڍڻ نه خير نه سمجهجانءِ. پر هن ٻار کي
ڦولي دوست جي چڪ ٿي. چيائين ”وعدہ خلافي نه ڪجي. جئرو
هجي ها ته ٿڳس ڪساء لاءِ معافي منگجي ها، پر هنتر هو پرلوڪ
بتارو آهي ۽ آئون خسيس حياتيءَ جي خوف کان ورسيءَ تي نه
وڃان، سو مڙسن مرڪ نه آهي. ويندس، ضرور ويندس.“ باقي
ٻوڙين کي هدايت ڪيائين ته هن دفعي ساڻس همراه نه ٿين.
اڪيلو اسهڻ جي خواهش هيس، پر هو نه مڙيا. مانجهندن ۾ پڳت
ويل ماڻهن ڪافين ڳاڻڻ لاءِ زور ڪيس. چيائين ”دوستو! اندروارو
ٿو بولي مارو ڳاء. بابا شانتي ڪري ٻڌو. هي اسانجو پڇاڙيءَ
جو ويلو آهي.“ بس پوءِ اهڙي غيبي درد مان ”مارو“ ڳاڻڻ ۾
اچي چٽڪيو جو ماڻهن زار زار روئي ليٽن مان نيسارا وهائي
چڏيا. رات جو رسوئيءَ ويل هٿن مان گره ڪري پيس. ڪاڻڻ
چڏي ڏنائين. ”سيتل! اسانجو ڊاٽو پاڻي اچي پورو ٿيو اٿي.“

اڻ پوري، ناقص نموني سندس اڳيان پيش ڪيا ويا هئا، چوڪيس
انهن ۾ عقيدو اڻڻ لاءِ ڪو قوي سبب ڪونه هو. سڌارڪن جي
رهنمائي ڪرڻي به اهڙي ڪانه هئي جنهن مان هونءِ جو پتو جهڙي
سگهي. هنن جي پيٽ ۾ سندس حياتي آدرشي هئي، جنهن
ڪري کيس شرمسار ٿيڻ جو سبب ڪونه هو.

ڪنور ڪلاوٽس هو. هالو چالو فوٽا ۽ گھڻيئي انس، جي
شرڙالن جي اڻ گھڙئي مغز گلن، گندرون، ٿلڪن سان ٿئي، ڪاٺ
جي لهيل پي جان بس والگر گھڙي ٺاهيءَ جي ٽوڙن يا رانديڪن
والگر ٺاهي بهار يا آهن. خوش نصيبان ڪو معتبر ٽوڙ، هٿ چڙهي
وڃو ته سندس شڪل جي بيهڪ ۽ لباس جا چيو. مٿي تي زعفراني
رنگ جي داغ داغ واري ڇيرولي، ٻڙي، ڪن ۾ ڪنڊل، بس
ٿي سفيد ٿي داغ ڪڙن، جوڙيءَ جي ٽوڙي، پيرن ۾ گنگهرو،
اُڪ ۾ ڇمار، آواز ۾ لمانائي، ٻر چٽي ڪوئل واري چڪ ۽ ٿڪ،
ناسون ٽڙيل ۽ جب ٻوٽا. سڄي عمر ٿلڪ لڳائي، ڏڪڙ ڏمچر
”ٿيرادن پايان آئون چڙ چمڪايان“ سان ماڻهن جا من موهي مس
ڪري وڌائين. ٻرهه ڦٽيءَ ويل حڏهين رام ۽ ٽيڻهن جاڳ ۽
لند مزان جهلي نهن ٿا ٽڏهن ”رام - سر ٻرياف ميري من - رام
سر - ها رام سر - اي رام سر“ سان شروع ڪندو هو. ماڻهن
جا عنام هوندا هئا. جڏهن پٽنگ ڪنهن دلڙيس چراغ ٿي
مستان ٿي طواف ڪندا آهن، يا گره سورج جي ارد گرد ٻرڪرما
ڏيندا آهن، تيئن خلق خدا جي سندس ڪنڀندڙ، موهيندڙ آواز
کي ماکيءَ جي مکين وانگر اچي مڙلدڻ هئي.

ڪنور گزير يا ڪٽڪ نه هو، حيات پٽافي جي اڪائي
۾ ننڍي هوندي کان وڌيا سڳو، ٻر راڳ جي روح کي تازو
ڪيا. قديمي موسيقي جي منجهانبدڙ ٻر پنج کان ٻري هو.
مع سنڌي طرز جو راڳ ٻڌائيندو هو. لاهيون ڇاڙهيون

يا مڊ موڙه تان لمار رسيلى لهولي ڪتب آڻي، اچائي ور ۽
بيچ کان ڪنارو ڪري ويندو هو. حقيقت ۾ سندس آلاپ جواثر
ڏائڻ وڌيا جي دقيق ڄاڻ تي منحصر نه هو، پر سندس گلي جي
سربلي ميناج ۽ اندر جي لمائي روحاني پرتاپ سبب.

اهڙي هر دل عزيز، فقير تن، مسڪين پرور، راڳ جي صاحب
جو موت گوليءَ سان ٿيڻ نه کپندو هو. هن ڪڏهين به ڪنهنڪي
نه ڏکيو ٿيو. آياڳو آهي اهو ديش جت وحشي خبيث طاقتون اهڙو
زور پئجي وڃن.

ڳالهه ائين آهي ته آڪٽوبر جي آخر ڌاري مانجهندن ۾ پاڻي
آمداس جي پهرين ورسِي ٿيڻي هئي. ڪنور جو آمداس سان
قرب جو رستو هو، سو ورسِيءَ تي وڃڻ جو پڪو پهم پڇاڻائين.
سندس گهر جي پاتين، ٻولڙين ۽ ڳوٺ جي نواسين روڪيس.
سندس لياڻي ماڳهين لڙڪي پيس. هڪڙي جوتشيءَ پڻ چتائين
ته بنجي کان ٻاهر پير ڪڍين ته خير نه سمجهجانءِ. پر هن يار کي
ڦولي دوست چئي چڪو ٿي. چيائين ”وعدہ خلاني نه ڪجي. جڙو
هجي ها ته ٿڳس ڪساء لاءِ معافي منگجي ها، پر هنڌر هو پرلوڪ
بڌارو آهي ۽ آئون خسيس حياتيءَ جي خوف کان ورسِيءَ تي نه
وڃان، سو مڙسن مرڪ نه آهي. ويندس، ضرور ويندس.“ باقي
ٻولڙين کي هدايت ڪيائين ته هن دفعي ساڻس همراه نه ٿين.
اڪيلو آسپهه جي خواهش هيس، پر هو نه مڙيا. مانجهندن ۾ پڳت
ويل ماڻهن ڪافين ڳاڻڻ لاءِ زور ڪيس. چيائين ”دوستو! اندروارو
تو بولي مارو ڳاء. بابا شانتِي ڪري ٻڌو. هي اسانجو پڇاڙيءَ
جو ويلو آهي.“ بس پوءِ اهڙي غيبي درد مان ”مارو“ ڳاڻڻ ۾
اچي چٽڪيو جو ماڻهن زار زار روئي لپڻ مان نيسارا وهائي
ڇڏيا. رات جو رسوئيءَ ويل هڻن مان گره ڪري پيس. ڪاڻڻ
ڇڏي ڏنائين. ”سيتل! اسانجو ڏاڏو پاڻي اچي پورو ٿيو اٿئي.“

اڻ پوري، ناقص لمولي سندس اڳيان پيش ڪيا ويا هئا، جو کيس انهن ۾ عقيدو آڻڻ لاءِ ڪو قوي سبب ڪونه هو. سڌارڪن جي رهڻي ڪرڻي به اهڙي ڪانه هئي جنهن مان هو جوڳو جهڻي سگهي. هنن هي بيبڪ ۾ سندس حياتي آدرشي هئي، جنهن ڪري کيس شرمسار ٿيڻ جو سبب ڪونه هو.

ڪنور ڪلاوٽ هو. هالو چالو نونا نه ڪٽي هئي، هي شردالن جي اڻ ڳهڙي منزل ڪن، ڪنڊرون، تلڪن سان ٿئي، ڪاٺ جي لهل تي جان به وانگر ڳهڙي ڏياريءَ جي ٽوڙن يا رالڊيڪن وانگر ٺاهي پياريا آهن. خوش نصيبان ڪو معتبر نونو هٿ چڙهي وڃو نه سندس شڪل جي بهڪ ۽ لباس چاڄيرو. مٿي تي زعفراني رنگ جي داڍ داڍ واري چرولي بگڙي، ڪن ۾ ڪنڊل، بيه ٽي سٺي ڍاڍ ڪڙن، جوڙيءَ جي ڏولي، پيون ۾ ڳڻهرو. اک ۾ خمار، آواز ۾ لمانائي، ڀر چئي ڪوئل واري چڪ ۽ ٽڪ، لاسون ٽوڙيل ۽ چپ بولٽا. سڄي عمر ٽڪ لڳائي، ڏڪڙ ڏمچر ”ٿمران پاهان آئون چيو ڄمڪايان“ سان ماڻهن جا من موهي مسٽ ڪري وڌائين. ٻرهه ڦٽيءَ ويل حدعين رات ۽ ڏينهن جاڳ ۽ لند، ميزان جهلي ٻن ٽن ڏهن ”رام-رام-رام بر يام ميري من-رام-رام-ها رام-رام-اي رام-رام“ سان شروع ڪندو هو. ماڻهن جا حشام هوندا هئا. حش ٻٽنگ ڪنهن دلڙيب چراغ ٽي مستان تي طواف ڪندا آهن، يا گره سورج جي ارد گرد ڀرڪرما ڏيندا آهن، تيئن خلق خدا جي سندس ڪنڀيندڙ، موهيندڙ آواز تي ماڻهي جي مکين وانگر اهي مڙدي هئي.

ڪنور ٽوڙو يا ڪٽڪ نه هو، حيات بڻائي هي ٽڪائي. سندس هوندي ڪائن وڌيا سڪو، ڀر واک جي روح کي ٺاڙو. قديمي موسيقي جي منجهائيندڙ ڀر پنڊ ڪان ٻري هو. لڄ سنڌي طرز جو واک ٻائيندو هو. لاهون جاڙيون

مان ڪيترا اُت موجود آهن. سندن پراڻين رلين، اڳين سا
 ثقيل سوڙين ۽ ميرن ڪپڙن، سڪل مهاندين مان پراچين سميه جي
 ڌرمي من جو وائو منڊل پيو بکي. انهن چوڏهين صديءَ جي
 پڙتين کي ڪنور لاءِ اڌ حد قرب آهي. هو سندن آرا انگل
 مڃيندو، ۽ پنهنجن ٻين وانگر سنڀال ڪندو هو. چونڊو هو ”ادل
 من مٿان موچڙو هجي“. اسين انهن صديءَ جا ٽڳون، سندس
 همدردِي ماڻهن تائين محدود نه هئي. اتفاقا ڪٿي ڪاغذ تي
 چڙهي ويندي هيس ته لکڻ کان قلم کڻي روڪيندو هو، جيسين
 مرضيءَ مطابق هو هتان لنگهي وڃي. ماڻهن جي اوڻاين ۽ عيمن
 کي به ڪرڙي نگاه سان ڪونه ڏسندو هو. ڏاتار انساني دل
 اندر ليٽو پائڻ ۽ ٻين جون نڪليفون محسوس ڪرڻ جي ڏات
 ڏي هيس.

اهڙا مثال انيڪ آهن جن مان سندس همدرد، غريب پرور
 لهني پاو جي پروڙ پوي ٿي. هو هڪ ملائم درد مند، احساس،
 هوشمند انسان هو.

اسڪولي تعليم ڪانه ملي هيس. گرمي ۾ گرائت ۽ مشڪلات
 سان هندي واپڻ بنا ڪو علم ڪونه هوس. پراچين ڪٿائون،
 آبي جا ٽوڙا، پنجابي ۽ جيسلميري گفتا ڄاڻندو هو. ڌرمي
 شلوڪن جون معنائون نه اڪثر آڏ اڪريءَ وانگر اڌ درجن نموني
 ڪري سگهجن ٿيون، پر غزلن ۽ ڪافين جي معنيٰ ٻڌڻ من گهڙت
 ٻڌائيندو هو. عشقي افسانه مروئي اُلمان گيان ۽ پڳتيءَ جا اُپديش
 آڻڻ ۾ ماهر هو. ڀلا بت ملڪ ۾ جتي پوڄ ٻي بنياد شڪ تي يا
 حاسد جي طعن تي موملون مات ڪيو ڇڏين، اُتي عشقي اُپتار
 باروت ۾ سوسڙي لڳائڻ سمان آهي. سندس ويچار ۽ رهڻي
 جهولي پراڻي نموني جي هئي. جديد خيالات ۽ جذبات کان
 غير واقف هو يا جيڪڏهن ڪٿان ٻڌا سڻيا هئا تن به اهي اهڙي

ڪنور غريب پورهيت جو پٽ هو، پر دائار کيس گنج ڏنا. پگڻين مان لڪ ڪمائائين، پر هڪ ٽامي جي پاڻي نه پاڻ ٿي نه خرچائين. وکر وڪڻي روزگار ڪندو هو، رجب چڪو ڏيئي پٽ چڪو وٺندو هو. پرمارت جو پٽو سوارت بلي لڳائڻ باپ سمجهندو هو. پگڻي جي ڪمائي جي پاڻ ٿي خرچي ها ته ميار ڪانه هيس، پر اهو ناٿو امانت سمجهي غريبن کي وراهي ڏيندو هو. ڪوهيون ڪٽائي، لپاڻن جا ڪارج ڪرڻ، گئو شالان کي سهاپنا ڏيڻ، اُڏن منڊن جي آجيوڪا جز پرنڊ ڪرڻ مرض سمجهندو هو. ڪيترا هندو مسلمان ڪتب سندس دان ٿي پليا هئا. مسلمانن سان اهڙي محبت هيس جو وڏ وڏيرا گهرو اختلاف لسڙ لاه وٺس ايندا هئا. هندو مسلم اتحاد جو مقصد هئڻ سبب گورنر ۱۹۳۷ع ۾ کيس لوڪي عطا ڪئي. غريب مسلمانن جا قرض لاهيندو، گورنن مان کيس ڪڍائيندو هو. چوندو هو ويچارا زميندارن جي پتن ۽ شاهوڪارن جي وياجن ۾ پئڙجي رهيا آهن. وڏيرن ۽ سڀني مان مک محبت جو رستو هوس، پر شاهوڪاري زمينداري سرشتي جو حامي نه هو. معلوم هوس ته دولت مند جي دماغ ۾ حضرت ملوس ۽ آئين ۾ اڀيس جو آڏو آهي. پگڻين ۾ نڪتا مگندي شاهوڪارن کي چوندو هو ته ”شاهوڪار آهن ڪڏهن هتي آسباس جو مڀين وارو پاڻي اچو ڪنو ٿي. دوستو دان آهي نيسارو، سو جي نه وهندو ته ڪڏهن هيت ٻوندو.“

ڪنور نه ڪڏهن گهرو ٽوڙو ٻوڙو ٻوڙو نه ڪڏهن چوڙو چاڙهيو، پر سڄي عمر ٽرليپ، ٽروهي ٿي رهيو. ڏکي انسان جي شيوا سندس ڌرم هو ۽ آياڻن، مريضن، ضعيفن جي خدمت کي عبادت ڪري ڄاڻيندو هو. ڏهرڪي ۽ اُڏن منڊن جي دوا ڌرم به هو. سندن ٿورو به شتاب مڙهندو هو. جيڪڏهن هو نه لپاڻيندو، رڳو پهاڻيندو هون. هيٺر نه آهن

ڪوڏر رکي ۽ ٻروچ ڪهاڙين جي ڳن تي ٿيڪ ڏيئي، پاڻ وساري،
وچ بازار ۾ ”ڪيئن ريجهايان ڪيئن پرچايان“ جو رڪارڊ وڌي
قرب سان ٻڌيڻو؟

هو هڪ غريب پورهيت هو، مسڪين ڪٽنب ۾ ڄائو ۽
مسڪين زندگي گذاريائين. سندس جنم مومل جي ديس ۾ ٿيو.
جتي زمين پلي، ملڪ موچارو آهي. سوين ميلن ۾ ڪڙڪون پيون
لڏن لمن، پٿاريون پيون گهمن ٿيون ۽ چتون چيهه پيا چوڻاڳارين
ڇڳن.

سندس پتا ٿارارام کي اولاد ڪين ٿيندو هو. پر فقير پيٽيائين،
اڪا وڌائين، باسون باسيائين. نيٺ ڀڳت سترامداس جي آشيرواد
سان اهل ضعيف ڀت ڄاڻس، جنهن تي لالو ڌريائين ڪنور. هو
سندس اکين جو ٿار ۽ گلي جو هار هو، پر درويش جي سوغات
پاڻوٽ امانت سمجهي گرن کي اُرِي ڇڏيائين. ڪن سالن بعد سو
وڃي پيٽا ڏيئي ٻالهن واپس ورتائين. صدق سمجهو يا سنسو،
پر گرن ۾ اُٿل وشواس هڪ وڻندڙ وهم آهي، جو فقط ڳولائڻ ۽ اُڻ
ٻڙهيلن تائين محدود ناهي. هر حال ٿارا رام جي ڀرم ڪنور جي
هردي ۾ سترامداس لاءِ اهو ڀاو آڻين ڪيو جو دل ڀڳهاري ۽ دماغ
رجائي ڇڏي. سترامداس کائڻس وڌو هو، پر سندس دل جو سردار
هو. هن عاشق صادق جي محبت اهڙي آڏول هڻي جو جڏهن
پيريءَ سندس معشوق جي محبوبِي مهاندي سان وڻل وهايا ۽
سادِ پُٽي ڇبر ڏاڙهي، اگهاڙي ٿڌگ ۽ روڏپٽو آندو تڏهن به
زنده پير جي چوٽ وانگر ڪنور جو قرب دائما بهڪندو رهيو.
راڳ جي ڏات، غريب پروري، لهنائي سندس تپ ٻيڄ
جي ڇندرما وانگر وڌايو ۽ لوڪ کيس زاهديءَ جي رستي ۾
برڪ سمجهڻ لڳا، پر هن درويش جو ڪنڌ دوست جي در تي
سدائين جهڪيل رهيو. تحقيق ڪنور جي حياتي پيهجي محبوب
سان عمر وفائيءَ ۽ جان نثاريءَ جو هڪ ئي نظير مثال آهي.

۱۲. ڪڏهن وري پڳت

[شري لبرٽ وسند]

چارڻ ڇوڙي جنگ کي جڏهن ويهي وڃايو،
شهر سڄو اتي مڻڪتا! لٽهتي لٽدن لٽايو.

۲ نومبر ۱۹۳۹ع سنڌ لاءِ مالي ڏينهن هو. اڳين رات رڪ
ستيشن تي هڪ اٿڙو واقعو ٿي گذريو هو، جيئن هي ٻيٽ منظر
پوئڪسپ سان ڪري ٿي سگهجي. ڪڪائين باه والگر مشر ٿلهتي
وڃي ۽ ملڪ بچائڻي ويو. ڪشمور کان ڪراچي ۽ ٽالن ڊيلن کي
ڏڏڪو آيو ۽ بي اختيار لڻن مان، لڙڪ لڙي پيا. گهرن ۾ واويلا
۽ گهٽس ۾ هٿ ٿار ٿي. عياري هن، مزرور عياري، واپسو ناراض
ڇڏي، مٿي ٻرڻ اٿهاڙا! مالي جاؤس ۾ اچي شريڪ ٿيا. ڪن
پاٽ رکيا، ڪن لڙچل واري، ڪن مٺا ڪوڙايا. اٿڙي عالم گير
عمرت هنڌ ڏک هي لهر هن ملڪ نه ڪڏهن ڏٺي نه سڻي.

هن کان اڳ ماڻه ۾ ڪئين دلچسپاڻي ٿي آهي. ڪئين
امر نشر، محب وطن، حامي راه رٻاري وٺي راهي ٿي ويا آهن.
هر ٿالو نه اسپرگي آندولي بعد عام جام ٿيون آهن، پر جو هڪري
حولان، عمر جو طوفان هن واقع سبب از خود لهان ٿيو، سروي بطور
بي مثل هو. اٿڙي مظاهري کي خاص اهميت ڄڻي، چوڻ اٿو
لعن الساني دل سان آهي. اچي ڪاميابي لاءِ لکي آهي
اٿاري پرچار ۽ پوسٽر هي ضرورت، لکي چڙنو خوش ٿو ڪڍ
هي حاجت.

ذرا سوچو! هيڏي همدردي، هيڏي واويلا ڪنهن لاءِ؟
هي شخص جيئن لاءِ هندو مومن زار زار ٿي رٿا، جيئن جي چڪيا
سي حار، لهن، روزدار جاگردار لوڳيون موڪليون، جنهنجي
اعرا پرسي ٿي رهڙ ڪڙي ۽ هي نامعلوم ڳوٺ ۾ هزارين شخص
شمان پوسي ۽ پر آيا، جيئن ٿو ٿو سنڌين جي سون گهرن ۾ رام،
ٿاڪ هي مورتن هي وڃي تراحمان هوندو، سو ڪر
ر هو اهو شخص جيئن آواز جهٽڻ لاءِ هينئر نه ڪمي

ڪو ماڻهو سواڊي شيون ٺاهي سگهن، پوءِ ڏسو ڪٿان ڪٿان گراهڪ ڪاهيو اچيو وٽس مڙن. ڪند ڪنهن جي فرصت ڪانه ٿي ٽيس ۽ پيسن جي ٽنگسال لڳيو وڃي. انهيءَ باري ۾ هڪ حلواڻيءَ جو مثال سونن اکرن ۾ لکڻ لائق آهي. چئن جو تالهه ڪلهي تي ڪٽي ڦيري ڪندو هو، ننڍو دڪان به پوءِ ورتائين. جڏهين دڪان ورتائين تڏهين پڪوڙا به ٺاهيندو هو. ڌيري ڌيري وڏو دڪان ڪيائين ته پڪوان، پاڇي ۽ مٺايون ٺاهڻ لڳو. آخر ڪم وڌائي اهڙو وڻ ڪيائين جنهنجي چايا هيٺ گهٽ ۾ گهٽ هڪ سؤ بڪيا ڏکيا آرام وٺندا هئا. ڪراچيءَ جي رهاڪن کي چڱيءَ طرح ياد هوندو ته انهيءَ حلواڻيءَ جي دڪان جي سامهون، فقيرن جون قطارون لڳيون پيون هونديون هيون جنکي هُو هر روز ڪجهه نه ڪجهه ڏيندو هو. ڪراچيءَ واري هڪ ٻئي حلواڻيءَ جي سوچ گيهه مان مٺاين جو سواڊ گهڻن وٺي ڏنو هوندو. سندس ڌيان هوندو هو چڱي بناوت تي. ڪاريگر ڪيترو به ڪٽي وٽس، پر سٺا ڪاريگر سندس قبضي هٿ ڪپن. لک ڪمايائين. سندس مشهور حاو نه رڳو ساري هندستان ۾ ويندو هو، پر لنڊن ۾ پڻ. هينئر به چوڻا ته بمبئيءَ ۾ ڪٿ دڪان کوليو اٿس ۽ ڏاڪو ڄماڻي ويٺو آهي.

اها اٿو چڱي کاڌي جي مهما. منهنجي سڀني پيئرن کي اها صلاح آهي ته جيئن پين ڪمن ۾ ٺيڻ ٿيڻ ٿيون چاهين، تيئن پوڄن وڌيا ۾ ٺيڻ ٿيڻ جو چاه به ڪن ۾ ضرور اچڻ گهرجي، جنهن مان پس پيش فيض رسڻو آهي.

پاڄيون ۽ ٿل مول اڇيو وڃي. راجڪ کاڌي ۾ مصالح دار طعار،
منايون ۽ بيا اهڙا اوجا دير هضم کاڌا اڇيو ٿا وڃن، جن تي ٻائي ٻڳو
خرج ڪرڻو ٿو پوي. ۽ ٿامڪ کاڌي ۾ ماس مڇي، رکيل ٻاروليون
شيون، جيئن ته سڪل مڇي ۽ لشيدار شيون اڇي ٿيون وڃن.
راجڪ کاڌو ماڻهوءَ جو من ٽرمڻ ٿو رکي. راجڪ ماڻهوءَ جي
من ۾ گهڻي چستي ٿو آڻي، جيئن ڪري هو وڏا وڏا ڪم سوبيشڪ ٿو
ڪري، پر پري ۽ پلي جي پرواه ٿو ڪري. باقي ٿامڪ ماڻهوءَ
جو من اهڙو سٺل ٿو ڪري جو هو سسڪ ٿو پوي ۽ ٻڏي
اهڙي هڻي ٿو وڃي جو ٻڳي ۽ مٺي جي پوري سمجهه
ڄاڻ ٿي پوي، جيئن ڪري گهڻي ڪڏا ڪم ڪريو وهي.

ڪاڏو سادو، صحت بخشيدڙ ۽ صفا هئڻ گهرجي. ڪاڏي جا
وڻس به لهرائيل هئڻ گهرجن ۽ ڪاڏو بيمت ٿيڻي نه کائڻ گهرجي.
هرڪنهن وقت گهرج کان اوڻو گهٽ کائڻ نندوستيءَ لاءِ اڪل
مفيد آهي. ڪاڏي جي وڃير اوڻو پاڻي پلي بيمتي، پر ڪاڏو اوڻو
ڪري سمورو پاڻي بيم نندوستي جي لمنن جي برخلاف آهي.
انهن ڪرڻ ڪري آڏا ڪمزور ٿا ٿين ۽ ڪاڏي هضم ڪرڻ جو ڪم
پليءَ ۾ نه ٿي ڪري سگهن.

ٺاڏو ٺاڏو نه هڻڪيون ڪي ٿو اچي، پر ڪاڏو ٺاهڻ ڪهڙن
 وولي ڪي. ٺاڏي ٺاهڻ جو هنو ڪهڙن نه هنو کان گهٽ ڪهڙي.
 جيڪڏهن ڪو ڪارگر ٺهڻ پر ٿو وڃي بههجي ۽ ڪرڻ
 يا ڪمالي ٿو سگهي ته وڌيڪ پچائڻ پر لڳڻ زال يا مرد نه خوشيءَ
 سان ايترو بلڪه اُن کان نه وڌيڪ ڪمالي ٿو سگهي. ڪي زالون
 ڪي ڪنهن رشتي نه پائجيون وڏي ٺهڻي آهن ۽ ڪي وري صبح
 جو نچڻ ڪري ٺهڻي اچن ته سيڪڙو ملن. پر جي بههجو
 ڪم ۽ بلڪل چڱي ٺاڏي ٺاهڻ ڪري گنج وڪرو ٿا ڪن،
 ٺهڻي ۽ ڪي حد ڪاٺي.

”سرمون نه هرڪو ٿو ٻائي پر اک اک جو ٿير آهي“ تهڙي ۽ ٻي ريت پڻاڻي جي باري ۾ به چئي ٿو سگهجي ته مال مصلحت نه هرڪو ٿو واپرائي، پر هڪ هڪ جو ٿير آهي.

ڏن آهن آهي پرش جنڪي اٿس، ودوان ۽ پوچن وديا ۾ ڪشلا استريون نصيب ٿيون آهن؛ ڇو نه شاربرڪ چڱيلائي کاڌي تي گهڻو مدار ٿي رکي ۽ وري اهڙي ۽ چڱيلائي ۽ ڪري ٿي ماڻهو ڌرم، اڙت، ڪام ۽ موڪش پراپت ڪري ٿو سگهي. ”ڪايا راڳي ڌرم“ جو مطلب به ساڳيو آهي؛ ڇو نه جو ماڻهو پنهنجو سربرتي سکيو ٿو رکي سگهي ۽ سدائين ڪنهن نه ڪنهن بيماريءَ ۾ مبتلا آهي تنهن کان پين جو پلو ڪيئن ٿي سگهندو؟ نه ڌرم يا فرض پالي سگهندو، نه اڙت يعني ٻئي ڪنهن کي فيض رسائي سگهندو؛ نه ڪام يعني پنهنجون شپ اڇائون پوريون ڪري سگهندو ۽ نه موڪش يعني اهڙو ڪجهه ڪري نه سگهندو، جنهنجي وسيلي پاڻ سچائي مالڪ ۾ لڏي ٿي وڃي.

هڪ ڀيرو تندرستي بهگڙي نه وري جاءِ تي اچڻ ۾ ويهر ٿي لڳيس. انهيءَ ڪري تندرستيءَ تي پوروڌيان ڏيڻ گهرجي. سادي، سني ۽ سوچ کاڌي کان ڪاپوءِ به پاڻيءَ ۽ هوا جو خيال رکڻ گهرجي. جنهن به پاڻيءَ ۾ ذري مائر شڪ شهبه هجي تنهن کي ٽهڪائي ناري ڪتب آڻڻ گهرجي. صبح جو روز باهر نڪري وڃڻ ۽ صبح جي هير جو فائدو وٺڻ تندرستيءَ کي هٿي ٿا ڏين.

وري ڏسو ته کاڌي جو پنهنجي من تي ڪيڏو نه اثر ٿو پوي! سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي ته ”جهڙو اُن تهڙو من“ نه رڳو سرير جو اثر من تي ٿو پوي پر سڌوئي سڌو کاڌي جو اثر به من تي ٿو پوي. جيئن ڪيترين ئي ڳالهين جا ٽي درجا رکيا ويا آهن: سائوڪ، راجسڪ ۽ لامسڪ، تيئن کاڌا به ٽن قسمن ۾ ورهايل آهن. سائوڪ کاڌن ۾ کير، ۽ ٻيو جهٽ هضم ٿيندڙ طعام، سايون

سڀنيءَ وقت پنهنجي راج کي وڌائي وڃڻي معطر ۽ مال مال ڪندو.
پوءِ ٻن سالن جي عرصي بعد لاڙو وارو خواب سڄو لکيو ۽
سالن لوڪ جي هدايت موجب چوڪر جو نالو اڪبر رکيو ويو.
اڪبر جي جنم پنهنجي پيءُ ۽ خاندان جي قسمت پرڳڻو
آندو. جلد شاه حسين، سنڌ جي حاڪم کي باز آندو ويو،
جنهن جي مدد سان همايون هندستان ڇڏي ايران ويو، جتان
وقت سر مدد وٺي هن هندستان ۾ مغل شهنشاهه واپس هڪ
ڪئي. اڪبر به وڏي شوق سان پنهنجي عئل ۽ نوڻي سان خاندان
جو نالو چاڙهو ۽ حتماً کي سڳي رکڻ جي نوازش ڪوشش ورتي.
الهيءَ وقت هن پنهنجي جنم واري مشڪ جي هڪڙي پوريءَ
وقت هڪ پراڻي ڪئي.

۱۲. پوڄن وديا

[شرعيتي ڪرشنا ٻائي لاکرڊاس ڪهاڻي]

شاسترن ۾ آيل آهي ته استريون به وڃن جو ڪم ڪري ٿيون
سگهن. يعني گمان ۽ چترائيءَ سان، کاڌي جي شين جون خاصيتون
سمجهي، جنهن وقت ڇڏو کاڌو مناسب آهي، تنهن وقت اهو
کاڌو چڱيءَ طرح ٺاهي، ڀرڻ سان ٻين ٻالن کي کارائي کين ڪدرست
رکي ٿيون سگهن.

رسوليءَ جي وديا استرين جو مرڪ آهي، جنهنجي سڳو
۾ کين ڪا به ڀلائي نه ڪرڻ گهرجي. جنهن استريءَ کي جدا
جدا ٻڌارڻ جي پوري پوري پروڙ آهي، اها ئي انهن ٻڌارڻن
مان نالا پرڪارن جا طعام تيار ڪري سگهندي. سڀني سامگري،
ساڳو مڙي مصالح، ساڳيا ٻرڻ ۽ ساڳي باه، نه به کاڌي جي
سر نه ڏسو ڪيڏو پهچو وڃي. جهڙيءَ طرح چون ٿا ته

بيھڪ ملڪه کي ٻيڃاري وڌو ۽ کيس ٽڪڙا سور ٿيڻ لڳا. مولانا قنڌ کي حالت جو اطلاع ڏنو ويو. هو ڀارا ڀاري ٽپرس ۾ پئجي ويو. ڇي: ”ڄم کي هن ويل روڪيو، ڪئن به روڪيو! هيءُ لفظوئي بدبختيءَ جو آهي.“ زنان خاني ۾ هرڪنهن کي فڪر ويڙهي ويو، مگر هو ڪري ئي ڇا ٿي سگهيا؟ وسا ٿي وينا رهيا. مگر مالڪ جي مهر ٿي. ٽڪڙ ڀري ٿي. حميده تڪليف سبب پنڌڪيون کاڌ لڳي. اڃا ٿورا منٽ ئي مس گذريا ته مولانا ٽڪڙ شروع ڪئي. ڇي: ”هاڻ ڄم ٿيڻ گهرجي، ههڙو لفظو صدين ۾ به مشڪل اچي.“ مگر ان ويل نه ملڪه آرام ۾ هئي. ڪير کيس جاڳائي؟ مولانا بي فائدو بحث ڪرڻ لڳو ته ڪئن به ڄم هيٺ ڪرايو، جنهن ئي زالن ۾ اچي ٽهڪڙو ٻيو. ايتري ۾ اوچتو حميده اکيون پٽيون ۽ ٻار ٺڪري ٻاهر ٿيو.

ڇوڪري جي ڄم تي شادمانا شروع ٿي ويا. بادشاه سلامت کي پٺ هن مبارڪ خبر کان واقف ڪرڻ واسطي نازي تيار ڪرايا ويا جن جي دڙ همايون پريان ئي سهي ڪري اچي ڪچهريءَ ۾ ويٺو، جو کيس خوش خبريءَ جا ٻروڻ خواب رستي اڳيئي پئجي چڪا هئا. جلد سوارن اچي کيس مبارڪ ڏني. ساريءَ ڪچهريءَ ۾ سرهاڻي ڇانهجي ويئي مگر همايون کي اها سمرڻي نه هئي جو پنهنجي آميرن کي کڻي خلعت ڏيکائي. يا ته مغلن ۾ اها توفيق هئي جو سڪيلڏي شهزادي جي جنم تي اهو رنگ ٿي رڇايائون جو فرشتا به جيڪر مٿن ويٺون ڪن يا ته همايون جي حالت هن وقت اهڙي ڏٺڻ لڳي جو هو ڪجهه ڪري کڻي خوشي منائي! آمير امرا جڏهين شهنشاهه کي مبارڪ ڏيئي چڪا ۽ مغل بادشاه موت ڏيڻ لاءِ بي سود واجهائي رهيو هو ته سندس خاص خدمتگار جوهر مشڪ جو ڏيڍو ٻسيءَ ۾ آڻي اچي شاهه کي ڏنو. همايون گد گد ٿيو ۽ مشڪ کي ٽوڙي ساريءَ ڪچهريءَ کي هٻڪاريو ۽ اميد رکي ته نئون جاول نينگر به

شهنشاه پنهنجي ميمالدار کي سوغام ڪري ڏني! مگر هڪ رڻ
 سڄي آيس جنهن جي مدد سان راڻي کي به وڃيائين ۽ سياه
 کي ڏيائين، جنهن ڪري منجهن شهنشاه لاء آساه وري آهين ٿيو.
 ڪجهه ڏينهن ساڳي پتي همايون دشمن کي منهن ڏيڻ لاء خيال
 ڏيکاريو، جنهن تي راڻو به پنهنجا ٽي هزار سودا ساڳي ٺهاري ويو.
 هوڏانهن حميله نالو جا به ڏينهن اچي بلڪل پريا هئا، مگر شهنشاه
 کي وڌيڪ ترس و احب نظر نه آيو جنهنڪري مغل حرم پنهنجي سالي
 جي نظر هيٺ امرڪوت ڇڏي شاه ۱۱ آڪٽوبر ۱۵۴۲ع جي اڳي
 وڌيو. همايون حوٽارن جي حساب ۾ خاص ويساه هو، جنهنڪري
 مولانا قند، شاهي هٿيبدان کي به امرڪوت رهائي ويو، جڏهن هو بالڪ
 جي حرم جي پوري ويلا وٺي سندس بضع جو پورو تخمينو لڳائي
 سگهي. مغل شهنشاه کي امرڪوت ڇڏي ٽي ڏينهن مس ٺهرا نه
 ملڪه پنهنجي لڙڪ ويل ويجهو آيل محسوس ڪئي. سڄ لهي
 سانجهي ٿي نه مغل ڏانهن ۾ اڄ وح شروع ٿي ويئي ۽ وٽر حورقت
 چن بل تي اچي بيٺو. مولانا قند پنهنجا ٽي سوار ٺهاري ٺهاري ويٺو
 نه وٽر ٿي ۽ ٿارا چڪاسان. چنڇر پورو ٿي چڪو هو، اڌ رات
 جي لوهه نه گذري ويئي. آرٿوار جي ويلا چالو ٿي. وٽر حورقت
 ٺهاري هو، دائي به اچي سيڙي هئي. مگر نه ملڪه کي آرام نه
 وري ملڪه کي لڙڻ نه. تنهن رات آلائي چو همايون کي
 پنهنجي منزل تي لڏ نه آئي. اوچتو هن محسوس ڪيو ته هڪ سڀو
 سنارو اوڀر کان اسري آسمان ۾ مٿي چڙهندو هليو ۽ حرم مٿي ٺهندو
 ويو تن سندس روشني ۽ ٻوڪ وڌندي ويئي ٿانچو تارو شهنشاه
 جي منزل متان چمڪندو رهيو پر اهڙو روشن حور ساري ۽ ٻرڻي ٿي
 سندس برڪاش نظر آيو. هن خوش خوبي محسوسات بعد مس شهنشاه
 کي سندس پوي ۽ ليڪ اهي ۽ ٽائي ملڪه حميله اکيون پٽيون ۽
 سندس پيل نڙين ۽ دائي ٿي پئي، جنهنجي هيٺاڪ

آئي هئي ته جلد هلي ڪنهن هنڌ ٿاڻيڪو ٿجي، پر مشڪ جو جواب
 رئي پٺيان مرڪ سان ئي ٿي ڏاڻاينس ته دلبر دلگير نه ٿي، سائين
 سڀ چڱي ڪندو. قضا سان ڪنهن سردار جو گهوڙو گرميءَ سبب
 ساڻو ٿي پئجي رهيو. سندس ٻيو گهوڙو حميده جي سواريءَ وارو
 هو. کيس خبر هئي ته حميده کي سواريءَ جي ڪيتري قدر گهرج
 هئي. پر رڻ ٻت جي وچ ماڻهن جي رهيل ڪهيل شناخت به ختم
 ڪري ڇڏي ۽ هو به قدر و سردار همايون اڳيان گهوڙي لاءِ سين
 هٽي اچي بيٺو. اتي ٻئي هڪ جو روح رليو جنهن ساڄي ڌاري پنهنجو
 سواري ابد شاهه کي سواريءَ لاءِ ڏنو ۽ پاڻ پيرن پٺت هلا ٻڳو. آخر
 اڄ ۽ بڪ هر پاد ٿيندڙ قافلو اچي امرڪوت کي ويجهو رسيو. ويهن
 ميلن جي مفاصلي تان همايون پنهنجا قاصد سوڍي راڻي ڏي ڇاڙهي
 مڪا، پر اندر بر اها آلت مانت نه ٿي سوڍو سردار الانجي سندس ڪهڙي
 آجيان ڪندو! راڻو پرساد همايون جي اچڻ جي خبر سڻي سرهو ٿيو
 ۽ سندس خاطر خواه سوانح ڪيائين. همايون جي اٿالي جي امرڪوت
 پوڄڻ شرط راڻي پنهنجو ڪوت خالي ڪرائي مغلن جي ضعفائن جي
 دعائش لاءِ ڏنو ۽ پاڻ ٻئي هنڌ پيڙو ٿيو. مغلن سامت جو ساڻهه ڀريو.

پارمار ڪل جو سوڍو راڻو پرساد، امرڪوت جو خاوند به، ارغون
 مان سڙيو ويٺو هو، جو سندس پتا کي ارغون راهه گناهه پنهنجو بڪ
 بڻايو. هيئن پرساد جو وارو ورتو ٿي، جو هو شهنشاهه همايون جي
 واهر ڪري پنهنجو وير پوريءَ ريت پاڙي ٿي سگهيو. امرڪوت
 به راڻي جو سارو عملو مغل جي خدمت ۾ حاضر هو. مغل سپاهه
 به هاڻي گهڻو خوش هو. رڻ ۽ ريگستان جي اڻڌاڻي عرصي کان
 بڪدم پوءِ هيءَ سڳي جيوت سندن لاءِ سرڳ موافق هئي. امرڪوت
 شهر ڪشادو، جتي هرڪا شيءِ مٺو ۽ سستي ملي ٿي سگهي، جنهنڪري
 مغلن هتي چڱا چشڪا ورتا ۽ جاوا ڪيا. ڪيترن ته پنهنجي لاءِ
 نوان وهت ورتا. مگر شاهي خزاني ۾ اها ڪوڏي ڪانه ڇڙي جو

هو نه همايون کي هٿ ڪري شهر کان سندس سر سالڪي آخر
ڪمائيان. پر همايون جا ڪٿا اڃا پورا ڪن ليا هئا، جيئنڪري
وقت سر کيس مالديو جي دولاپ جي ڪڙڪ پئجي ويئي. پر هاڻ
تو وڃي ڪٿي پڙ؟ سنڌ نه موٽي آئي سگهيو جو رستي ۾ مڙهي
دشمن واقع ٺٺاڙو پيدا هئا. هن طرفن ۾ ساڳي ڪار نظر نٿي آئي.
نقطو ٿر ڏي رستو صاف هو. پر ٿر هلي ڪير؟ کس اٿالڪا،
ملڪ ويران وارياسو، ويتر جو هو اوائارو ٺهين ۾ ڇڏي ڪٿي
بيادر جي دل دهلجي وڃي. مالديو کس اڙي ڪوڙڪي ۾
ڦاسايو هو، جتي مان حد پڌالڻ ٿي مثال. پر لڄاريءَ جو ڪٿو
آچار؟ لڙڪل جو ٿر جو ٻڌي همايون دهگستان جهانڳڻ لاءِ اچي
وڌو. مالديو شڪار هٿن مان ويندو ٿي، همايون کي لنگ ڪرڻ
۾ وسون ڪن گهٽايو. هڪ ملڪ ويران ويتر جو ويران ٺٺاڙو ڪوئيل
ڪوئتون ۾ مالديو ڏٺائي ڇڏيون، ٺٺاڙو مڏن کي پٺي ۾ ڪوهه ماڻيو
وقت سر جهنگل جي ڏند ڏوٽڙي ٿي نه هالي وڃي، پر بائيءَ
بنا ستر ڪرڻ، سو به سخت گرميءَ جي موسم ۾، ٺٺاڙو
حال ٿي سمڪر مڙس مالدا ڪري. اڄ وڃي همايون جي اٿالي
۾، ماڻهن لڙي جانورن ۾، ڪتر پوڻ شروع ٿي. لاچار همايون
کي ڪٿي وقت ٻنهن ٻنڌ هڻيو. حميده وارو گهوڙو نه پرائو
هو. همايون کي هاڻ اچي وڃي وڃي نه جهن صورت ۾
حميده ٻنڌ ڪرڻ تان مٿي ٿي چڪي هئي؟ ڏهنهن بلڪل اچي
پراڻا هٿس ٺهين ڪري سمڪ ٿي ڪنهن وسندي پڙو ٺجي نه ٺهيو.
ٺهين ٺوڏي نه همايون حميده نه هاري. گهوڙي جو لغام هٿ
۾ کسي همايون پهنجي ڪنوار کي ڪاهيندو هليو ۽ رڪي رڪي
سڀ مشڪي ٺٺاڙي کس دلداري پئي ڏنائين نه. چاڻ پهاڻين.
جهڙو نه حد سڀاڻي هئي. سمجهي ويئي نه همايون کي سندس
سمجھ ٺٺاڙو ۽ پريشان ڪري چڪي هئي. هو به جيتوڻيڪ

سڱ چوچ پئي ڪير ڪندو؟ حميده کي تنهنڪانسواءِ گهر وارو
 چونڊڻ بنسبت پنهنجا خيال هئا. ڇي ”مرد ثاني شريڪ حيثيت
 وارو هئڻ گهرجي ۽ نه اهڙو جنهنجي پهريائ جي پلو کي به آڏ
 پهچي نه سگهان.“ حميده کي ٺاهڻ البت ڪنن هو. هوڏانهن
 همايون هنيون هاري ويا ڪل ٿي رهيو هو. نيڪ همايون جي
 مائيلي ماءُ دلدار بيمگر همت ڪري ڳالهه ٺاهي ۽ همايون حميده
 سان شادي ڪئي. نئين شاديءَ جو سڪ همايون پوريءَ ريت
 مس وٺيو هو ته کيس شاه حسين جي چالبازين خلاف ڪڙي ڪڙي
 پيئي. ٿوري وقت ۾ همايون جون رهيل ڪهيل آسون اميدون به
 وينديون رهيون. شاه حسين کيڏاري نڪتو. همايون کي حالتن
 وري روھڙيءَ اچڻ لاءِ مجبور ڪيو. سندس ڳچ سردار ته کانئس
 ڪڏهونڪو ڪنارو ڪري ويا هئا. باقي بچيلن مان به ڪجهه
 همايون جون رانديون نه سهي ڪسڪي ويا. هاڻ جيڪي سندس
 حمايتي وڃي رهيا هئا سي ايترا ۽ اهڙا ڪين هئا جن دواران
 حڪومت هٿ ڪري سگهجي. جنهن ڪري همايون ڪنهن اڳهائي
 جي ٽاڻي ويچار ڪيو ته حياتيءَ جا باقي ڏهاڙا بهتر ته دنيا ترڪ ڪري
 مڪي شريف وڃي گذارجن. انهيءَ ارادي تان حميده ئي کيس
 باز آندو. همايون جي هيءَ ٽوڙني ۽ نوجوان عورت جيتوڻيڪ
 عمر جي ننڍي هئي ته به تيز فهم ڏاڍي، تنهن کيس دليل ڏيئي
 دلداري ڏني ته ڪن ڪن جي الڳ گهڻا آهي ۽ پوءِ آسرو اصل لاءِ
 ڪيئن پلجو؟ تنهنڪانسواءِ حميده اميدواري به هئي، تنهنڪري
 همايون مڙيو. انهيءَ ويل همايون لاءِ هڪ نئين آزمائش منهن ڪڍيو.
 راجا مالديو، جوڌپور جي مالڪ، همايون کي نوتو موڪليو ته جيڪڏهن
 منهنجي ماڳ ايندين ته آڏ تنهنجي دل گهري مدد ڪندس. پيو
 ڪو چاڙهو نه ڏسي همايون ۽ سندس اٺاڻو جوڌپور ڏي وڌيو.
 مگر مالديو جي من ۾ مڇاڻا ڪا مدائي ٿي ڏني. سندس مطلب

منش نه ٿيا. سڀ انڌ هي گهوڙي تي سوار، تن کي سمجهائي
 ڪيرا، اتي همايون سخت شڪر ٿيو ته ڀائرن پراڻن تي نه ڪانه ٿي
 هلم، پر اهڙو پٽ نه ڪجهه خود دل پراڻي. ڄامغلن جي نسل
 جي عاقبت ٿي هڪي! اهڙن آهڻن خيالن همايون کي وڌيڪ
 دلگري ٿي ڪيو. پر نيٺ غيب مان آواز آيس ته دل نه لاه،
 سڀ ڪجهه سٿاڻو ٿي پوندو. خواب ۾ احمد جگر زنده نيل دلداري
 ڏيندي ٻڌايس، ته جلد منهنجي نسل مان تو وٽ فرزند ايندو، جو
 تنهنجي حيوت ۾ ٿورو آئيندو. خواب ڏسي همايون سرهو ٿيو.
 سندس نسي گواڙو پراڻن مهين سان هڻي. هڪ ٿيس ته پٽ
 ايندو، پر آئي دختر ۽ خواب خواب ٿي ويو.

همايون کي هاڻ وري شرعي موڪل سرڌارن ٺڪ
 ڪيو ۽ ٻيو ڪو ڇاڙهو نه ڏسي رخ رکيائين سنڌ ڏي. سنڌ ۾
 اهيءَ ٽاڻي ارغونن جو راج هو ۽ شاه حسين سنڌ جو حاڪم هو.
 هنءَ ته همايون جي آخت تي وهڻ ويل کيس مبارڪن ڏيڻ
 خاطر شاه حسن خاص اهلجي ڇاڙهي مڪو هو، پر حبيب ۾ مغلن
 ۽ ارغونن ۾ قومي ۽ ڪنسي ضد ۽ متعبد هئا ۽ هيءُ ٿي ارغونن
 کي وجهه ٿي آيو جو لاهي ٻڌو وڃي پراڻن. شاه حسين جگر
 پڪڙي، همايون کي رهي رهي لاڙ ۾ آڻي، سوڙهو گهٽ ٿي
 چاهيو، پر همايون ڪين هريو. حالتن اوسار هو وڃ سنڌ ۾
 ڪجهه وقت لاءِ روڪجي پيو. عبشي جيوڙو به اڳي ئي هو، ويتر
 حو علي اڪر جي سولهن سر لنگر حميده تي نظر چڙهيس ته ويو
 عشق ڪمائڻ دشمن ڪا نيزا چيڻ وسري ويس. حميده همايون
 سان نڪاح وجهڻ قبولي نه ڏيئي. همايون کي اڳر ڪافي رائيون
 سمج. تنهنڪانسواءِ سندس قسمت نه پڙ ڪڍي پيئي هئي. همايون
 ڪنهن ٻئي چڙهيو هو، تنهنڪانسواءِ آفيم ۽ شراب جون علتون
 ڪري ٻيئي چڪيون هيون. اهڙو رڙ ڪر قبوليندو؟ اهڙو

۱۱. اکبر جو جنم

[بروفيسر چيٽن ماڙيالا]

حليمر همايون، منهن ڪوٺڙو ٿي، راج جون واڳون پائڻ ۾ وڃي
 ورهائي ڇڏيون. کيس اها سمڪ ٿي نه رهي ته الهيءَ وڃ جا
 ڪهڙا اُٿا نتيجا ۽ اڳڙا انگور ٺڪندا. شير خان افغان ته بنگال
 مان واپس وڃي ويٺو هو ته مغل انتظام ۾ ڪيڏانهن ڪجهه ڀيرا پون
 ته آءٌ ڇال ماري وڃي مٿن ڪڙڪان. همايون اڳي ئي هو عيش
 عشرت جو ڪوڏو، تنهن کي گاديءَ کان ٻاهر ڪڍي کيس جڙتو
 فتح ڏياري، عيش ڪرڻ جو موقعو ڏئي، پنيءَ وارو پاسيرو هڻي،
 کائڻس رهيل ڪهيل راج ڪسڻ ڪا خاص ڪنن ڳالهه ڪانه هئي.
 شير خان مغلي حڪومت جي پوري حسي تي هٿان ڪري اهڙو
 ته ماڻهن ۾ هراس ڦهلايو، جو همايون لاچار لڙائيءَ خاطر سنڌو ٻڌو.
 حالتن کيس عيش آرام کي ڇڏڻ لاءِ مجبور ڪيو. شير خان حرفت
 هلائي همايون کي ماڳي ملهه جي پهرين وار ۾ ڄاڻي اچي سوڀ
 ڏياري. همايون فتح پائي ائين سمجهڻ لڳو ته هي افغان مغلن
 جي سامهون ڇا بيهندا! تنهنڪري واڙ منڊل جي ٽڪٽور ڪرڻ
 بنا لڳي ويو وڃ ماڻن ۾. ڪل تان پيس جڏهن شير خان قنوج
 وٽ اچي مٿان ڪڙڪيو ۽ اهڙو سوگهو گهٽياڻيس جو شهنشاہ
 پاڇ ڪائي پخال تي جمنا ٿري سر بچايو. پر هاڻ شير ٽرسٽ وارو
 ڪين هو. پنهنجي پوري لشڪر سان سندس پيڇو ڪيائين ۽
 کيس دلشڪستو ڪري آڱري مان دهليءَ ۽ دهليءَ مان لاهور
 ڏي لاڏاڻو ڪرايائين. اُتي به شير جي شڪاري ڪٿن سک
 ۽ سامت جو ساهه پٽڻ ڪين ڏٺس. همايون لاهور ۾ پائڻ ۽
 سردارن سان صلاحون ڪيون ته ڪمشت ٿي ڪٿن راج وري
 هٿ ڪجي، پر خود غرضي مٿن اهڙو غالب پئجي چڪي هئي،
 جو تباهيءَ جا آثار چٽو ظاهر ڏسندي به پنهنجو ڀلو پرو ساري،

[illegible]

هو نه هڪ ٻيل جو وڻ ڏٺائين جنهن جا پن ساوا، سهڻا ۽ تازا، سندس ٺاڪر تي چاڙهڻا اٿن هئا، سي ڏسي خوشيءَ ۾ مست ٿي ويو. عزاز نه ويس وسري. ٻٽا ٻيٽي ٻٽڻا لڳو ۽ ٻُڄ گڏ ڪري ٻٽي ورتو. پنهنجي مندر ڏي. جيسين اهي اچي ٺاڪر جي اڳيان نه رکيائين تيسين سڪ نه آيس. اها ڳالهه ٻڌي ڳوٺ جا رهاڪو وائڙا ٿي ويا. صبر اچي وين. مارا هن انسان لاءِ تڏهين ٺاڪر هڪ سٺي سڀ آهن! اهو ٻيو ٻيو جو سڀ وسري ويس! الهي ڪاپوءِ پيٽرون ڪرڻ بند ڪيائون ۽ منجهن خدواڻ لاءِ ٻاڪل عزت ٿين. ڪڏها هئس نه ڏاڍو مان ڏيندا هئس. پڪ ٿي وين ته هيءُ انسان پيءُ ذات جو آهي، دل ڀري ماڻهن مان ڪينهي. چندرڻي نه اهڙي سادي هئي جو اها به شعر ڪانه هيس ته انسانن کي سادي ڪاڏي، سادي ڪٻڙي ڪانسواءِ ڪا بهي ڳوڙج ٿيندي آهي. هڪ دفعي سندس ڳوٺڪيڙو ڪو ويو ٿي ڪنهن ميلي تي. تنهن پڇيس ته پنهنجي لاءِ ڇا آڻيان؟ ته منجهي پيٽي، چوي: مولڪي ڇا ڪپي؟ سڀ ڪجهه اُتر.

اٽڪل ويهه ورهيه انهيءَ ريت ڪامار ٻوڪر ۾ ڪاٽيائون. ست ورهين جو هو ته خدواڻ کي اچي دل ٿي ته تيرتن تي وڃان. تيسين ضعيف به ٿي ويو هو ته به پنڌ وڃي گيا ٺاڻين لکتو. اڪي ڪي چندرڻي ٿي چيس ته تون هن حالت ۾ وڃ. اُس ۽ بکن ۽ رستي جي ٻين ڏاکڻن جو خيال ئي ڪونه ٿيس. اُتي گيا ۾ هڪ مندر ۾ هڪ پٿر آهي جنهن تي چولدا آهن ته سري ڪرشن مهراج جي پيرن جو نشان آهي. سو ڏسي بي سرت ٿي ويو. ڏسي ته هڪ سهڻي صورت سندس اڳيان اچي بيٺي آهي جا سري ڪرشن مهراج جي هئي جا ڏسي مورچا ٿي ويو. رات جو وري ننڊ ۾ ڏٺائين ته ساڳي صورت اچي اڳيان بيٺي آهي ۽ پاڻ اڳي کان به وڌيڪ سهڻي! چوي ٿي ته: ”مان تنهنجي گهر جهر وٺندس.“ اتي ننڊ ۾ پاڻ

هڪ ٻي ڏينهن ووهين ڇوڙ هڪ ڪڪي ڇهين ووهين هي، ۽
ٻنهن پاسي پنهنجي باقي بچيل ملڪيت رکي آلي هليا. انهيءَ
زماني ۾ رستن جو حال نه هوندو هو سوڙو. سوڙڪا ڏوٻا کائيندا،
اچي ڪامار ٻوڪو ۾ ٻهتا.

انهيءَ وقت خديرام اٽڪل ۴۰ ورهين جو هو. ٻي ۾ سگهو
ڪنهن به ڪم کي اوج تي لڳي ٿا نه جيڪر ايترو ڪمائي سگهي
ها جو بارو ڪتب آسودگيءَ سان گذران ڪري سگهي ٿا. پر هو
نه جيڪو زمين جو ٽڪر سگهي ۽ وٽان ملو هوس، تنهن تي به
جيڪي بالڪل ضروري هو تنهن کان وڌيڪ محتسب ڪانه ڪندو هو.
جيڪو وقت اچندو هوس سو گذاريندو هو ٺاڪرن سان. ڇوڀڙيءَ
هي ٻاهران باغ ٽڪر هوس تنهن ۾ هڪ ننڍڙو مندر ٺاهيو هوائين.
آلي پکتيءَ ۽ شيرن ۾ رڌو ويٺو هوندو هو. چندرپٽيءَ به پنهنجي
ڇوڀڙيءَ ۾ هڪ ننڍي ڪوٺي پنهنجي ٺاڪرن لاءِ ٺاهي هئي.
ڪوٺيءَ کي ڏاڍو صفا رکندي هئي. پنهنجيءَ آخر ڪوٺي سڀڪاري
به چڱي هئائين. اتي ڏينهن رات جو گهڻو حصو ڪائبندي هئي.
گهر جو ڪم ڪار جلدي لاهي وڃي ٺاڪرن جي ڀوڄا ۾ گهاريندي
هئي. ٻئيءَ مان ڪمائي ايتري هٿن جو ٻارن کي سو به وقت ڪارائي
سگهندا هئا، باقي پاڻ هڪ ويٺو سوڙو هي وري کاڌي جي وقت
ڪو ساڙو، فٺر يا غريب اچي لڪو نه انهن کي ڪارائي ڇڏيندا هئا.
گهرو ۾ ڇاڪو معن ٻيا ڇترو ڪندا هئا. ”ٺاڪرن اڳيان
گهندڙون وڃائڻ ۽ گهٽ ڄاڻ سان به ٽڪي ڏليا ڃا ڏندا وڌا آهن!
وڃي ڪنهن ڪم کي لڳي نه پاڻ نه سڳي وڃي ٻارن کي به سڳي رکي.“
پر خديرام نه شايد ٻڌندو به ڪو نه ڇڏا ٿا چون ۽ جي ڪري
ڪنن سان ٻڌندو نه هو نه ڪنن کان ٻڌي، اٿس، آواز ٻڌندو ئي
ڪو نه هوس.

تي دعي خديرام کي پنهنجي هڪ وڃي عزت وٺ
”هو اٽڪل ۱۶ ميل پري رهندو هو. باقي ميل کن پنڌ ۾

۱۰. شري رامڪرشن پرمهانس جو جنم

[لارائيا - ب. - بتاڻي]

شري رامڪرشن جي ماما پتا جو ۽ سندس جنم

۽ ڀالڪ اوستا جو ذڪر

انڪل ڏيڏو سؤ ورهيه ٿيا جو بنگالي جي هڪ ننڍڙي ڳوٺڙي ۾ هڪ برهمڻ رهندو هو. نالو شوس خدبرام. پر خودي نه ڌري به منجهس ڪا به ٿي ڏسڻ ۾ آئي. بلڪل اشراف، سچو ۽ دٻاوان هو. ٻارن ۽ سندس زال، چندرمڻي، پنهنجو وقت زمين اُڪر جي سنڀال، پنهنجي گهر ۽ ٻارن جي ڪر ڪار ۽ يڳوان جي يڳتيءَ ۾ گهاريندا هئا. دنيا جي ٻئي ڪنهن اڃاڻي ڪم ۾ سندن ڪوبه واسطو ڪونه ڏوندو هو. ليڪايت ۽ ڌڻوچ وارا انسان هئا. پنهنجي پاڙيسرين ۽ ٻين کي جيترو ٿي سگهندو هون اوڻو مدد ڪندا هئا. ڪنهن وقت، ڳوٺ جي هڪ شادوڪار زميندار پنهنجي ڪنهن دشمن تي ڪوڙو ڪيس ڪيو. تنهن ۾ ڪوڙي ۽ شاحديءَ جي ضرورت هيس جا خدبرام کي چيائين ته تون ڏي. خدبرام ٻارو ماڻهو ڪوڙي شاحدي ڪرڻ ڏيندو؟ سو هن بلڪل انڪار ڪيو. نتيجو اهو اڪتو جو زميندار جي ساڻس اُڻڻ ٿي. ايتري قدر جو نيٺ ڳوٺ ڇڏڻو پيس.

زال ۽ هڙس، ٻنهي جي پرميشور جي پريم سان دل رتل هئي، سو کين دڪ ۽ سڪ ڇا ٿيندا آهن تنهنجي ڪا به ڪل ڪانه هئي. دنيا جي لاهين ۽ چاڙهين جي به بوجهه ڪانه هئن. سو زميندار سان اڪو ٽين رنج اڪا ڪاوڙ. ڪنهن پر واري ڳوٺ مان هڪ سنگتيءَ خدبرام کي هڪ ٻئيءَ ٺڪر آڇيو. ننڍي جهوپڙي به رهڻ لاءِ منجهس هئي. چيائين ته هتي اچي رهو. سو هڪڙي ڏينهن سالجهين جي وقت خدبرام ۽ چندرمڻي ٻئي آئي پنڌ پيا الهيءَ ڳوٺ ڏي. هڪ ڏيڳي گاڏي هڪ ڪري، اڳيان پاڻ ۽ سندن به ٻار ۽

جيڪڏهن پنهنجي مڪتيءَ لاءِ ائين ڪندا ته ٺڪ ۾ ويندا. ٻين جي مڪتي لاءِ ئي ڪوشش ڪريو. ٻين لاءِ ڪم ڪندي جيڪڏهن ٺڪ ۾ وڃڻو پوي ته اهو پنهنجي مڪتيءَ لاءِ سڀ کان وڌيڪ ڪم کان صدمو ٺهڻ آهي. هيتريءَ نسيان بعد، اهوئي ڳالهه آيو اٿم ته اٺ ۾ اٺ سترهه آهي ته ايشور سيني ۾ وياڪ آهي. هي سڀ ايشور جا رُف آهن. ٻئي ڪنهن ايشور جي ڳولها هو اڃا تائين ڪونهي. هو سيني جي شين ۾ ڪريو، سولي ايشور جي پوڄا ٿي ڪري. هيستائين منهنجي ديس ۾ هڪ به کاڌي کائڻ لاءِ هوندو، ٽي سائين منهنجو ڏورم آهي انهي کان اڳ. سڀني غريب، ڏکي ۽ لڏل ٿي، ديوانن آهن. غريب ۽ ڏکي ٿي اوهانجا ايشور آهن. سندس سڀ ڳالهه ۽ شين عام جي شين ۾ ڇڏي ويا. پر سوامي ووڳانند ڪهڙو عجب ڏنڊو ڪونه رهيو. اڃا سندس عمر ۳۹ ورهيه مس هئي ته هو ٻيڙي ۾ پڌار ڪري ويو. ائين پاڻ جيڪا اڳڪٿي ڪندو هو ته پنهنجا چاليهه سال اڪيڻ ڪونه ڏسندس، سا پوري ٿيڪي.

غريبيءَ ۽ مثلي، ظلم ۽ ستم جي علمي ۽ جهالتيءَ حد ۽ اڻڀار ڪي مثال لاءِ سوامي ووڳانند جو هڪڙوئي سندس هو ته اسين پاڻي ايشور جو رُف سمجهون. محسوس ڪريون ته ساڳيءَ ايشور شڪتيءَ جي ڌارا اسان سيني ۾ وهي رهي آهي. ائين اسين جيڪڏهن ٻين کي پنهنجا رُف سمجهنداسون ته ڪنهن ٻئي لاءِ حد ڪونه ٿيندو. هو رڳو پنهنجي پلي لاءِ ائين نه ڪندو، ۽ پنهنجي فائدي لاءِ ٻين کي هر ڇا سائو ڪهاڻ ڪين ڪهڙيندو. ائين شاهوڪار ۽ غريب، راجا ۽ رعيت، زميندار ۽ هاريءَ جي وچ ۾ پيدا ٿي ويندا.

جا سندس اعليٰ شخصيت ڏسي مٿس موهت ٿي پيئي ۽ کيس پارليامينٽ ۾ شريڪ ٿيڻ جو پُر بند ڪري ڏنائين.

پارليامينٽ ۾ هڪ ئي تقرير سان سوامي ووڳانند ورڻ وڃائي ڇڏيا. چؤگرد واھ واھ پئجي ويئي. اخبارون ساراه جا ڍڪ ڀرڻ لڳيون. ”نيو يارڪ هيرلڊ“ اخبار لکيو، ”پارليامينٽ ۾ لاشڪ، سوامي ووڳانند اعليٰ ۾ اعليٰ شخصيت آهي.“ ڪن اخبارن تہ ڪرست ۽ ٻڌ سان سندس پيٽ ڪٽي.

چار سال آمريڪا ۽ انگلنڊ جو چڪر لڳائي، پنهنجي ديس واپس وريو، جتي کيس شاندار مرحبا ملي، راجائن سندس گادي هڪلي. يورپ جي ملڪن کي ڀارت ورث جي اُتر سڀيتا ۽ ويدانت مت جو پيغام ٻڌائڻ ۾ ڪاميابي بيشڪ پراپت ٿيس. هندستان جو نالو بہ واھ جو مٿي ڪيائين، پر پنهنجي ديس جي غريبن لاءِ مالي امداد پسنديءَ جيتري هٿ ڪري ڪين سگهيو. انڪري پنهنجي ديس کي پاڻ تي پاڙڻ جو سنيھو ڏنائين. چيائين ”هندوستان کي ڪو ٻيو ملڪ مدد ڪري ڪونه سگهندو. هندوستان پاڻيھي پاڻ کي زنده ۽ جاگرت رکي سگهندو.“ وڌيڪ چيائين ”آءٌ سنڀالين جي نئين سنسٽا آستان ڪرڻ تو چاهيان، جڏهن اُهي سنڀالين جي رڪيا ڪرڻ لاءِ ضرور ٿئي تہ لڳ ڏانهن وڃڻ لاءِ بہ تيار ٿين.“

پنهنجي شهن کي چيائين ”شو پڳوان جي پوڄا غريبن، بيمارن ۽ نبلن ۾ ڪريو. اوهانجي مڪتيءَ جي ڪنهنڪي پُرواھ آهي؟ آءٌ هزارن دوزخن ۾ وڃڻ قبول ڪندس، جيڪڏهن رڳو پنهنجي ديسواسين ۾ پنهنجي پيرن تي بهڻ لاءِ شڪتي ڦوڪي سگهان ۽ منجهن ڪرم بون جو جذبو اُٿاري سگهان. سنسار جو دڪ مٽائڻ لاءِ هزار جنم وٺا پونم تہ وٺڻ لاءِ تيار آهيان. اوهين

هڪ ڏينهن پرنسپال ولير هيٺي جي واٽان سري رام ڪرشن بابت ساراھ جا اکر سندس ڪن تي پيا. ان ڏينهن ئي سري رام ڪرشن سان گڏجي لاءِ ڊڪشنيشور ڏانهن کڙي ڪيائين. اتي هن به ڀڄڻ لڳا. رام ڪرشن سماڏيءَ ۾ اچي ويو. پوءِ نارين (لر بندر) کي پاسي واري ڪمري ۾ وٺي ويو، جتي آند جا لڙڪ لڙي آيس. ڳوڙها ڳاڙيندي لر بندر کي چيائين: ”ڳپل عرصي کان تنهنجي واٽ نھاري رهيو هوس.“ لر بندر سمجهيو ته هيءُ ڪو ديوانو آهي. کائس سڌو سوال پڇيائين ”توهان ايشور ڏنو آهي؟“ رام ڪرشن اُمالڪ اُٿر ڏس: ”هائو، مون نه ايشور ڏنو آهي، پر توکي به ڏيکاري سگهندس. تون هن سان ائين ڳالھائي ٻولھائي سگھدين، جڏهن آءٌ ٻيو نوسان بات چيت ڪريان.“

سري رام ڪرشن جي اکرن ۾ اهڙي نه صداقت هئي، جو لر بندر اعتبار ڪرڻ کانسواءِ رهي نه سگھيو. مهني ماس کاپوءِ نارين وري سري رام ڪرشن وٽ ويو. رام ڪرشن کيس پنهنجي پاسي ۾ وهاري، سندس چاٽيءَ تي هٿ گھمايو. لر بندر اُمالڪي ٻاهرين دنيا کان بي سرت ٿي ويو. ان واقع جو ورن ڪندي، لر بندر پاڻ لکيو آهي ته: ”اڪيون کليل هئڻ. ڏٺم ته ڪمري جون ديواريون ۽ ٻيون شيون هيٺ مٿي ٿي رهيون هيون. نيٺ ڏسندي ڏسندي اکين اڳيان اهي غائب ٿي ويون. پينڪر ڊب وڪوڙي ويو. موت اکين آڏو اچي بيٺو. رڙ ڪيم نه: ”توهين مونسان ڪهڙي ويدن ڪري رهيا آهيو؟ ۽ ماءُ پيءُ جيئرا اٿم.“ رام ڪرشن وڏو ٽھڪ ڏنو. منهنجي چاٽيءَ تي وڏو ڌڪ هڻي چيائين ”ڇڱو، حال بس، سڀڪجهه مهل سارو پاڻي هي ٿيندو.“

آءٌ وري سرتيءَ ۾ آيس.“

سوامي وويڪانند نيه سڌ ٻرڻ هو ۽ لوڪن جي ڪلڻا
ڪاڙهي هيءُ جنم ورتو هئائين. سندس جنم به اهڙي گهر ۾ ٿيو،
جتي سندس ڏاڏي دوکاجرن دت، پنجويهن سالن جي عمر ۾ سنڀار
ٿاڳي سنڀال اختيار ڪيو. سندس پيءُ ماءُ وڏا ذرمنست هئا.
سندس مائا ڪي راماڻي ۽ مڃاڻاڻ ٻارڙبان ٿاڳ ڄمڻو هو. انجو اثر
اهو ٿيو جو لڙپندر سڀتارام جي مڃيءَ جي مورتيءَ جي ٿلن سان
ڀوڄا ڪرڻ لڳو. راماڻي ۽ مڃاڻاڻ گهڻي قدر ٿاڳ ٿي ويس. جتي
به راماڻي جو ڀاڳ ٿيندو هو، اُتي ضرور حاصر ڄمڻو هو ۽ گهر به
وڙهي ويندو هوس. بالڪ اوستا ۾ ڌيان ڀرڻ، والد ڪري سمجهندو
هو. ڪڏهين نه ڌيان ڀرڻو مڃي ٿي ويندو هو ڇو مانت زوريءَ
در کولي وڃي کيس اُٿاريندا هئا. رات جو اکيون بند ڪندو هو ته
پنهنجي جي وڃڻ عجيب روشني ڏسڻ ۾ ايندي هئس ۽ جنهن ۾ ڏسندو
هو ته سندس سارو سر ڇڻ سنان ڪري رهيو آهي.

ٲورو وڏو ٿيو ته ڏينهن جو پڙهڻ به والد رولد به وقت گذاريندو هو ته رات جو وڃي ڌيان به وجهندو هو. سنياس ڏانهن نه لڪل لاڙو هوندو هوس، جو حدس به سندس مائت ساڻس مڳهڻ هي ڳالهه چوربدا هئا ته ڪن "اڙ ڪري ڇڏيندو هو. ديون دايوانن لاءِ اتي بهر دولندو هوس. ايندو هي ڌيان به نه ڪلاڪن جا ڪلاڪ ٽپندو هو. ڪاليجءَ مان متوتريت ملءِ هوندي سببنسر به نهن مغربي شاعرن ڪتاب پڙهڻ بعد، ايندو تائيت سندس دل به ڪي شڪ نه ٿيس. نما. شرڏا به وشواس نه هئو ٿيڪ جهڙو هوس، نه به دليلن جيستائين سندس تعليم ڪيڏي ۾ هل ٿيڻ لڳس. اڄ جابل ڪي حقيقت سنڀالي ٿيڪ ڪري ٿيڪ ٿيڪ لڳو.

تجربہ سندس فیض و بخت و برکت نہ نہ سندس دل
تجربہ کا تجربہ ہی رہی ہے جس کا نہ ملی۔

۹. سوامي وويڪانند

[شري تيرت سپاڻي]

گذريل صديءَ جي وچ ڌاري جڏهين ڀارت ورش کي
 وري ستنتر ڪرڻ لاءِ پهرين ڀڃ (جنهن کي انگريزي ليکڪ ۱۸۵۷
 وارو بلور ڪري سڏيندا آهن) جو آرڻپ ٿيو ۽ سرڪار جي اڻ
 ڏٺي ۽ اڻ ٻڌي دٻاءُ ڪري عار جيتا هيسجي ويئي هئي، ۽
 جڏهن انگريزي راڄ ڪري هندوستان جا نوجوان انگريزي تعليم
 ۽ انگريزي سڀيتا ڏانهن مائل ٿي مغربي رنگ رنگ جون
 بوساڪون پهرڻ ۽ فخر ۽ ناز وٺي پنهنجي ديش جي پراچين سڀيتا
 ۽ اعليٰ آدرشن کان منهن موڙي رهيا هئا، تڏهين هن ”پڇ پوئيءَ“
 ۽ هڪ ٻي مثل جوڻ ڄڳي: هڪ اٽل هستي پيدا ٿي: هڪ
 مهاڀرڻس جنم ورتو: جنهن پنهنجي ديسواسين ۽ قوميت جو جذبو
 ڦوڪيو: قومي سڙمان لاءِ کين اساعث ڪيو: کين ڀارت ورش
 جي اوج سڀيتا جي يادگيري ڏياري.

ان مهاڀرڻس جو نالو ٿرپندرناٿ هو: ٻر ديسان ديس، ملڪان
 ملڪ سوامي وويڪانند جي نالي سان پوسندو آهي. هنجي نالي
 ڳهندي نه صرف هندواسي پر انگلنڊ ۽ آمريڪا جا ائڪ رھواسي
 به پنهنجو سڀس نواڻيندا آهن. سندس جنم ڪاڪتي جي شهر
 ۾، ۱۲ جنوري ۱۸۶۳ ۾ ٿيو. هو چمندي ٿي ڄام هو. فرانس
 جي مشهور گرت ڪار رومن رولند پنهنجي ڪتاب ۾ لکيو آهي، ته
 ”Swami Vivekanand was a born king.”

ٻر نسيپال ولير هيسڻي، جنهن وٽ هو ڪاليج ۾ پڙهندو
 هو، سو چوندو هو، ”آءٌ به گهڻيئي ديش گهميو آهيان، هزارن
 ساگر دن سان لهه وچڙ ۾ آيو آهيان، پر ٿرپندر جهڙي اعليٰ شخصيت
 ڪٿي ڪا به ڏٺي اٿم.“ سري رام ڪرشن، پرمهٽس ديو، جنهنجو
 هو شش ٿيو، تنهن هڪ ڀيري درشيه ڏٺو، جنهن ۾ پاڻ بالڪ
 جي روپ ۾ ۽ ٿرپندر رشيءَ جي روپ ۾ ويٺا هئا.

آهي. بجليءَ وانگر خبر ٺهائجي وڃي ۽ ماڻهن ۾ -ون شڪلون
لهي ويون، پر ان ٽر کي ڪر ٿاڙي. ڏينهن ويجهو ٻولندو ويو،
آخر اچي ڪنڌ تي ڪڙڪيو. جسي روتي اُڀر دستن پنهنجي
آفسر کان موڪلايو، پر آفسر جي منهن ۾ ساڳيائي مرڪ، جي اوهين
جو ٿا من لاهو، من کي مضبوط رکي، جيڪي نه مون ڏليا پر برابر
آهي، سو اوهان کي سوکڙيءَ طور ڏيئي ٿو وڃان.

ڏسو هي جو ماڻهو تندرستي قائم رکڻ لاءِ سٺو ڪاڌو کائيندا
آهن، سٺو پاڻي پيئندا آهن، سٺي هوا کڻندا آهن، مٺي ٽنڊ ڪرڻ
جي ڪوشش ڪندا آهن، ڪسرت ڪندا آهن وغيره وغيره. سو
سڀ چڱو، پر ڪنهن اهو نه خيال ڪيو آهي ته تندرستيءَ لاءِ انهن
کان به وڌيڪ ڪا شيءِ آهي؟ ادا آهي من جي پرستش. جو
پنهنجو من هر حال ۾ برسن وڃي سگهي، سوئي تندرست آهي. جو
ٿا ڪپ ڪپ ڪريو؟ سڀڪجهه بنا ڪريو، پر ٿل مالڪ کي اڀرو.
اٿس ورثي ڪري اوهان تي ڪرڻ يا نه ڪرڻ جو اوجو ڪونه ٻولندو
۽ اوهين ساديءَ دل سان آرام ڪندا رهندا. اڄ اوهانجي اکين
۾ آسئون آيل ٿي سون ٿي خوشي نه ٿي ٿي ۽ غم نه. خوشي آهي ۽
ڪري نه اوهان مالڪ جي وڏائيءَ جو قدر ڪيو آهي جو نه جيڪي
مون پر ٿا ڏسو سو آهي مالڪ جي مهربانيءَ ڪري. ڏک آهي ۽
ڪري اٿم جو اوهان اڀڙيءَ عمر ۾ ايترو نه ڳبان حاصل نه ڪيو
آهي جو ڏک وقت پنهنجي من کي ڏڏ ڏيئي سگهو.

هاڻي پر ٿا مالڪ کي جو سيني جو سنارو آهي. مان نه
سندس پيرن جي خاک آهيان، جيڪي هن يعني ڏسيو آهي سو مون
بني ڪيو آهي ۽ منهنجي اڃا هنجي اڃا پر ماڻي ٿي ٿي آهي، سڀ
وڏائي هنجي آهي.

انسان کي اهيڪري هيٺاهين هلڻ گهرجي جنهن ۾ سندس
 پاڻ آهي. وڏي ۽ علميت، وڏي عهدي ۽ گهڻي ڌن سان گڏ جي
 انسان ۾ هيٺاهين نه آهي، نه پوءِ اهي سڀئي ڏيکدار شيون ڇڻ نه
 بٽ اهڙي اداس برابر آهن، جو ڪنهن گڏهه تي پيل هجي.

نيرن يا رسيڪجهه آهي، هٿ جي ايت ٺار آهي. جو
 به ڪي ڪڪر ڪي ٻوڙو سڏائي ۽ پٽي کي ٻوڙو سو آهي حليمائي ۽
 جو ڪي يا نه ڪي.

اڙ جي ٻري کي پلي ٿيڻ جي ڪنهن مهل دل به ٿي وڃي
 نه ڏيندي، پلي ماڻهوءَ جو ذڪر، دل لائي پڙهي ڏسي.

هڪڙي بالا آفيسر جي من ۾ سڄي دوست جو دٻو هو. هو
 ڪنهن کي ايسور جو آستان ڇاڻي سائس باڪل سٺي هلڻ
 ڪندو هو. پياڻي ۽ ٻن هٿن هرڪنهن انسان جو ساڳيو حق ڄاڻي
 هو سڀني سان برابر جو رستو رکندو هو ۽ وس ٻڌندي ڪنهن کي
 به ڏکيو ٿيندو نه هو. هرڪو منجهانئس خوش هوندو هو. جيڏانهن
 هي انسان وڃي اڏانهن خوشبوءِ ٿي خوشبوءِ.

آفيسر جي درجي هوندي به هو ڪڏهن ڪنهن کي ڏکيو ٿيندو
 ڪونه هو. اٿلندو پنهجن زبردستن جي ڏک ۾ ساڻن همدردي
 ڪندو هو. آفيسر ۾ عدل انصاف ۽ پير کان ڪم وٺي هن پاڻ
 کي سڀني جو لاڏاڻو ڪري ڇڏيو. اهڙو ڪو به ڇٽل ڪونه هو،
 جنهن تي هن يار جون مهر باليون ٿيل نه هجن. سڀئي مثالئس بهار
 پيا ويندا هئا ۽ پڳوان در وينتي پيا ڪندا هئا ته سندن آفيسر
 جي آوڙ جا وڏي ٿئي، عهدو وڏو ٿئي، هو سدائين شاد ۽ آباد
 هجي.

پر بندي جي من ۾ هڪڙي ته صاحب جي من ۾ پي. ڇو
 نه ڪنهن ڏينهن اوچتو خبر اچي ته سندن صاحب جي بدلي ٿي

۸. ٻري ۽ ڀلي جي ڀيٽ

[ڪماري لٻلاوڻي روحرام]

دل ۾ عجب لٿاڙا نظر ٿا اچن پر انسان ۽ انسان جي وچ ۾ جو ايترو سارو تفاوت ٿو ڏسڻ ۾ اچي سو ته ساڌارن منش حصون واپون نه ولهرائون ڪيو ڇڏي. سو ته ڇڏيو پر ٻن ڀائرن ۾ زمين ۽ آسمان جو تفاوت. ڀي ۽ ساڳيو ماءُ ساڳي گهر ساڳيو مت مائت ساڳيا ٻوٽا ايتو تفاوت آيو ڪٿان؟ غيب ۾ ٽپي ڏيڻ سان هڪڙوئي نواب ملي ٿو سگهي، نه ٻيو تفاوت سندن خدا خدا سنگت ڪري آهي.

پر انسان پنهنجي نرائي ۽ سان پنهنجي نه ستاباس ٿو ڪري پر ٻين جي نه. پر انسان ماءُ ڀي ۽ ٽي ٻوجو، ٻارن دوسارن لاءِ داغ ۽ سنگت لاءِ ڪارلين، جو ٽڪو آهي. اُهوڪاري، دراجاري ۽ متاجاري سدائين پنهنجي فائدي جي اوت ٿو رکي ۽ ٻين کي پاڻ ڇوڙو پائڻي ٿي ٿو. پنهنجي پائيءَ جي غائدي لاءِ جي ٻين جي روپن جو زيان ٿو نه ڇڏي؟ اڇڙي ۽ ٻائيءَ جي اوتار کان پاسو ڪرڻ ٿي بلو آهي.

سڀاڻن ڇو آهي ته پاٻ مڙيوڻي پاٻ آهي، پر ڪي پاٻ ٻين کان وڌيڪ اُگرا آهن. گبان جي ناب ۾ پڻينا يعني ڏٻ جو پاٻ بلڪل وڏو پاٻ سمجهڻ ۾ ٿو اچي، پر پنگتي ڳالهين ۾ ڪرنگهنا يعني ناشڪرگداري ۽ ڇوڙو پاٻ ڪونهي. ڪنهن ماڻهوءَ تي مهر نالين جي جاب لڳل هجي، ۽ هو مهر نالين موٽائڻ جي ڪوشش ڪرڻ بدران هي اٿلندو مدد ڪندڙ هٿ کي ڇڪ پائڻ جي ڪوشش ڪري، نه شيطانيءَ جي حد ٿي چڪي. شاسترن ۾ ٻيون اچن ٿيون جڏهن خود ڏوڙي مانا ڪرنگهنا ٿي ٿي پوي ۽ ڪرنگهن انسان اُٿر جهڙي ٿي پورجيو وڃي.

انسان کي اڻهڪري هيٺاهين هلڻ گهرجي جنهن ۾ سندس پلو آهي. وڏي ۽ علميت، وڏي عهدي ۽ گهڻي ڌن سان گڏجي انسان ۾ هيٺاهين نه آهي، نه پوءِ اهي سڀئي ڏيکدار شيون ڇڻ نه فقط اهڙي اطلس برابر آهن، جو ڪنهن گڏه تي پيل هجي.

نمر تا پاو ۾ سڀڪجهه آهي، هٿ جي نيٺ هار آهي. جو به ڪي هڪ کي پلو ٿو سڏائي ۽ پٽي کي ٻرو سو آهي حليمائيءَ جو هٿ يا نه هٿ.

ٻر جي ٻري کي پلي ٿيڻ جي ڪنهن مهل دل به ٿي وڃي. نه هيٺيون، پلي ماڻهوءَ جو ذڪر، دل لائي پڙهي ڏسي.

هڪڙي بالا آفيسر جتي من ۾ سڄي دوست جو دٻرو هو. هو هر ڪنهن کي ايشور جو آستان ڄاڻي ساڻس باڪل سٺي هلت ڪندو هو. بيانيءَ کي بن هڻي هر ڪنهن انسان جو ساڳيو حق ڄاڻي هو سڀني سان ٻر ۾ جو رستو رکندو هو ۽ وس ۽ چندي ڪنهن کي به ڏکوئيندو نه هو. هر ڪو منجهانئس خوش هوندو هو. جيڏانهن هي انسان وڃي اوڏانهن خوشبوءِ ٿي خوشبوءِ.

آفيسر جي درجي هوندي به هو ڪڏهين ڪنهن کي ڏکوئيندو ڪونه هو. اٿلندو پڏهنجن زبردستن جي ڏک ۾ ساڻن همدردي ڪندو هو. آفيس ۾ عدل انصاف ۽ ٻر کان ڪم وٺي هن پاڻ کي سڀني جو لاڏاڻو ڪري ڇڏيو. اهڙو ڪو به ڇٽل ڪونه هو، جنهن تي هن يار جون مهر بانيون ٿيل نه هجن. سڀئي مٿانئس ٻاهر بيا ويندا هئا ۽ ڀڳوان در ويندي بيا ڪندا هئا ته سندن آفيسر جي آوڙ جا وڏي ٿئي، عهدو وڏو ٿئي، هو سدائين شاد ۽ آباد هجي.

ٻر بندي جي من ۾ هڪڙي ته صاحب جي من ۾ ٻي. ڇو نه ڪنهن ڏينهن اوچتو خبر اچي ته سندن صاحب جي بدلي ٿي

ڳالهه هيءَ آهي ته اسين ڪجهه وقت اچي پيار ملڻ تي اهڙو هڙي
 ٿا وڃون. ماءُ پٽ وٽان، مڙس زال وٽان. جو ساري ڄمار پيا اُن
 لاءِ چڪ لڙڻ ڪريون. پر اها اُن ڳالهه آهي. هاڻي منهنجي ۽
 پنهنجي خود غرضيءَ ۾ پيٽ سمجهي سگهين ٿو ڪين اڃا نه؟
 مرد. (هٻڪي) خير، ڪجهه پيٽ ڏسڻ ۾ اچي ٿي پر صاف
 سمجهي نٿو سگهان تنهن کانسواءِ مونکي ڏير پيئي ٿئي.

ماءُ. پٽ باقي ٿورو تحمل ڪر (اُلساه وڃان) پريٽ جي
 ريت نرالي آهي. خلاصي ۽ مالڪيءَ لاءِ چڪ لڙڻ موڙ ڪندو آهي.
 پر پر اهي خود غرضيءَ جا حق چڪي ٿي ڪين. پر پر سيڪاري ٿو
 نه نه رڳو پنهنجن پيارن کي پيار ڪريون پر اُنهن کي به جن کي
 اُسانجا پيارا پيار ٿا ڪن. پر پر پنهنجي روشني ڇوڌاري ڦهلايو
 ڇڏي، جا روشني پري پري پکڙندي وڃي، پنهنجو گهيرو وڌائيندي
 وڃي، ۽ مڙئي پنهنجا پيارا پاڪر ۾ سمائيندي وڃي. (مرد جي
 من تي تاثير ٿيندو ٿو وڃي) اهو سڀاويڪ آهي ته پٽ پنهنجو پيار
 ماءُ کان ڊگهيري زال کي ٿو ڏئي تيئن زال به پنهنجو پيار مڙس کان
 ڊگهيرو ٻار کي ٿي ڏئي. آڌ جڳاد کان اهو سرشتيءَ جو نيم آهي
 ۽ ڪنهن کي اُن سان ناراض ٿيڻ نه ڪبي ڇو ته اُن کي ڪوبه آڏو
 اچي نٿو سگهي. انهيءَ اُتم پڪرندڙ پر پر تي ئي ساريءَ سرشتيءَ جو
 مدار آهي ڇو ته اُن ڪري انسان ذات وڌي ويجهي ٿي. (ٻڌلڙ
 ٻئي بهال ٿي ويا آهن مرد اُمنگ مان زال جو هٿ پنهنجي هٿ
 ۾ وٺي چوي ٿو:)

مرد. امان تو مونکي پنهنجي پيريءَ جي سياڻپ سيڪاري
 آهي ۽ منهنجي دل کي درد کان بچايو آهي. پڳوان توکي پاڙا ڏيندو.
 ماءُ. سچو پر پر سون رپو نه آهي جو وندڻ سان ڪسجي وڃي يا ڪٽجي
 وڃي. پر پر سان نه اهو پهاڪو خاص لاڳو آهي: ”وند وراهه سک پاءُ“.

ٿي منهن ۾ ڏسڻ ۾ ٿي ته منهنجي ۽ منهنجي حالت ۾ رهن آسمان جو
 ٿيڻ آهي. تون به خود مطلب هئس، پر مان نه پنهنجو حق ٽوڳهران.
 ماءُ- نه نه پٽ ساڳيو حڪم ٿري آيو آهي، ساڳي حالت آهي.
 اڳهتي حڪم آندران اوهانجو بهت وٺي پٽن ٽئين اها مشاهدت دل
 سان لڳي آهي ۽ منهنجي دل کي آخرين آلت اچي ويو. هاڻي ٻي
 اهو آلت توکي نه ڏيڻ ٿي چاهيان ته توکي مون جهڙو دڪ نه سهڻو ٿو.
 مرد- پر مون دل جي آلت جي امد لاهي ڇڏي آهي.
 شايد جڏهن پري اچي ويندي ۽ دل ٽري ويندي ٿيڻن از خود
 آلت اچي وڃي، تنهن کان اڳ ڇڏڻو ڪونهي.
 ماءُ- من کي ٿوري ٽار ڏيئي مون کي صبر سان ٻڌ. پوءِ ٻانهي
 پوسن ماءُ کي سدائين پيو دعا ڪندين.

مرد- پر تون ڪيئن هن مولچاري مان مون کي ٻاهر ڪڍي
 سگهندين؟ جنهنجو مرڪ آهي سا سڙند پائي ڪنڊ ۾ وٺي آهي ۽
 هوڏ وڃان چيچ نه ٿئي چوري. تون ڇا ڪندين؟

ماءُ- انهيءَ مولچاري کي سمجهائڻ لڪو منهنجي وس آهي
 لڪو منهنجي وس آهي. اهو مولچارو خود ٿور آهي ۽ منهنجي منور ٿي
 ۾ آهي. هاڻي اڄ نه مان منهنجي من کان ٿورو چارو هٽايان پوءِ ڏس
 ته ڪيئن ٿو لاء دليا جي صورت ٿري ٿي پوي.

مرد- پر منهنجي من ٿي چارو جهڙيل آهي ٿي ڪو نه. پنهنجي
 زال جو پيار گهر، سو نه منهنجي منور ٿي ۽ ۾ مولچارو ٿيو!

زال- مان پنهنجي پيار ڏيڻ ۾ انڪار ڪريان ٿي ڪا نه ٿي
 پر تنهن سان گڏ پنهنجي ٻار کي نه ضرور پيار ڪندس جو اسان بهي
 جو ٻار آهي، جنهن لاءِ توکي به پيار هئڻ گهرجي.

ماءُ- اهوئي ٻالھ جو مول آهي. (پٽ کي) توکي زال جي
 پيار ٿي بلاشڪ حق آهي، پر نه منهنجي سموري خلاصي پيار ٿي.
 ون اهائي پل ڪٿي هئي جو تنهنجو خلاصو پيار گهر ۽ ٻار کاڌي.

چربائي هوندي پر مون لاء اها ساڀيا ۽ سنوائي آهي. تون جي منهنجي دڪ تي ٺولي ٿي ڪرين ته مان به پنهنجو بيار مٿائي ڌڪار ڪري ڇڏيندس. اسين هڪ ٻئي کان بهه گهڻو لڙهي پري ٿي ويا آهيون ۽ مان هن گهر ۾ وڌيڪ گهاري نٿو سگهان. امان کي ڇڻجان ته منهنجي ماني نه ڪري ۽ نڪي منهنجو اوسيرو ڪري. (ڪوٽ ٽوپي پائڻ شروع ڪري ٿو.)

زال - هاڻي ٺهيو. توکي ڪاوڙائڻ جو منهنجو مطلب ڪونه هو..... اڃا هٿ منهن به ڪونه ڌوڻو آئيئي. گرم چانهه ٺاهي آڻي ڏيان ته فرحت ۾ اچين.

مرد - نه مهرباني، پڇاڙيءَ ۾ مڙس جي برگهور لهڻ شروع ڪئي آئيئي، تنهن مان ڪي ڪين ورنڊو. مونکي هٿ منهن ڏيڻ جو ضرور ڪونهي ۽ مان چانهه وڃي ٿو ڪنهن هوڻل ۾ پيان. مان اڪيائوئي ٿو هليو وڃان گاڏيءَ ۾ گهمڻ ۽ ڪنهن جهنم جي هوا کاڌ. (جوش ۾ هليو وڃڻ تي آهي، ته ماءُ اندران اچي اڳيان ٿي بهيس ۽ چويس:)

ماءُ - ڀت شائتي! مون ڪڪي کي ويٺي نند ڪرائي ته اندران اوهانجو جوشيلو آواز ٻڌي ورتو. هاڻي ويهه: مون کي ٿوسان ڪي ڳالهيون ڪرڻيون آهن.

مرد - ڳالهيون وڃي ڪهڙيون ڪندين؟ ۽ انهن مان ڪٿ تيل ڪهڙو نڪرندو؟ اڳيئي دٻر تي ويٺي آهي، مونکي گهمڻ وڃائڻو ڪونهي. ماءُ - (حشمت سان) هاڻي هتي ٿي ويهه ته انهيءَ ۾ تنهنجو پلو آهي. (هو مڇي ٿو ۽ سڀ وهن ٿا) توکي سڌ آهي ته دنيا ۾ هرڪنهن خوشيءَ جو ڏنڊ ڏيڻو ٿو پوي؟ توکي ڀت جمڻ جي خوشي ٿي ته ان جو ڏنڊ ضرور ڀرڻو پوندو.

مرد - مان سمجهان ٿو ته تون ڪٿان ٿي اچين. مون اڳي چيو هو مان ته نهنن آڻڻ جي ايمان جو ڏنڊ ڀرڻو پوندو سو مھڻو موٽائي

زال- ٻارا توکي ڇا اچي ٿيو آهي! آڃا پيو پاڻکي ٻائين.
مان هڪ ٿي ڏيان ۽ ائين آهيئي ڪين. آلبت اوائل وارو آساه
۽ جوش ٻار مان لڪري ويو آهي ۽ پر اهو نه سيارو هڪ آهي. اچي
بدان اسانجو ٻار پاڻ گهير ۽ اولهو ٿيو آهي.

مرد- اهي لفظ بحت مباحثي جا دليل آهن. حقيقت ۾ ٻار
ڪو آهي آساه وڃان ۽ جي نه نه نه ڪنهن ٿي ڄاڻو نه
منهنجو هالڪ منهنجو وري ٿي ٻڌو ۽ تنهنجو ٻار مون کان ڪي
ولندو تنهنجي ساري دنيا آهي ۽ ٻار ۾ سمايل آهي. سو وڏو وقت
پيئي ڪڍا ٿيس ۽ ڪڍا ٿيس ۽ پئي ڪنهن جي توکي ٽانگهه ٿي ڪاڙهي.
زال- اها نه اچائي ڳالهه ٿو ڪرين. پنهنجي ٻار پنهنجي جان
جي لڪر لاءِ توکي حسد ٿو ٿئي.

مرد- اها ئي نه دردناڪ ڳالهه آهي. (خار ۾) منهنجو ٻار جو
سمجهه نه اسان ٻن جي وچ ۾ ملاپ جو ڪڙو ٿي ٻڌو، سو مورچو
هڪ ٻاري اڏ ٿي بيٺو آهي، ۽ اسانکي هڪ نئي کان چئي ڏار
ڪري رهيو آهي.

زال- مار، هيءَ نه حد ٿو ڪرين! ويڃاري ٻار ڪهڙو گناه
ڪيو جو توکي ان لاءِ ايرڪا ٿي ٿئي؟ ائين نه پنهنجي دل تي آهي ۽
انهن لاءِ ڪم ڇڏندي ويندي.

مرد- منهنجو وس ڪونهي. مان قبول ٿو ڪريان ته پنهنجي
ٻار سان منهنجو ايترو ٻار ڪونهي جيترو هئڻ کپي. پر مان ٻار کي
ڏوڏ ڪو نه ڏيان. مان توکي ٿو ڏوڏ ڏيان جا منجهس ئي غلطان
ٿي پئي آهي ۽ مولڪي بنهه ريتي ڇڏيو انهيءَ ۾.

زال- تون سمجهين ٿو ته اسين ڪي آڃا ٿاڙا پڙهيل نوجوان
آهيون ڇا هي سڄو وقت ٻيا هڪ ٻئي کي چٽو ڏاسون؟ ٿو ڇو ڇو
وڃان ڳالهه ٻي وڌائي کڻي وٺ ڪو آهي. اها نه چريائي چئي.
مرد- (ڪاوڙهي) چريائي! تنهنجي آڻاسي ۽ لٽر دل لاءِ اها.

مرد - رڳي هڪ ڏينهن جي ڳالهه ڪانهي، ويجهڙائيءَ ۾ هڪ
 نه ٻئي بياني گهڻيون سالجهيون گساڻون آڻين. توکي خبر آهي ته
 چتر ڪاپوءَ به کليل هوا تنهنجي لاءِ ڪهڙي نه ضروري آهي؟ بيماريءَ
 جي اٽل جو خوف هميشه رهي ٿو.

زال - هاڻي ڪڏهن ڪري ڪا سالجهي به ڪساير نه بيماري
 اٿي ڪا نه ٻولدي. گهر جي ڪم حاج ۾ اهڙو ٿو غلطان ٿي وڃي
 جو گهمڻ ڦرڻ جي چاهيا ٿي ڪانه.....

مرد - ها، چاهيا! اها ڳالهه ڪر نه! آڄ ڪلهه جيڪي مان
 چاهيان اودائين تنهنجي چاهيا ٿي ٿي. تنهنجي چاهيا خود
 موٽائين ڪا نه ٿي ٿي.

زال - تون چوڻ ڇا پيو! مان ته توکي جيترو اڳي پائيندي هيس
 اوترو ئي هاڻي به پالين ٿي. پر ڏيڻ ۾ سدائين ڪو نه ڪم ڪار
 پيو نڪري، جنهنڪري اهڙو ٽڪجي بيزار ٿو ٿجي.....

مرد - اها ئي نه ڳالهه آهي جو وقت پئي تنهنجو پيار به ٽڪجي
 بيزار ٿيو پوي. ڏينهن جو اهڙي رڌل هجين جو چار منا اکر به
 مونسان ڪو نه ڳالهائين. رات جو اهڙي ٽڪل هجين جو لند ۾ پئي
 آجهڙين ٿڌهين چڱو ته حياتيءَ جو رنگ ۽ چمڪو لهي ويو آهي،
 ۽ روزمره جي آيوگائي ۽ بي جساڻي رهجي ويئي آهي.

زال - چوڻو هروڀرو دل ڪوڙي ڪرين؟ گهر ۾ جيڪا گهل
 گهنداڙ ٿي ٿي سا تون سمجهي نٿو سگهين. خاص ڪري ڪڪي
 ڄاڻي ڪاپوءَ.....

مرد - ليڪ سڄي ڳالهه سڀي آڻي! ڪڪي ڄاڻي ڪان پوءِ
 مان به ڇاپيندو اڃان ته ڪيئن ڪڪو توکي آهستي آهستي مونڪان
 ڌار ڪندو وڃي، تنهنجو پيار مونڪان ڪسيندو وڃي. هاڻي تنهنجو
 پيار مون ۾ سمايل ڪونهي پر ورهائجي ويو آهي. روز بروز تون
 ڪڪي کي وڌيڪ پيار ڏيندي وڃين ٿا جو ليڪ مون لاءِ ڌرو
 به نه ٻڌندو جنهن تي تڳان.

چڪر ٻيون

۱۰ سال گذري ويا آهن ساجهن جو وقت آهي. ساڳي ڪمري
۾ هڪ ٻارائو پنهنجو ٻو آهي ۽ ٻارائو ڪٿڙا ۽ والڊيڪا پکڙيا ٻيا
آهن. زال هائي لاري لوانِي ۽ تندرست ٻيئي لڳي ۽ سٺ واري
مشن تي هڪ ٻارائو ڏول ويٺي بيٺي. هڪ لوليءَ جي لڪ ٻيئي
اچاري. مڙس پنهجي ڏاڏي کان موٽي ٿو، کيس ٻار مان ٺهري
ٿو ۽ ٿوري ڪوت لاهيندي چوي ٿو:-

مرد- اڃا ٻيئي ڪم ڪرڻا سمجهه ڏو ڪرڻ. مان ڪم
کان موٽان ٺهن کان اچي چوڻ سڀري ويٺي؟ هائي ڪلاڪ ولندڙ
ڪٿڙا پائڻ ۾ ٺهن کانپوءِ مس گهمڻ هلي سگهو.
زال- مان آڇ گهمڻ ڪا نه ٿي هٿان. ڪڪي کي ٿوري ٿڌ
ٿي پئي آهي، سو چهر نه ويهي هڪڙو ڏول سڀي ڪڍان نه رات
هو مٿو گرم رهيس.

مرد- پر آڇ رات ۾ ڪري ڪيئن گرم ڪٿڙي جي ٻوڪي
ٻڌجاس. الهِيءَ ڪري غروب ساجهن جو وڃاڻو؟ ... پر ڪڪو
آهي ڪٿي؟

زال- آندڙ ڏاڏيءَ وٽ آهي. ڏاڏو ئي پائيس ۽ پائڻ نه
هن پٺيان چيو آهي.

مرد- چڱو هائي وڌيڪ وقت نه وڃاءِ ٿورو وقت گاڏي ۽ ۾
ٽهڻي پوءِ هلنداسون هن ڏيئي پڪڙي ٿي، جا چيو مان نه ضرور
ڏٺا رهندو مان.

زال- پر ڪڪي کي ڪارائو ٿيندو، نه نه جيڪر سوڀل ٿي
سڀاڻي ڇڏيائس.

مرد- آيا ٿڌهن جا لاءِ وڌيڪ آهي؟ ٺهن کانسواءِ امان وٺي
جيءُ ٺڌو ٿي پائيس. هائي شايس، لهه ٻه ڪري وٺ.
پر غروب ۾ ڇو ڪٿي ٻڌو آهي؟ هڪڙو ڏيڻ گهمڻ
ٿو ٿو؟

اسانکي هي مهنا پئي ستايو آهي، پر وڌيڪ ستائڻ مان ڪو نه ڏيندو سانءُ. توکي اڃا ئي ايرڪا وڙهي ويئي آهي، تڏهين مـور کي زور ڪري پُر ٿاين ڇو ٿي؟ مان نه شاديءَ جي برخلاف هوس. ياد آئيني ته جنهن رات بيمار اچي پيئي هئينءَ ۽ مون کي چيئ ته اها منهنجي پڇاڙيءَ جي مراد پوري ڪر ۽ مان به لاچار توکي ٺاهين ڪري ڪين سگهيس؟

ماءُ۔ مون سمجهو ته مان ٿي تڏهين چيم ته پٽ کي شادي ڪرائي تائين ڪو ڪري وڃان ته مون کي ڪو آٽ اچي. مون سمجهيو ته منهنجي پٽ جي ڪنوار پڇاڙيءَ جي ڏينهن ۾ اچي سس پئي شيو ڪندي ڪين مرڳوئي اچي پٽ مون کان ڪسيدي ۽ مون سان جنيون ڪرائيندي!

مرد۔ توکي پٽ ڪو لڳو ته پٽ پُر ٿاين، ته اڄو اڃو رو نه ڏيندين؟ مون تي زور رکي زال گهر ۾ آڻاين پوءِ به سمجهي ته مان سمورو پيار توکي ڏيندس! بنهه غير واجبي گهر چئي.

ماءُ۔ (خارن ۾) پر اهو نه پڇو ڇڏي ٿو، ڇو ڏينهن رات منجهس موڙهو پيو آهن؟ صبح جو وڃو شايدون پڪڙي سالجهي جو سنيما ٿي يا موٽر ۾ رٿا. پٺيان پوڙهي ماءُ پيئي اڪيلي گهر جي پورهي ۾ گهي.

مرد۔ پوءِ اهڙو چوڄ مان پٽ پُر ٿاين ڇو جو هاڻي کيس زال سان جيوت جي خوشي ماڻيندو ڏسي سهي ٿي سگهين؟ مان چوان ٿو ته تون يهودي ڇڪ ٿا ٿي ڪرين. توکي ايرڪا جي آڱهه وڙهي ويئي آهي. تنهنجي خود غرضي انسانيت کان ٻاهر لنگهي ويئي آهي. تون ڀائين ته نهن جي حياتي پلي ڇڏي ٿي وڃي. باقي پٽ تنهنجو پاسو ڇڏي نه هليو وڃي. پر هاڻ اهو باڪل ڪين سهندس. اسين هينئر ٿا ٿيڙ ٻڌڻ شروع ڪريون ۽ تار جو جراب اچڻ شرط پيءُ گاڏيءَ ۾ چڙهي ٻولدا سين. (ڏوڪيندو اندر وڃي ٿو۔ ماڻس ٽپرس ۾ رهجي وڃي ٿي.)

جار ۾ ٿاسائي ڇڏيو اٿس..... ٿڌهن، جڏهن ٿون سندس لاءِ سڀ
ڪجهه آهين، تنهن هوءَ به ٿولاءِ سڀ ڪجهه هوندي.

مرد۔ ضرور۔ زال مرد دل ۾ هڪ ٻئي جا صوب ۾ ساڻي
آهن، سي ضرور هڪ ٻئي لاءِ سڀ ڪجهه ٿيندا.
ماءُ۔ يعني نه پر ٿين ٿا ٿاڻ کان پوءِ مٿن، ماڻهن، ٻيءَ ماءُ سيني
سان لڳ ڳاڙا ٿوڙي ڇڏن؟

مرد۔ بلڪل نه. مون سمجهيو ته ٿون ڪٿان ئي اچن پر
ٿون بهه پل ئي ڪرڻ. بيار اهڙي ڄمڻ آهي جو وندي وراڻي
سگهجي ٿي ڇو ته هوءَ گهڻين صورتن ۾ ظاهر ٿيڻي. ساڻي وقت
ساڳو ماڻهو جدا جدا نمونن ۾ بيار ڪري سگهيو. مون جڏهن
زال کي بيار ڪرڻ شروع ڪيو تنهنجي معنيٰ اها نه آهي ته ماءُ
ٿان بيار لهي وئي.

ماءُ پر ڳالهه آهي ته وڌيڪ ڪنهن ٻي بيار ڪرڻ گهرجي.
ماءُ جنهن ڄمڻ ٿو ۽ ٻالي وڌو ڪو تنهنجو ئي ٻيٽ ئي وڌيڪ
هن آهي.

مرد۔ پر ماءُ جو بيار ۽ زال جو بيار هڪ ٻئي کان اهڙا نالا.
آهن جو ٻيٽ ڪري ٿي سگهجي... پر هروڀرو ٻيٽ ٿي ڪرائين
ته مان اوس چوندس ته ماءُ ٻيٽ جي ٻالي کان زال مڙس جو ٿاڻو
وڌيڪ گهرو ۽ حياتدار آهي. ڇو ته زال مڙس جيسر ٿوڙي جان ۾
هڪ ٻئي جا آهن ۽ صوب جي سامريءَ ۾ هڪ ٻئي جا لڳا
ساڻي آهن.

ماءُ۔ هاڻ! ٿون اهڙو سخت دل ٿيو آهين جو منهنجي منهن
۾ اهڙا اکر اچي ڪڍين. اڳي ڪهڙو نه منهنجي پٺيان اڪن ڇڪن
هوندو هئين! ۽ هاڻي منهنجيءَ پريءَ وٽو ماءُ کي ليکڻ به ڪونه
ٿو ۽ مرڻو ستائين پيو. اهي انهيءَ ڏاڻا جا ڪم آهن، جنهن جادو
ٿو ٿئي (روڻ لڳي).

مرد۔ هاڻي صر ڪر، روڻ بند ڪر. ٿون آهين جنهن

مرد۔ ڪنهن ڌارئي وٽ ٿي وڃي رهين ڇا؟ سڳي پين
اٿيئي، انهيءَ ۾ ڪهڙي گهٽتائي آهي.

ماءُ۔ گهٽتائي مون لاءِ آهي، توکي ڇا آهي؟ تون ته
سمجهين ٿو ته ڪنوار سخت بيمار اٿم، سو پاڻ ڀلي پيا ٻهڙا گهمندا
۽ ماءُ کي بنيان ڦٽو ڪري ويندا ته ڀل پيئي ٻراون ڊرن تي
ڌڪا کائي.

مرد۔ امان تون ته تمام غير واجبي ۽ خود غرضيءَ جو رخ ٿي
ولين. ٻڌايانءِ ويٺو ته تنهنجي ڌيءَ سمان ٺهن کي سخت بيماري
آهي، تڏهين به تون پاڻ تي ڪجهه مشڪلات ڪٽڻ ٿئي چاهين؟
ماءُ۔ ڇا جي سخت بيماري! ڇو ته مان انهي آهيان جو
اهي اٽڪلون ڏسي ٿئي سگهان. مان توکي ڪلي ٿي ٻڌايانءِ ته
هن جيئن گهر ۾ پير پاتو آهي، تيئن انهن ٽالن نيتالن سان پيئي
توڪي ماءُ کان ڌار ڪري. اها بيماريءَ جي وري ٿين اٽڪل
ڪڍي اٿس، ته نچو مڙس ملير.

مرد۔ امان اها ته اچائي ٿي ڳالهه ڪرين. اهو ته همتي
ڪوڙو ٺڪر ٿي پڇين. تون پاڻ چوندي هئينءَ ته هوءَ تنهنجو
ڪيترو ويچار ڪندي آهي، ڪيترو تنهنجي چڱي ۾ رهندي آهي.
ماءُ۔ اهو رڳو توکي خوش ڪرڻ لاءِ ٻاهريون ڏيکاءُ. پر
هاڻي سڌ پيئي اٿم ته هيءَ اصل کان ستون سٽيندي اچي ته
ڪيئن مڙس کي ڏوريءَ ۾ ٻڌي. ڇڏيان.

مرد۔ ائين ته ائين ئي سهي. انهيءَ ۾ ڪهڙو گناهه ڪيائين؟
لنڊڙي چوڪريءَ کي بالڪٽ واري گهر ۽ ٻيءَ ماءُ مائٽن کان
هڪڙيئي ڌڪ سان ڌار ڪري هڪ ٻنهي ڌارئي ۾ ڌارين جي وچ
۾ اچي ٿو اچاچي. اهڙي حالت ۾ مڙس هنجي اميد ۽ آڌار آهي.
ان ۾ ئي هنجو سمورو پيار وڃي ڪپندو. پوءِ ڪهڙو گناهه ڪيائين
جي مڙس کي پنهنجو ڪرڻ چاهيائين؟

ماءُ۔ ڏٺو! مون اڳيئي سمجهيو ته توکي موهي پنهنجي

واري دروازي ڏانهن وڃي ڪولتو: امان! امان!! هيڏانهن نه اچجانءِ).

ماءُ - (الدران) ٻٽ ڇا آهي؟ (اچيئي) سڀ سڪ آهي نه؟
مرد - امان مونکي نوسان ڪا خاص ٻالڻه ڪرڻي آهي. ويه (هڪ ڪوسيءَ تي وهيئي) توکي نه خبر آهي ته مينهنجي زال مهيني تان خوش ڪانه لي گذاري.

ماءُ - هاڻو ٿوري ڪنگهه جي ٽواڪار لي بهي اٿس. سا ته ماڻهن کي نئي پيئي.

مرد - نه امان الهيءَ کان وڏي تڪليف اٿس. ڊاڪٽر صاف ظاهر ڪري وڃو آهي ته ڦٽڻ جي بيماري اٿس.

ماءُ - اهي ڊاڪٽر وري ڪيڙا آهن! رڳو ماڻهن کي بيماري بيسا ٿوري ڄاڻن، متان انهن جي ٻالڻه تي ويسه ڪبو اٿئي.
مرد - توکي ڪيڙي خبر ڊاڪٽرن ۽ بيمارين جي؟ هڪي ضرور هئا ٻڌائڻ لاءِ ٽڪرن تي ولي ويٺا ڪي.

ماءُ - ٿوري ئي بيماري ٿيس ته تون وڌايو وڃا ڪوچڏين، هوءَ رڳو اوڙو کائي لئي ٿين ڪري ضعيف ٿي ويئي آهي. سارو ڏينهن پيئي وڃن پيرن ۽ نوسان گهڻا ڦرڻا حال ڪندي نه نازي ٿي ڪيڙو ڏيان ٿيندي؟

مرد - اهي ٻاراڻيون ٻالڻيون ڦٽيون ڪر. مون هڪي ٻاهر وي ويٺو جو بندوبست ڪري ڇڏيو آهي. هيءَ مند وڃي ڪنهن ٻيڙي تي رهائيندو سائس.

ماءُ - پر مولڪي ڪيڏانهن ڪندي؟ هتي اڪيلو ڇڏي
منهنجي ڀاءُ؟

مرد - تو ٻريءَ زال کي ڪيئن اڏي، ٽپي، مساريءَ تي؟
؟ تون وڃي مينهنجي ٻيڙي جي گهر رهڻاءَ ٻيو ڇا؟
منهنجي ٻيڙي جي ٻيڙي تي ٿار پري ٿي روان.

سال مس شاديء ڪئي ٿيو اٿئون ته امان جو نونان پيار لهي ويو آهي؟

زال- مان اکيون پوري ڪانه ويٺي آهيان. جي تون ڇا چيو آهي، ته مان ڇا چيندي اچان ته هن جو مونسان ڪيترو پيار آهي؟ ۽ تون جو مولڪي پيار ڪرين ٿو ۽ جو وقت مونسان گذارين ٿو سو هوء ڪيتري قدر سهي سگهي ٿي.

مرد- ڇا! تون سمجهين ٿي ته هجي نوسان ابرڪا آهي؟ اها نه چريائي آهي.

زال- ڇو چريائي آهي؟ تون سمجهين ٿو ته ماءُ جو پيار اهڙو ئي غرض آهي جو ابرڪا کان آجو آهي. تون سمجهين ٿو ته ماءُ اسان نه آهي پر ڪو فرشتو آهي؟

مرد- سچو سچو مولڪي اهڙو خيال اڳي آيو ئي ڪونهي. پر ڪيئن به هجي هن حالت ۾ هوء اوس سمجهندي ته تنهنجو هوا بدلائڻ لاء وڃڻ بلڪل ضروري آهي ۽ خوشيء سان اسان کي موڪل ڏيندي.

زال- تون روز سالجهن جو کيس اڪيلو ڇڏي مولڪي گهمائڻ ٿو هلين، تنهن بابت رات جيڪو جهيڙو مڃايائين، سو وسري ويو اٿي ڇا؟ منهنجي ته مرضي آهي ته ٻه چار ڏينهن رکي ٻوڙ اها ڳالهه چور بندس.

مرد- پر توکي ته خبر آهي ته دير پوڻ مان خطرو آهي. مان اڄ ئي ٿو ڳالهه ڪڍان، بلڪ هينئر ئي ٿو ڪوٺيانس.

زال- جيئن وڻي تي نڪر ڪر. پر مان چٽاڻ ٿي ڪريان ته گهر ۾ چڙهول ٿو وجهين، جو مان سهي ڪانه سگهنديس.

مرد- ڪجهه به ٿي پوي مان ڪونهجي به غير واجبي هلت ڪري هيسجي ڪونه ويندس..... تون وڃي صفحي ۾ لپتي پڻ. (کيس ٻانهن کان وٺي هڪ پاسي اُهاڻي ٿو ۽ ٻئي پاسي

مرد۔ 'الهيءَ ٻالھ' تي لنگھان آيس ٿي۔ ڊاڪٽر مولڪي خاص صلاح ڏني آهي تہ يڪدم نڪرڻ تي وٺي وڃيندس، ۽ مون اڳواٽ تي ڪيترن ٻڙن تي هڪ هوادر هڳه لاء ٺاڙون ڪري ڇڏيون آهن۔

زال۔ ۽ مولڪي سڀ ٻالھ کان غرواڻي رکيو اٿئي! جيتوڻيڪ منهنجي ڀلي لاء ائين ڪرڻ، تہ نہ ڪهڙي نہ غرواڻي ٻالھ آهي! غر لهو، پر مولڪي ڪهڙي مشڪلات تي ٿسڻ ۾ اچي! ويڙهيءَ امان کي ڪيئن اڪيلو ڇڏي هلنداسون؟

مرد۔ امان وڃي بيٺو وٽ آڪندي۔ ويٺ پئي اڃا لڪيل ضرور ٿيندي۔ اسان بهي کي ڪٿو نہ ٻانهڙي آهي! زال۔ ها، ٺڪي نہ ڪوٺو ٻانهڙي آهي، پر مولڪي ٻانهڙي آهي يا نہ سا مولڪي ڀڪ ڪانهي۔

مرد۔ جري آهين ڇا؟ ٻڌايو ڪن مان تہ اسان جي شاديءَ کان اڳ ڪنهن نہ ٻئي ٺو لاء ڪندي هئي۔

زال۔ ٻٽ جي ڪنوار لاء برابر ڪندي هئي پر ٻنهن لاء ڪانہ ڪندي هئي۔

مرد۔ تپهن پر ٺاڙو ڪهڙو؟ ٺوٺي نہ سڌ آهي نہ ٻي۔ اي پاس ڪرڻ کان پوءِ مان ٻيءَ جي ماليءَ جي آڌار تي شادي ڪرڻ جي برخلاف هوس جيئن ٻين جي پگهر جي پور هئي مان نہ ڪمايان، پر امان اچي عهد ٻڌو تہ مرڻ کان اڳ ٻٽ جي ڪنوار ڏسي وڃان، ها اچي منهنجو گهر سنگاري۔ لاچار مولڪي مڇو ٻيو، لڪي ڪي ان ڪري پڇيائون اٿم (گراھڙي ٻانهڙي ٿو)۔

زال۔ نہ مان بہ ائين ئي جوان نہ هن۔ کي مان ڪانہ ڪندي هيس پر ٻٽ جي خوف، جنهن سان بہ چار هئا لاڏ ڪوڏ ڪري نہ کڻي ٿي۔ ٻئي۔

مرد۔ تون اڄ چوڻ جا پئي؟ تون سمجهين ٿي تہ اڃا۔

زال- گهڻا ڏينهن مون کان اڪائيندين؟ مان ڪا ٻار
آهيان ڇا؟

مرد- پر لارمل کان به ئي پائنتون مس مٿي هوندو، تنهنجي
ڪا پرواهه ڪانهي.

زال- مونکي پريائين ڇو پيو؟ مونکي سڌ آهي ته صبح
جوئي تب لارمل کان ڪجهه مٿي هوندو آهي ته ڏينهن ڇڙهڻي
ڪيترو وڌي ويندو آهي. تنهن کان سواءِ هيءُ ڪنگهه جا بهي
وڃي اٿم.

مرد- پر مان خاطري ٿو ڏيان ته توکي ڪو خطرو ڪونهي.
مون ڪيترن ڊاڪٽرن کان پڇيو آهي: فقط ضعف ڇڙهي ويو اٿي.
زال- پر مان به پڙهيل ڳڙهيل آهيان، مان سڀ ٿي سمجهان
ته هي فقرن جي سلهه جون اوائلي نشانيون آهن، جنهن کي ڊاڪٽر
ٽائيسس چولدا آهن. اڃا وڌيڪ ٻڌايان ڇا؟

مرد- ٽڏهن ته توکي اها به سڌ هوندي ته ائيسس پر ڪو
ڀولو ڪونهي، بشرطيڪ انجي ڪڇيءَ ۾ ئي پاڙ پئي ڪڍجي.
زال- ته پوءِ ڇوئو مونکي ڳالهه کولي ٻڌائين ۽ هن لڪ
لڪاڻي بدران ڇوئو مونکي به چٽاءُ ڪرين ته ٻئي گڏجي الهيءَ
مرض کي منهن ڏيون؟

مرد- پياري مون برابر چوڪ ڪئي. مونکي ڊپ ٿيو ته
توڪي ٻڌي مٿان لڪو پئجي ويو، پر مونکي سڌ ڪانه هئي ته
تون اهڙي بهادر آهين. ڇڱو هاڻي اڄ ته کلي ڳالهه ڪريون.
توڪي سڌ آهي ته شروعات ۾ اهو مرض سولائيءَ سان روڪي
سگهجي ٿو. صاف هوءَ سٺي خوراڪ ۽ پوري ورزش سان سڱمان
نوانوي ڪيس چئي پوندا آهن.

زال- مونکي سڌ آهي: پر سڀ کان مکيه ڳالهه آهي صاف
سؤڪم ۽ اوچاهينءَ جي هوءَ.

هڪ ٿلواڙي يعني من تي ڪو نه بار يا چٽا نه هڪڙي ڪٽي. اٿريءَ مليءَ لاءِ هليون ٿلهيون ضروري آهن:-

- (۱) کاڌو سادو ۽ جهٽ هصر لهندڙ کائڻي.
- (۲) هر روز گهٽ ۾ گهٽ ٽي ميل چستيءَ سان پنڌ ڪڇي.
- (۳) سمهڻ مهل ايترو جو ڏٺاڻ ڌري کائڻس ڪيل ٿيل جوڪ معاف ڪرائي سمهڻي.
- (۴) نر دوش تي سمهڻ سان ماڻهوءَ کي اوس نر دوش والگر يعني ٻارن والگر ٿيڻ لاءِ ايندي.
- (۵) ٿولڊ ۾ نه ٿاڻي هرڪو شپ ڪم لاکري اڀڻ ڪڇي. پوءِ جي سمورو ٻار مٿس پيو نه آهو ٻاري نار جهلندو، پر پاڻ ڌڙڙ ۾ سهارڻ نه سگهنداسن.

۷. پونيت جي ريت

(پن چڪرن ۾ لندڙ لائڪ)

چڪر پهرين

[پرويسر منگهارام اڏاوار ملڪاڻي]

هڪ اچي سنگاريل ڪمري ۾ هڪ جوان مرد پنهنجي ٽئين پرنسپل زال جي خدمت ڪري رهيو آهي، ها ٿري سالي ٿي ويئي آهي، رڳو رڳو ڪنگهي پيئي ۽ دڻو جتان وجهيو هڪ آرام ڪرسيءَ تي لٽي پيئي آهي. مرد هڪ گرميتر چنڊي هندي زبان هيٺان رکيو ۽ ٿوري وقت کان پوءِ ٽيمپريچر چاچي. ٿو منهن لٽل پاسي کان ٻيل دوائن واريءَ ٿپائيءَ وٽ وڃي ٿو ۽ هڪ ٽشي تي ٽيمپريچر داخل ڪري ٿو. زال لولئين پو آئي پچس ٿي.

زال: اڄ ٽيمپريچر گهٽو آهي؟

مرد: ڪجهه ڪونهي، ٿارمل ڪن ٿيندو.

انهن مان ڳچ حصو کي دک پيدا ڪندڙ ڳالهيون پنهنجي دل جي پٽيءَ تان ميساري نه سگهيا آهن. ۽ ڪپ ڪپ ڪندي پنهنجو مغز تپائيندي اچي پاڳل خائن ۾ وارد ٿيا آهن.

وري آپگهات ڪرڻ جو سبب به ته ڀڪ ٿي ڀڪ حافظو آهي. انهيءَ نامراد حافظي ڪري ٿي ته انسان سندس حياتيءَ ۾ ٿيل خوفناڪ وارداتن کي وساري نٿو سگهي. پوءِ اهو حافظو وڻيو زور سان کيس موت جي ساگر ۾ ٻوڙي؛ يعني هو خود ڪشي ٿو ڪري. در حقيقت جنهنجي يادگيري اٽڪي، سوئي وڌيڪ ڊکي. انهيءَ باري ۾ اڻ پڙهيل پڙهيلن کان وڌيڪ سڳي آهن، ڇو جو انهن ۾ ڌيان ڏيڻ جي طاقت گهٽ آهي ۽ انهيءَ ڪري سندن حافظو به گهٽ آهي. پڙهيلن کي انهيءَ ڪري پڙهڻ ۾ وڌيڪ ڌيان سان گڏ من تي ضابطي رکڻ جي ڏس ۾ پڻ وڌيڪ ڌيان گهرجي، نه ته نتيجا اهڙا سٺا ڪونه ڪرندا.

وري اها ڳالهه به غلط آهي، ته هڪڙي انسان جو حافظو ٻئي جي حافظي کان ڄاڻي ڄم کان وڌيڪ ٿو ٿئي. مائٽن جي من جو اثر اولاد جي من تي اوس آهي، پر بلڪل ٿورو يا نه جهڙو. وڏو اثر آهي آسپاس وارين ڳالهين جو. حافظي جو گهڻو ڪري سارو دارومدار آهي توجه تي يعني ڌيان ڏيڻ تي. مثلاً ڪنهن شاگرد کان پڇو، ته مغل گهراڻي جا ڪهڙا بادشاهه هئا ۽ اهي سلسله وار ٻڌايو ته ٻيو منجهامندو پر جي پڇوس ته فلاطين فلاطين فلمن ۾ ڪنهن ڪنهن ڪم ڪيو هو، ته ڏسو ته ڪهڙيءَ نه چٽيءَ طرح بيان ڪري ويندو. اڪثر ۽ اڪثر ڏسڻ جا نه نالا ٻڌائيندو پر ڊائريڪٽرن جا پٽ. نه رڳو ايترو پر سون راڳن مان سهي ڪري ويندو ته فلاڻو راڳ، فلاڻي فلم ۾ ڳايو ويو هو.

حافظي جي اڻ ٿڌ رکڻ بدران انسان کي آرام جي اون رکڻ گهرجي. رات جي ننڊ آرام لاءِ ضروري آهي ۽ اها ننڊ نسيمت

حافظي ڪري ٿي ٿا آهن، نه پوءِ انجي چاهتا ڪرڻ موڪلا نه آهي نه نه پوءِ آهي؟

جيڪڏهن ڪو پنهنجي حافظي جي طاقت بدمست ٿا ڪري، ته پڪ سمجهجو ته منجهس زبان ڏيڻ جي طاقت گهٽ آهي، جي ڪنهن زبان ڏلو، ته حافظو باطلڪان پاڻهي سندس پنهنجو ڪندو.

هر ڀيرو حافظي بڻيان ڪاهڻ مان وڏا نقصان آهن. ڏٺيءَ وٽس الهيءَ ڪري رکي آهي، ته انسان پنهنجون ڳڻپون پاهي وڃي. رات جو آرام ڪرڻ جو پڪ مڪيه مطلب اهو آهي، ته هر روز اسان ڪجهه وقت پنهنجو دڪ دور رکي سگهون. انسان جو هڪڙو چولو لاهي نه ٿو اودِي، تنهنجو مطلب ته ساڳيوئي آهي. * وڃڻ عرصي ۾ هو اڳئين عمر جا ڪارناما وساريو ڇڏي ۽ جڏهن نئين عمر سان نئون مغز ٿو ٺهيس، تڏهن اڳيون يادگيريون ڪونه ٿون ٻولس، جنهنڪري هو اڳئين جنم جي معاملن کان بچو پوي.

هنڌالهن انسان حافظي لاءِ ٻيو ٺڪي نه هوندا آهن جي ٿيند لقي اچيس، ته واحد در ويٺي پيو ڪري، ته شل هو سڀ ڪجهه پلي وڃي ۽ سُل مني ٿيند ڪري. پوءِ جي ڪو يادگيريون پلائي مني ٿيند ڪرائيس ته اُنکي ٻئي ٿو ڇڏي.

ڪجهه وقت اڳ ڪنهن شاعروڪار برابر چيو مهنا ٿيند نه ڪئي. اخبارن ۾ ڳڻپوئي وڃي پائين، ته جو نه کيس اند ڪرائيندو ٿين ڪي ڏه هزار اعار ڏيندو. ائين ظاهر ٿيو ته ڪنهن مڙيوئي اهو اعار ڪتبو.

الهه مان ثابت آهي ته حافظو اهڙي شيءِ ڪانهي، جنهنڪي حڪمران چاهيون ۽ اٿلندو کيس پاڻ ڪان پري وڪون. مان ته حڪمران جي شايشن کان پڇان ته هي حوٽيرا سارا ماڻهو باڙل خان ۾ بيٺا. پنهنجو مکيه ڪارڻ ڪپڙو آهي ته شايد پورو جواب نه ٿو پورو جواب ليهڻ ڪا مشڪل ٿاڻي. ڪانهي.

خيال ظاهر ڪيا آهن، اهي ٻنھن منھنجي خيالن ۽ ويچارن، اُمنگن ۽ جذبن جي تصوير آهن. ڪشمير ۾ ڪو اڻ لکواسون آهي، جو هيڪر ڪنھن پسيو ته وري نه وسرندو. بسط پڇاڻا ٻه ڇي باه پيئي ڏکندي ۽ ”هلو درشن ڪر ڪشمير اديون“ وارو سر هميشه پيو آلاپو. اها اڪير، اها آتش مارئي جيان ماڳ موٽڻ جهڙي مني آهي. اهو سوز، اها سڪ پهرين منٽ ميڙ ڪندي آزي نيزاري ڪندي، پر ليڪ تائي تپائي ڪندي، جيسين سندس من مالي مراد پوري نه ٿي آهي. ماڻهو اتي بهريائين سندس وصف ٻڌي ايندو آهي، پر گرم ڪانه هوندي اٿس ته هڪڙو پيرو آيو ته وري وري پيو اچڻو بوندس. ڪي انسان ڪشمير جي لاڳاپن لاهڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪندا آهن، پر سڀ اڃايو. ڪن کي ته وري لاڳاپن لاهڻ جي تمنائي ڪانهي. منجهيل من کي پئي ڪنھن به هنڌ اهڙو آرام ۽ شائتي نٿي ملي. ڪشمير جي اعليٰ پهاڙن جي حضوريءَ ۾ انسان جي پریشاني، غم، چٽڙايون ۽ رنج سڀ الڳ ٿي وڃن ٿا. ڪشمير جي جبلن جو روح دڪي دل ۽ مايوس من تي خاموش ۽ آرام جو سحر ٿوڪي انسان کي صحت ٿو بخشي. اتي الاهي تخت جي اڳيان ڪوبه برو خيال يا ڪو نيچ ۽ ڪڏو ڪم ڪري نٿو سگهجي. ”جڏهن هوند“

۶. حافظو يا يادگيري

[شري چيلارام ڪيمچند آڏواڻي]

هرڪو انسان حافظي مٿان فدا آهي. حافظي وڌائڻ بيمست ليڪ پڙهندو، دوائون کائيندو ۽ هر ڪا ڪوشش وٺي حافظي کي وڌائڻ چاهيندو، پر کيس خبر ڪانهي ته حافظي وڌائڻ مان ڪي فائدا آهن، ڪهڙو؟ جڏهن دنيا جا گهڻا دڪ آهن.

جهلم درياه الهی ۽ قدولي چشمي مان لڪري ٿو. اهو چشمو تمام
شاھي ۽ اولھو آھي ۽ ڪڪر اُٿاھن ٻڙاڙ (حو چھل جي وٿن سان
جھنجھو ٻيو آھي) جي چرلن مان ڏاھي ويڳ ۽ خوش سان اڃاڪ
ماری ٿو لڪري. جھانگير بادشاھ الهی چشمي ٿي ايترو نه
عاشق ھوندو ھو ھو آئي ٿو جھان ۽ پھچي عھش عھش لاء ڪڪر
سندر چمن ٺاھو ھواء. چوڪا نه جڏھن جھانگير بادشاھ لاهور ۾
مرڻيڪ حالت ۾ پيو ھو، تڏھن عزتون ۽ شھنشن کي جھانن نه وٺي
ھلوريري ٺاڪ ٻڙ جڏھن سندس ٻاڪي ”واري ٺاڪ“ ۾ وٺي آيا
تڏھن آئي ساس سکاا ٿيس. جھانگير بادشاھ الهی آبشار وٽ
پٿر جي ديوار تي جھنبون ٿيس اڃا آئي جڏو آھي، جو اڄ تائين
تائين قائم آھي.

”ای چری داده است ز چری بهشت یاد،

دین آشار یافت کشمیر آروی،

لاریج چری آب بگشتہ سرش غیب

از جمله هشتاد و نهمین آیه است:

مون مٿي مختصر نموني ۾ ڪشمير جي حسن جي هڪ ڪارحو
وستار ڪيو آهي. مولڪي ٻڪ آهي نه الهيءَ مان پڙهيندڙ ٻوڙيءَ
طرح سمجهي سگهندا نه ڪشمير جي سولهن ۽ سگند جو موليٰ ۽
نئين شائن ٿي ڪپڙو مند مند ٿي ٿولندو. جو طلسمي اثر ڪشمير
موت ڪيو آهي، سوسائيزم اثر جنم ڏئي نري الگنڊ جي نامياري
فيلڪ ٽويس پنهنجي ڪتاب ”ميري روز“ ۾ ”قدرت جو آواز“ ان
نوعي ٿر ڪيو آهي. جڏهن قدرت جو سنڌو سڏ ٿو ٿئي ته
هر ڪنهن جو ”ٻوڙو ۽ ٻوڙو“ ٻاري ۽ جستائين عاشق ڪي اهو ڄمار
آهي ته هر ٻوڙو ٿر ۽ زواليت جي الزام آڇو رهندو. سچ ۽
آئيني حوالي جو اڪبر آهي. مارڪ ٽين اميرڪا
منجهن آلبس چيل جي ديدار ڪندي جي نازڪ

آهي ۽ ڪيترا ماڻهو جهلم بند ڪي ٿيڻس بند سان پيڻيندا آهن. بند نان خان ۾ مڙو ڪهڙو جو سڄ ڪنهن وقت ساڄي پاسي سڻڪ نه ڪنهن وقت رل رائي ۽ چيان مڻين موڙي ڏائي پاسي ٿي بيهي. اصل طلسم لڳو ٿيو آهي. پر اهو طلسم رڳو وڻڪن وراڪن جي ڪري باسٽ ۾ ايندو آهي.

ڪشمير ۾ مسافرن کي آبي حياتي ڏاڍي وڻندي آهي، خاص ڪري سڄ لھڻ وقت ڏل ڀڏي ٿي شڪاري (ننڍي تراڪڙي بڙي) ۾ سڀ ڪرڻ فرحتي آهي. ڏل ڀڏي ڇو پاڻي بالڪل صفا ۽ اوچل آهي، سو آسپاس جي جبلن جا پاڇا ان ۾ بالڪل چٽا ڏسڻ ۾ ايندا آهن. ۽ سگرڊائيءَ جا ساوا وڻا تنجا ساڍهه ٻه ڏاڍي رولڻ ڪندا آهن. ٽنهن کان سواءِ ڏل ڀڏي جي قسمين قسمين سهڻي رنگ وارن بکين جون لائون، انهن جون پاڻيءَ ۾ اُٻيون به ڏل کي فرحت ڏينديون آهن. پر مونکي شڪاري ۾ سڀ ڪرڻ کان وڌيڪ مڙو پنڌ ڪرڻ ۾ ايندو هو. اڪيلو هوس. شڪاري ۾ ڪپي سائي. اڪيلائيءَ ۾ مڙو آهي پنڌ ڪرڻ ۾. هڪڙو رستو جنهنڪي نشاط باغ رستو چون ٿا سو خاص ڪري منهنجو دلخواه ڊڳ هوندو هو. سڄو رستو ميوي جي گلن سان چاليو ٿيو هوندو هو ۽ جيڏاڻهن ٺهار اوڏاڻهن سولن سڳند، اگر ڪٿوريءَ جي خوشبوءِ. انهي نشاط باغ رستي تي هڪ منوخر مڪان آهي جنهنڪي ”پري محل“ ڪري ڪوٺيندا آهن. ڪن ڏينهن ۾ اهو پرين جو آستان هو، پر هيٺڙ نه رڳو پڙيانگهه ۽ ويران. وري آهي چشم شاهي، جتي هڪڙو عمدو پاڻيءَ جو چشمو آهي. هن چشمي جو پاڻي بالڪل صفا ۽ هاڪو سڄي ڪشمير ۾ مشهور آهي. اٺيان ڪشمير جو اڳوڻو مهاراجا بهنجي لاءِ پاڻي گهرائيندو هو. هيٺڙ به ڪيترا ماڻهو خاص پاڻيءَ لاءِ اتي منزل ڪندا آهن ۽ آسپاس ٽٻو هڻي رهندا آهن. ٿورو اڳيرو آهن دنيا ۾ مشهور ”نشاط“ ۽ ”شالا مار“ باغ. اهي

سڏندا جا ڊگها وڻ آهن، جنجون جونون هڪ ٻئي سان ٻون
گرائڙي پائين. ٿوري هر لڳي نه ڇڄ هڻن. منهنجو دوست
پروميسر ڪر بالاڻي منهن ڪترن ئي ٻهاڙي آستان ۽ ٽڪن جا
ڙن ڪبا آهن، سو چوندو آهي نه الهيءَ ٻاراملا جهڙو ڄاڻان ٻئي
هند ڪو نه ڏٺو آهي. ڪن جو چوڻ آهي ته اها وڻراه اورجهان
جي چوڻ ئي جهانگر بادشاه وڪائي هئي. ٻاراملا کان وٺي ڏند
جي رستي سرينگر ’ٻڙي-گهرن‘ ۾ وڃي سگهجي ٿو.

اپريل مهيني ۾ سرينگر جو آسمان ڏسڻ وٽان هو. ٿلهن
وقت بسند سڪن وٽن ۾ ساه ٽوڪيو ۽ چوڏس چوڌار وٽن لوان
لوان ورن ڪري ٻي روح رڳهيو. گل ٿل ڄڻ گورستان مان
اٿي نه ڪري ٽرڻ لڳا. هرچيز ٻين جيوتن ۽ ٿتون نه ٽوڪجي
ويو. سڄي مالري مڇلي غالبجي سان ڊڪي پئي هئي. ننڍي
هولدي مون شليءَ جي ڪوٽا اٿندو ٻي ٻيوار جو الوو ٻان پڙهو
هو سو مون هئي. پوس ڏٺو. سڀڪا شيءِ روحاني رنگ ۾ رڱي
پئي هئي. مونکي ڪاليج ۾ ڪم ٿورو هوندو هو، تنهنڪري
هر روز ڇهه سڌ مل اٿي پسگردائيءَ ۾ پند ڪندو هوس، ۽ ورڊسورٿ
جو طبعي شعر جو خيلتائين مون دماغيءَ طاقت ۽ خالي قوت سان
پڙهو هو، سو قدرت جي مڪتب ۾ منجاري اکين سان ڇاچي
پڙهي، ۽ ان مان اٿي آند حاصل ڪير.

سرينگر ۾ دستو هٿ مٿي ڪونهي. گهڻا ساوا چراگاه ۽
واه آهن. هڪڙو ننڍڙو ٻهاڙ آهي، جنهن کي مسلمان سڏين ”لشف
مسلمان“ ۽ جنهنجي چوٽي تي شري شڪر آچار، جو مندر آهي.
جنهن سال مان اٿي هوس نه هر آرتوار صبح جو الهيءَ مندر جو
سرت ۽ پڙهندو هوس. اتان چوٽيءَ تان سڄي شهر ۽ آسپاس
ٻڌو هو، خاص ڪري ڏل ڏند ۽ لڏيءَ جي
ٺهر لڏيءَ جو بند بلڪل شاندار نموني ۾ ٺهيل

آهي ۽ ڪيترا ماڻهو جهلم بند کي ٽيمس بند سان پيڻيندا آهن. بند نان تارا ۾ مڙو ڪپڙو جو سچ ڪنهن وقت ساڄي پاسي سمنه نه ڪنهن وقت رال رائي ۽ جيان منهن موڙي ڏائي پاسي ئي بيهي. اصل طاسر لڳو پيو آهي. پر اهو طاسر رڳو وڻن وراڪن جي ڪري باس ۾ ايندو آهي.

ڪشمير ۾ مسافرن کي آبي حياڻي ڏاڍي وڻندي آهي، خاص ڪري سچ لپڻ وقت ڏل ڀاڙي ٿي شڪاري (لنڊي تراکڙي بڙي) ۾ سير ڪرڻ فرحتي آهي. ڏل ڀاڙي ڇو پاڻي بلڪل صفا ۽ اوچل آهي، سو آسپاس جي جبلن جا پاڇا ان ۾ باڪل ڇٽا ڏسڻ ۾ ايندا آهن ۽ سگرڊائيءَ جا ساوا وڻ ننڍا سايه به ڏاڍي رونق ڪندا آهن. ننڍن کان سواءِ ڏل ڀاڙي جي قسمن قسمن سهڻي رنگ واريون بکين جون لائون، انهن جون پاڻيءَ ۾ ٽپيون به ڏل کي فرحت ڏينديون آهن. پر مونکي شڪاري ۾ سير ڪرڻ کان وڌيڪ مڙو بند ڪرڻ ۾ ايندو هو. اڪيلو دوس. شڪاري ۾ ڪپي ساڻي. اڪيلائيءَ ۾ مڙو آهي پنڌ ڪرڻ ۾. هڪڙو رستو جنهن کي نشاط باغ رستو چون ٿا سو خاص ڪري منهنجو دلخواه ڊڳ، هوندو هو. سڄو رستو ميوي جي گلن سان چاليو پيو هوندو هو ۽ جيڏانهن لهار اوڏانهن سونپن سڳند، اگر ڪٿوريءَ جي خوشبوءِ. انهي نشاط باغ رستي تي هڪ منوهر مڪان آهي جنهن کي ”پري محل“ ڪري ڪوٺيندا آهن. ڪن ڏينهن ۾ اهو پرين جو آستان هو، پر هينئر نه رڳو پڙيانگهه ۽ ويران. وري آهي چشمه شاهي، جتي هڪڙو عمدو پاڻيءَ جو چشمو آهي. هن چشمي جو پاڻي بلڪل صفا ۽ هاڪو سڄي ڪشمير ۾ مشهور آهي. اٺين ڪشمير جو اڳوڻو مهاراجا پنهنجي لاءِ پاڻي گهرائيندو هو. هينئر به ڪيترا ماڻهو خاص پاڻيءَ لاءِ اتي منزل ڪندا آهن ۽ آسپاس تنبو هڻي رهندا آهن. ٿورو اڳيرو آهن دنيا ۾ مشهور ”نشاط“ ۽ ”شالا مار“ باغ. اهي

نشيدا جا دگھا ڀوڻ آھن، جنھن ۾ چوٽيون ھڪ ٻئي سان ٻيون
پراڻي پائين. اوري ھر لڳي تہ چيخ ھٿن. مھنڇو دوست
پروفيسر ڪر بالاڻي جنھن ڪيترن ئي ٻھاري آستانن ۽ ٽئڪن جا
رٿن ڪيا آھن، سو چوندو آھي تہ الھيءَ ٻاراملا ڇھڙو حسابان آھي
ھنڌ ڪو نہ ٿو آھي. ڪن جو چوڻ آھي تہ اھا وٽراھ لورجھان
جي چوڻ ئي جھالڪر بادشاھ رکائي ھئي. ٻاراملا کان وٺي دلہ
جي رستي سر ٻنگر ’ٻڙي-ڳھون‘ ۾ وڃي سگھجي ٿو.

اپريل مهني پر سرينگر جو اسپاس ڏسڻ وٽان هو. تنهن وقت بسٽ سڪن وٽن پر ساه ڦوڪيو ۽ چوڏس چوڌار وٽن لوان لوان ورن ڪري ٻي روح رائجايو. گل ڦل ڄڻ گورستان مان اٿي نٽ نٽ ڪري ٽرڻ لڳا. هر چيز پرئين چوٽ، ٿڌون ٿڌ ڦوڪجي ويو. سڄي ماڻهي مڇلي ڦالجي سان ڏڪي پئي هئي. ننڍي هوندي مون شليءَ جي ڪوٽا انڊونز پر پٽار جو اولو سان پڙهيو هو سو مون هتي پوس ڏٺو. سڪا شيع روحاني رنگ پر رڳي پئي هئي. مولڪي ڪاليج پر ڪم ٿورو هوندو هو، تنهنڪري هر روز ڇا سٺ ميل اٿي پڪرڊائيءَ ۾ پنڌ ڪندو هوس، ۽ ورڊسورٽ جو طبعي شعر جو هيٺائين مون ڏماغي طاقت ۽ عيالي قوت سان پڙهيو هو، سو قدرت جي مڪتب ۾ مجازي اکين سان ڇاچي پڙهيم، ۽ ان مان اٿي آئند حاصل ڪيم.

سويگر ۾ رستو هڪ مٿي ڪواهي. گهڻا ساوا چراگاه ۽
واه آهن. هڪڙو ننڍڙو بهار آهي، جنهن کي مسلمان سڏن ”لخت
ان“ ۽ هيٺجي چوٽي تي شري شڪر آچارو، جو مندر آهي.
سال مان اتي هوس نه هر آرٽوار صبح جو اتي مندر جو
ڳوٺ ويندو هوس. اٺان چوٽي ۽ ٽان سڄي شهر ۽ آسپاس
ڳوٺ ۾ ايندو هو، خاص ڪري دل ٺٺي ۽ لڏي جي
جهام لڏي ۽ جو بند بلڪل شاندار نموني ۾ لاهل

انهن ڏينهن ۾ هوا به عاشق جيان پورالي، بعضي تڪي تبري اس،
 بعضي ڪڪر ڪارو پيار، بعضي ته طوفان چڻڻ لڳي، بعضي ته
 وڃون وارو ڪن. اهيءَ وقت چوڏس چوڌار تمام عمدي گلڪاري
 لڳي ويندي آهي. سڀ ميوي وارا وڻ پُور جهلين. اڪروت،
 صوف، چيري، بادام، انهن جو پُور ٿئي ڪل. سڄي ڪشمير جي
 ماڻهي انهن گلن سان چالنجي ويندي آهي. مون اها رنگون
 رنگيني رونق حياتيءَ ۾ هڪ ڀيرو ڏٺي آهي، جا قيام ڪانه وسرندي.
 ڪشمير کي اڪري ”پرين جو آستان“ چون. آهي به لاشڪ
 ائين. شڪوه يا ”پور جي وقت“ ۾ وڃڻ سان معلوم ٿيندو ته
 ڪشمير سڄي ڀڄي فردوس آهي. مان جڏهين ڪشمير ڪاليج ۾
 پروفيسر هوس تڏهين اتي جا وديار ٿي ڦلار ٿي ڦاڳ جو اُتسو
 ملهايندا هئا، پر جهنڊن جهنڊن جي اُڪسات بدران سڄوسينگار
 وڻن جي ٿارين، گلن ۽ پنن سان ڪندا هئا. سونهن سان گڏوگڏ
 سڳند جو پڻ ساڻ ايندو هو. مولڪي به خاص گلدستي ٺاهڻ جو
 ضرور ٿي ڪونه ٻوندو هو، رڳو رستي تان هڪ به چيري يا صوف
 يا بادام جي وڻ جون ٿاريون پئي ايندو هوس؛ اعليٰ درجي جو
 گلدستو ٿي ٻوندو هو.

راولپنڊيءَ کان ۳۵ ميل پري آهي مري. مريءَ کان
 (۲۸) ميلن جي مفاصلي تي ڪوهالا جي منزل آهي. ڪوهالا
 جهلم نديءَ جي ڪناري تي مريءَ کان پنج هزار فوٽ
 لاهيءَ تي آهي. ستن هزارن فوٽن جي اتاهين تان لهي اچيو
 ٻن هزارن ۾ پئجي. جهلم نديءَ واري ڀل لٽاڙڻ کانپوءِ ڪشمير
 رياست ۾ پير پائجي ٿو. ان کان پوءِ اٽڪل سؤ ميل مسافري نديءَ
 ڪناري ڪرڻي پوي ٿي. ٻنهي پاسي اُوچا جبل اُوچي ڳاٽ ٻينا
 آهن؛ ڏاڻي پاسي آهي ندي، جا ڪڏهين ويجهي ته ڪڏهين پري.
 رستي تي پالت پالت جا نظارا آهن. ندي ڪناري هلندي پنهنجي
 ٻر ۾ ئي ڪڪر ٺهندا ڏسندو. پاڻيءَ مان جو غبار ٿو اڪري، سو

خوشنما لٽارا، قدرت جو گوناگون چوڙ جنسار، منڊن جي عيوض لاک
ڦر گهر، ڏکيا ڏونگر، وٺڪي وراڪا، دليندڙ آبشار ۽ سرسبز
چراگاهه ٻسي ڏسندڙ جو من ”مطلق حسن“ ڏانهن کينجڻي ٿو وڃي
۽ هو هر چيز ۾ طالب جو جمال ٻيو ٻسي.

ٻه ٽن ڀيري مان جڏهن ڪشمير جي زيارت تي ويو هوس،
تڏهن حالتون ٻڌ اهوڻيون هيون جي جيڪي مان ان ڀيري ڏسي
سگهيس سو وري ڪو نه ڏسي سگهو آهيان. هڪڙو نه زماني ۾
هيٺ لکي تبديل آئي آهي، ۽ اڄ ڪالھ ”ٽو ٽڪڙ“ جو ديوتا
آسانجي رهندو ۽ ورثي تي راج ڪري رهيو آهي. اڳي سڀ ڪم
سالهه سڻي ۽ آهستي سان ٿيندو هو. هڪٽر سڀ ڪم ڪريو،
اُسڻ لڳو. هڪٽر آهي زمانو هوائي جهاز جو. هوائي جهاز ۾ ڪشمير
ڏانهن وڃڻ ۾ شايد اٺالو مزو آهي، پر موٽڻ ۾ وڃڻ نه جيتوڙي آهي.
وقت سو کان ٿيڻ ٿو، باقي سو ٿو پلو. انهن ڏينهن ۾ هڪڙي
خاص ”نالگا سروس“ هوندي هئي جنهن کي ”ڏاجي پائي سروس“
سڏيندا هئا. سٺا ڪهاڊا نالگا هوندا هئا، جن کي ٻه مضبوط ڪاٺو
ڇوڙ ڇڪيندا هئا، ۽ اهڙو نه سٺو بندوبست رکيل هوندو هو جو
ٻنهن ٻنهن مٿين ڇوڙن جي مٿي سٺ ٿيندي هئي، جيئن اڳي
انگلينڊ ۾ ”سٽيج ڪوچ“ ۾ ٿيندو هو. اهڙي نالگي ۾ مسافر
ڪرڻ مان ڏاڍو آند ايندو هو. قدرت جا لرميل لٽارا، پرڪلي
جا ٺار ۽ آنداز، جهڙجھڙ ۽ گهاٽا بلا، ساوڪ سڙي ۽ پڪي ٻولڻ،
انهن مڙي جو نا لرحص ڏيندڙ ڪري روح کي راحت ايندي هئي.
پر هڪٽر نه ڏيک ڇڙهل موٽڻ ۾ ٻيچ پڇان لڳي ٻئي آهي. اڳيان
۽ پٺيان ڏٺو.

منهنجي نظريي سڀ کان سٺو وقت سرشتي ۽ جي سونهن سويا
ٺٽ لاءِ آهي ساري جي پڇاڙي ۽ بهار جي اڳياڙي، جنهن کي
”سڙي سڙي“ جي مرسر آهي ۽ وقت سي ڏاڍو ٿو پوي.

۵. کشمير

[پولسبال تلومل مينگهراج آڏواڻي]

بائيتاليد سال اچي ٿي، ٻڌهن مان پي. اي. ڪلاس ۾ پڙهندو
دوس، تڏهن عرفي جو مغلن جو شاعر هوندو هو، تنهنجا قصيدا
پڙهين. انهن مان هڪڙو هو ڪشمير جي وصف ۾: جنهن ۾
ٽيڪاريل آهي ته ڪشمير اهڙو ملڪ آهي، جنهن ۾ جي ڪباب ٿيل
پکي آهي، ته اهو به نازو آواز ٿي پوي.

تمهڙي جو بهراون بيت هي آهي :-

هر سونست چالي نه به ڪشمير در آيد
گر مرغ ڪباب ست، ڪه با بال و پر آيد.

منهنجي دل اندر به جنبش جاري ٿي، ته هڪ ڪشمير
جو سفر ڪريان. ان وقت خبر ڪانه ٿي پير، ته ڪڏهن منهنجي
من جي تراد پوري ٿيندي. پر هينئر منهنجو اعتقاد آهي، ته ڪو به
انسان جيڪڏهن سچي پاوا، ڪنهن به شيءِ لاءِ، ڪندو آهي ته
منهنجي اها پاوا اڙيڻ شروع ٿيندي آهي.

ٻه سال گذري ويا. سنه ۱۹۱۴ع ۾ لاهور ڪاليج ۾ پروفيسر
دوس نه اوچتو اچي موقعو بڻيو، ۽ مولائي ڪشمير جي سري پرتاپ
ڪاليج ۾ پروفيسري ملي. ڪشمير جي حسن جي هڪڙي ٻيهرين
تڏهين ماڻهر. انهيءَ ڪاليج ۾ مان ست اٽ پيرا ڪشمير ويا آهن؛
پر جيڪي ٻيهرين پور ٿي وائين ۽ ڇا دل اندر لرزش لڳي، سا
راجو. رات ۾ وري ڪا به ٻيڙي اٿم. اهو هنڪري آهي ته ٻيهرين
پيري من جي آسنا ۽ اڪير سڀيان اڪيڊين اڪين ۾ هر ڪا چيز
وڌيڪ سهڻي ۽ سندر پائيندي آهي. تڏهين به ڪشمير جو جلوه
۽ جديد ٿي نٿو لوان آهن. ڪشمير جي سونهن ۽ نراڪت اصل
ميهار جي مهيءَ والگر آهي، جو بيان نه ڏيان ۽ ٻيئي پاڻ اڄ لڳي.
بيشت جي باغ مان ڪير وڃندو؟ ڪشمير جو رنگ ۽ رنگ،

ڳڻن هي ڳڻور اٽلڪار مان هيءُ لٽوليءَ جو آواز ڪير آيو،
ڪير؟ سوڪم، آڪاس کان سوڪم آواز؟

قسمت، بخت، مامی ۽ ڀائڙيجي کي منهن مثال ڪيو. پيرعل،
چنگ ڪلهي ڪري، راءِ ٿهڻاچ هي روح ٺوار تي اچو نهئي، ۽
پنهجي سار سان آهي سر ۽ مرڪون ڪڍي ڇو:-

راجا رنگ محل بر، حاکم سر زمین،

ہا ہلبا لہیں ہٹیں سون، سا سٹی ہا! ہس،

صفت آچن نہ اردا ہیکیون آب کولایر آسن،

”کازی دېوس لکڙو ډوډر ٻالي (۵۰)“

بيو مكي حڪيم، ڌاران سر، سيد جي.

راجا جو راضي ٿيو، تنهن ڏنا وڏا ڏان،

مونی کارا مٹھی، طرح لسی نی تان،

”مون وٽ مال متاع جي ڪهي آهي ڪان،

ڪارڻ وٽ رحمان، سر وري، سلطان! ڏي.

بیچل بدھتی کلا ہی لاشی نامہ سان، راء ڈہانہ کی انور

مد هوش ۽ مشغول ڪرڻ جي، جوڙو آلي اندر اچي، آلي لولہ

”مٹی اُلی منہنتی، عی شل سر سو شلار،

لہ لہندجي لند لنوار، شر شر واپان شڪو.

یہ ہے کہ کھانا روکنے میں وجہ تھی، نہ اس کے ذائقہ سے

مٹیادار متوجہ، کیس ڈی نو۔

راست جي سائو ۾ سڀ کان پهرين ۾ ۱۰

تیسری جگہ:

هي آگاه، سرد دل، ساڳيائي لکت ٺهه نه

راج سدر نمک بر بر قلنا جو چمکه ڈیکاری بیو ذلی

راجا ڪن ٻن ٽري چوي ٿو: ”آسان ڇا ڇي؟ اسان کي ڇڏي
 پنهنجي ڌيءَ ڌارين ۾ پراڻا جي همت ٿي اٿئي؟“ قصو ڪونه
 انهيءَ رات ئي سورٺ راءِ ڏياچ سان ست ڦيرا ڦري، سندس راڻي
 ٽٽي ٿي. اڄ به ساڳيا لکت لکن جي اُٻار وٺائين ۽ مشڪي رهي
 آهن: اسان جي بيوسيءَ تي!

راجا اُٻراءِ گرنار جي گڏوٺ ٿي ڪاهي ٿو اچي، پر شڪست
 کائي واپس ٿو وري. پوءِ نه پنهنجي راڄ ۾ رٽن ٿڪن جي ٽالهه
 سان ٻڙو ٿو گهمائي نه جو راءِ ڏياچ جو سر وڍي ايندو تنهن کي
 نه غلطي ٿي رٽن ٿڪن جو ٽالهه ڇڙلندو، پر کيس هر ڪنهن ٺهولي
 ما مال ڪري ڇڏبو.

روڙي، پيڄل جي لائن لڏي، پٽيءَ جي ساز جو راز، چنگ
 جي پيٽڪ، باد ڪري اهو رتن ٿڪن جو ٽالهه وٺي وڪيو.

سانجهيءَ ٺاٺي، ڇڏهين پيڄل گهر وٺيو ٿڏهين آڪاس ڪارن
 ڪڪرن سان سٿيو پيو هو. لکت ۽ ٽارا اُپ ۾ آهستي آهستي
 لکتا ۽ هميشه وانگر چوٽ جي جهڳهه مڱهه لائون، پر پرتويءَ تي
 لکي منهن لکي پسن سندن چمڪ ڌمڪ جو چهچهو ڏنو. ها،
 ها، ساڳيا ئي لکت، ڪڪرن جي سياه پريدي پٺيان، مشڪي
 رهيا هئا: اسان جي بيوسيءَ تي!

*

*

*

پيڄل - روڙي، ٺهه ڇا ڪيو؟

روڙي - ڇا راءِ ڏياچ جو سر پنهنجي سر جي ست سڙي سگهندو؟
 پيڄل - پرجا پري ۽ پراڪرمي راءِ ڏياچ جو سر! انهيءَ جو سر
 جنهنجي آتما سدائين سنگيت آهي ۽ سنگيت ئي جنهنجي آتما
 آهي! منهنجي چنگ چرڻ سان ئي، هن دل وڏيءَ دانا جو روح
 ريلو ڏيندو. هيءُ نه ڏنو وائو خون ٿيندو، روڙي! نرڙو آتما
 جو خون! (بيوسيءَ مان) مون کان اهڙو ڪم ڪن ٿيندو؟

جون لطيف لڙشون سندس هڙي جي ٿارن کي ٿنوارين ٿيون، ۽
هو پنهنجي جنگ جي ٿارن سان ٽرڪڙيءَ جي وشال هڙي جي
ٿارن ۾ آهي لڙشون اٿاري ٿو، جو آسمان جا ستارا آندڙ ٽمڪڻ،
حرڪڻ ۽ چورمڻ لڳن ٿا، ٻنن ۽ ٻنڪي مست ٿي اردگرد، ڪنهن
ازغسي اثر هيٺ آجيو مڙن ۽ سر ٺاڙيو ٻنهن. ساڳيائي لکت مسڪي
رهما آهن: اسان جي سوسيءَ تي!

راڪماري ٻار، هو هڪ جاري جي جوان جمار ڏي ۽ سان
لاٽون لهي ٿو. سادي سوڌي دهائي ٻنڪر ڪنهن جي دل سندس
جنگ جي جنگ هيٺ مٿس مٿون ٿي آهي. ٻيچل هو ٽولندڙ
جوين هندي ٻالي ٻولي حسن ڏي چڪي ٿو، ۽ ٻئي گڏهي،
هڪ ننڍڙي ٻر ٺاهي وشال دٻا. ٻيڙ جو آندڙ سنسار رجس
ٿا ۽ ڏاڍو مڙي سان الهه جي ڪندڙ هڪڙو ٻر، جنهنجون جڏون
جيتوڻيڪ هڙي ۾ ٿي پوريون ٿيون ٿين، ته به اهي دل جي ڪنهن
ڪها سان، ٻاهرين هر وسڻ تائين پاڻ پڪڙيو ڇڏن، ڪٿو، وقت
ڪاٺن ٿا. ساڳيائي لکت مسڪي رهما آهن: اسان جي
ٻي سوسيءَ تي!

هڪ ڏينهن، سندس ٽائي، چئن راءِ ڏياڇ، گرنار هر گھوٽ،
پنهنجي محل جي دريءَ وٽ ويهي، اوله طرف اُٿي ٿي رانگن جي
روپ. ٿر جي رصف ڏسي رهيو آهي، تنهن سندس ڪنن تي شرواڻن
۽ دهلن جو آواز ٿو پوي. ٻيا ڪرڻ ٿي معلوم ٿو ٿين ته سندس
راج جو رٿو ڪنڀر پنهنجي ڏي ۽ سورٺ کي راجا انراء سان شادي
ڪرڻ لاءِ ڏي وڃي رهيو آهي. راءِ ڏياڇ پنهنجا ماڻهو موڪلي ٿو،
هي رٿي ڪنڀر ۽ سورٺ کي سندس حضور ۾ آڻيو حاضر ڪن.
رٿو، ”مهراج جي چي ڪٿي“، لمسڪار ٿو ڪري. ٻر راءِ ڏياڇ
ڏيئي ڪيس: ”ٿو: ”اڙي رٿا! اهو سچ آهي ته ٿون
سار، اها انراء سان پڙائي رهيو آهي؟“
سڀان ڪٽي لڳي ٿو، ۽

راجا کن پل ٿرسي چوي ٿو: ”آسان ڇا ڇي؟ اسان کي ڇڏي، پنهنجي ڌيءُ ڌارين ۾ پرائڻ جي همت ٿي اٿئي؟“ قصو ڪوتاهه، انهيءَ رات ئي سورٺ راءِ ڏياچ سان ست ڦيرا ڦري، سندس راڻي ٿئي ٿي. اڄ به ساڳيا لکت لکن جي اُٻار وڌا ٿا ۾ مشڪي رهيا آهن: انسان جي بيوسيءَ تي!

راجا اُنيراءِ گرنار جي گهوت تي ڪاهي ٿو اچي، پر شڪست کائي واپس ٿو وري. پوءِ ته پنهنجي راج ۾ رتن لکن جي ٿالهه سان پڙهو ٿو گهمائي ته جو راءِ ڏياچ جو سر وڍي ايندو تنهن کي نه فقط هي رتن لکن جو ٿالهه جڙندو، پر کيس هر ڪنهن نهوني مال مال ڪري ڇڏبو.“

روڙي، پيچل جي لائن لڏي، پٽيءَ جي ساز جو راز، چنگ جي چيڪ، ياد ڪري اهو رتن لکن جو ٿالهه وٺي رکيو.

سانجهيءَ ٺاڻي، جڏهين پيچل گهر موٽيو تڏهين آڪاس ڪارن ڪڪرن سان سڻيو پيو هو. لکت ۽ تارا اُپ ۾ آهستي آهستي لکتا ۽ هميشه وانگر جوت جي جهڳهه مڳ لائون، پر پرتويءَ تي اڪي منڪن اڪي پسن سندن ڇمڪ ڇمڪ جو جهڳو ڏٺو. ها، ها، ساڳيا ئي لکت، ڪڪرن جي سياهه پردي پٺيان، مشڪي رهيا هئا: انسان جي بيوسيءَ تي!

*

*

*

پيچل - روڙي، ٿو هي ڇا ڪيو؟

روڙي - ڇا راءِ ڏياچ جو سر تنهنجي سر جي ست سڙي سگهندو؟

پيچل - پرڄا پري ۽ پراڪري راءِ ڏياچ جو سر! انهيءَ جو سر

جنهنجي آتما سدائين سنگيت آهي ۽ سنگيت ئي جنهنجي آتما آهي! منهنجي چنگ چرڻ سان ئي، هن دل وڏيءَ دانا جو روح ويلو ڏيندو، هيءُ نه ڏٺو وائو خون ٿيندو، روڙي! نر ڏوھ آتما جو خون! (بيوسيءَ مان) هونڪان اهڙو ڪم ڪئن ٿيندو؟“

جنون لطيف لروڻيون سندس هڙدي هي ٿاڙن کي ٽٽواري ٽٻرن، ۽
هو ٻيٺي چنگ هي ٿاڙن سان ڀڙڪي ۽ هي وصال هڙدي هي
ٿاڙن ۾ اهي لروڻيون اٿاري ٿو، جو آسمان جا ستارا آندڙ ٽڪڙن،
ڇڪڙن ۽ جهوپٽن لڳن ٿا، ۽ ٻڌون ۽ ٺٽڪي مسه ٿي اڏي ٿو، ڪنهن
ازغبي اٿر هيٺ اُچو مڙن ۽ سر اٿو ٻيٺن. ساڳيائي لکت مشڪي
دها آهن: لسان جي موسيٰ ٿي!

راجڪاري ٻار، هو هڪ چارڻ جي جوان ڄمار ڏيڻ سان
لائون ٻڌي ٿو. سادي سوڌي دهائي لنگر ڪنهن جي دل سندس
جنگ جي هٿڪ هٿڪ مٿس مٿون ٿي آهي. بحتل هو ٿولندڙ
جوهن هٿي ٻالي ٻولي حسن ڏي چڪتي ٿي ۽ ٻئي گڏهي،
هڪ لندڙي پر لڄايت وصال ڏيا. پرير هو آندڙي سسار رڳس
ٿا ۽ ڏاڍو مزي سان الهي هرڪندڙ چڱس ر، جهڙو حدون
جهڙو ٿيڪ هردي م ٿي پوريون ٿيون ٿي، نه به اهي دل هي ڪنهن
ڪنهن سان، ٻاهرين هر وٽس ٿاڻن ٿاڻ پڪڙيو جهڙن، ڪنهن وٽ
ڪاڻن ٿا. ساڳائي لکت مٿي رهيا آهن: اسان جي
بي وسي ٿي!

هڪ ڏينهن، سندس نالي، جتن راء ڏياچ، گروار، ٻيو ڏينهن،
 پنهنجي محل جي دريءَ وٽ ويٺي، اوله طرف اُڀرڻ لڳي وائڻ جي
 روبرو. ڦر جي رهندڙي رهيو آهي، تڏهن سندس ڪنن تي شواڻين
 ۽ ڊڄلن جو آواز ٿو پوي. ڀڄا ڪرڻ لڳي معلوم ٿو ٿيس ته سندس
 راج جو رٿيو ڪنير پنهنجي ڌيءَ سورڻ کي راجا الراء سان شادي
 ڪرڻ لاءِ وٺي وڃي رهيو آهي. راء ڏياچ پنهنجا ماڻهو موڪلي ٿو،
 جي رٿي ڪنير ۽ سورڻ کي سندس حضور ۾ آڻيو حاضر ڪن.
 رٿو، ”ميراج جي جي جڻي“، لمسڪار ٿو ڪري. پر راء ڏياچ
 ڏڙهي ڏيئي کيس چوي ٿو: ”اُڙي وٺا! اهو سچ آهي ته تون
 پنهنجي ڌيءَ کي ڏام ڏور سان راجا الراء سان پرڻائي رهيو آهين؟“
 ۽ راء ڏياچ ڪرڻ ڏسي، ڪروڙيءَ حيان ڪنڀڻ لڳي ٿو، ۽

اچن ها! ” منهنجي هٿن مان ڪجهه ڪري پيو. حقيقت ۾ سڀ ڪجهه ڪري پيو. اول فقط بازي هارائي هٿر هارڻ رهي ڪهي اُميد به ويندي رهي.

وعلا جي ديهانت جي خبر موٽڪي ديوانو بڻائڻ لائق هئي. مان دوش وڃائي لوٽن جي ٿهين واري بئڪ هٿ ۾ لوڏيندو. مسٽر جيان مساڻ ويس. ساڻهو موٽي رهيا هئا، مان وڃي رهيو هوس آخرين آهوليءَ لاءِ. اُرجن ۽ دادو به اچي رهيا هئا. وٽن جي اوت ۾ لڪي سندن نگاه کان پاڻ بچاير. ڇڪيا جلي رهي هئي. مون بئڪ کولي ۽ هڪ هڪ لوٽن جو بديل چوڙيندو نوٽ وٺڻ مٿان چاڙهيندو ويس. باه ڇرڪا کائي اُٿي. وٺڻ جو موهيندڙ مڪڙو ڇڻو ٿي. پٺو، فقط منت اُڌ لاءِ. سندس منهن تي اصل واري مرڪ اُڄ پراجمان هئي. مون بي تاب ٿي پڇيو ”وٺڻ يا پئسو؟“ هن مرڪ ۾ ئي جواب ڏنو. باه پڙڪا کائيندي کيس پسر ڪندي رهي. اُڌر جو اڌو اُڌر ئي رهيو.

۴. پتليان!

[مستر آسانند ماتورا، بي. اي.]

”يا آهيون پتليان.....“ سچل

”ماءُ چڻيندي پٽڙا، ڀاڳ نه ڏيندي وٺڻ.“

بيچل راجائي گهر ۾ جنم لهي ٿو، راجڪماريءَ جي ڪڪ مان. ۾ سندس نصيب ۾ راجائي نپياج لکيل ڪونهي. ٻاروٽن ۾ ئي راجائي رنگ محل ڇڏي، هڪ چارڻ جي جهوپڙيءَ ۾ پور وڃي پائي ٿو. جن نڪتن هيٺ هن لوڪ ۾ پير ڌريو، سي مشڪي رهيا آهن: لسان جي بيوسيءَ تي!

بيچل چارڻ تي ساماڻو. ۾ سندس دهقائي جيوت سندس ذاتي جوهر دٻائي نه سگهي. وٽراه ۾ مال چاريندي، ۾ ڪرتيءَ

پسون پکي نه ڪونه آيل هو. دل ۾ کٽڪو ڇاڳيو. خبر ڪاڏي پاڙي
گهر آيس. دادو گهر ۾ ڪونه هو. پاپي مولڪي ڏسي سرهي ٿي.
وري وري پتي پاڪو پائائين. هر هر ٻيئي چئي: ”خط لکڻ کان
نه مائت ويا؟“ مون مشڪيو. کيس دلداري ڏيندي چيو ”پاپي
مان حاٿي ڏوڪڙ مڙي آيو آهيان، تون ڪونه آڪو نه ڪر، هاڻ
اسين ساهوڪار آهيون.“ پاپي خوش ٿي، سندس چهرو بهڪڻ
لڳو ۽ مٿي تي هٿ گهمائيندي چيائين ”رٻوچند (ومل جي پيءُ)
تي چيو ته پرديس ويو آهي ته ڪهڙا ڦاڙا ماري ايندو، باهر ڪو
رٻو رٿن رٿا ڪئن هي هُو مڙي ايندو؟“ مون سرهائيءَ مان چيو
”رٿن نه رٿا، لاهي مان ڪٿي ڪين آيو آهيان. پاپي رٻوچند جو
حال احوال نه ڏي.“ پاپيءَ منهن ڪوڙو ڪري شرم مان چيو
”اهڙي بي آهيان جو مون اڳيان نالوئي نه وٺ.“ منهنجي دل ۾
شڪ ڄاڳيو. ڇا ڪئي..... منهنجو رت ٽپڪڻ لڳو، پر شار جي
اولڏاهيءَ ۾ پاپيءَ کي ان جي سمڪ ڪانه پئي ۽ وڌيڪ هلندي
چيائين ”هن الجار نه پاڙيو، منهنجي ويڻ کان ڇهن مهينن اندر ئي
ومل جي شادي ڪرائي ڇڏيائين.“ منهنجو مغز چڪر کائڻ لڳو،
اکين اڳيان اڏندڙ چانچي وئي. مون لاءِ ڪا به خوشي نه رهي،
ساليءَ ڌارن سڀ سج ۽ سور ٿيا. ومل ڌارن مون لاءِ حياتي
بڪار ۽ وڏ سمان هئي. مان ڪهڙو نه بد نصيب هوس! ڪٿل
پاڙي شارائي ڇڏيو! مون ۾ رٻوچند کان وڌيڪ ومل لاءِ ڌڪار اٿس
ٿيو. محال جي تيز رفتار کي روڪيندي ماءُ کان پڇيو ”پاپي،
ومل جو ڇا حال آهي؟“ سوال ٻڌندي سندس من ٻريجي آيو ۽
آسون ٽاريندي چيائين ”سندس ڪهڙو ئو حال پڄڻ! پرڻجڻ کائو
سندس منهن تي مرڪ ڪيون ڪانه ڏٺي. پئي اندر ۾ جهجهدي
هئي، آج ئي سندس دڪن جو پيالو پورو ٿيو ۽ ساس سڪالو ٿيس.
دادو پڻ ۽ اڄ پڻ پتي شمشان ويا آهن، پر نه هولد توکي وٺڻ ڪين

آدا ڪيو. فلم عام جنتا ۾ قبول پئي ۽ ڊائريڪٽر مولتي راضي ٿيو. منهنجو بخت کلي رهيو هو شايد وصل جي صدقي. هاڻ ماڻهو منهنجا گيت ٻڌن، منهنجن فوٽن کي مهانگن فريمن ۾ مڙهائي گهر ۾ مکيه هندن تي ٽنگن ۽ منهنجين صحيحن ونڙن ۾ مڳهن ٿي ويا ۽ مان پنهنجي آئنده کي وڌيڪ ٺاهڻ ۾ جنمي ويس. ائين ٻه سال ٺهري ويا، جنهن ۾ ڳچ بهترين فلمن ۾ بهرو ورتو ۽ منهنجو نالو پورن پرست ٿي ويو ۽ ناٽو به ڳچ ڪنو ٿيو. هاڻ ڪشت ٻورو ٿيو ۽ گهر موٽڻ جي تياري ڪير. گاڏي ۽ ٻه ڇڙهيس ته ڳوٺ جا خيال وڙهي ويا. سيشن ٿي ڪهڙي نه شاندار سواگت ٿيندي تنهن خيال ڳچ وقت ورتو. سنڌ جو هاڪارو اڪٽر وطن وري رهيو هو تنهنجي به جي خاطر خواه آجيان نه ٿيندي ته ڪنهنجي ٿيندي؟ ٻين خيالن به ڇڳو رٿايو، پر ته به وقت وڌي پيو. دل ٿي چاهيو ته پر ڪري پرواز ڪريان پر اهو حيلو انهيءَ ويل هلي نٿي سگهيو. گاڏي پنهنجي رفتار تي هلندي هلي. جتن گاڏي اڳتي هلندي هلي نٿن اڪير منجهان پئي دريءَ مان ٺهاريو ته من وطن جا وڻاڻ نظر اچن. اها اُميد هئي ته هاڻ جلد وڃي وصل سان ملندس. انهيءَ اُميد جي آسري تي ته پئي لڳيس. اها اُميد ئي هئي جنهن مون کي هر وقت سڃاڻي رکيو ۽ منهنجي جيوت جي پيڙهيءَ جي سڪائي ڪئي. اُميد ستار جي اها نار آهي جا دل جي آسن جا آلاپ اُڇاري ٿي. اها اونڌه ۾ سوچهو، طوفان ۾ اُنڊ لٽ ۽ ڪارون پار ڪڪرن ۾ سفيد چالديءَ جي ڪناري آهي جنهن تي جڳه ٿو جيئي. هرڪو سالڪ اُن جي اوت وٺي اڳتي وڌي ٿو. مصيبتن جو مفيد علاج، نا اُميديءَ ۾ آب حيات اها اُميد آهي. مان به ته انهيءَ ئي سهاري تي نڳي رهيو هوس.

آخر گهر پهچڻ جو وقت اچي ٿيو. ٽپڙ سوري تيار ٿي وينس. پوري وقت تي گاڏي اچي پلٽڻار تي پئني، پر مون کي ونڙ لاءِ

اولڏهه ۾ ڏيائي ٻري. اڃا نئين خيال کي پوري مقدار تي مس
 بهاريو هون ته ارجن چيو: ”سو نه هڪ شرط آهي.“ مون جهرو
 هاري گهٽيل آواز ۾ پڇيو: ”اهو وري ڪهڙو؟“ ”نه پئسن لاهڻ
 واري عرصي ۾ زملا کي خي جياڻي نه ڪين لکندين.“ منهنجي
 خوشي کن ۾ غالب ٿي ويئي ۽ من جي طاق تي ڪارا ڪڪر
 ڇانئجي ويا، پر وري به همڪ ڌاري سڀ سويڪار ڪيو. ”ارجن
 مولڪي سڀ منظور آهي جيتوڻيڪ آهي بلڪل ڪن.“

ٽي ڏينهن مٽيءَ جي ٽڪٽ وٺي روانو ٿي ويس. مون
 حيدرآباد ڪاليج مان ٿي. اي پاس ڪئي هئي ۽ ڪاليج واري
 وقت ۾ لائڪن ۾ جڳو بهرو ورتو هون. الهيءَ هن مان ڳچ واقف
 ٿيو هوس. خود ٻالڻ ۾ چڱو پڙهوس. بمبئي پهچڻ سان ابدورد
 موريٽون آڻيس ڏي ويس ته ڊائريڪٽر موهنداس سان ملي ڪم ٿي
 چڙهجي. آفيس جي ڊگ وٽ هڪ قداور مڙس سوٽ جي ڪسي ۾
 هٿ وجهيو، سگريٽ جا سونا ڪڍندو پيار ڪري رهيو هو. مون
 کانئس پڇيو: ”اوهن ڊائريڪٽر موهنداس سان منهنجي
 ملاقات ڪرائي سگهندا؟“ منهنجي منهن ۾ ٺهاري پئي، مان هڪ
 ٽڪ ٿور ڪندي هن عجب مان چيو ”شري موهنداس سان ملاقات
 ڪرڻ ٿا چاهيو.“ ”هان ابدورد موريٽون هي ڊائريڪٽر سان.“
 ”اهو نه مان آهيان.“ هن ڪڙائيءَ سان چيو. مان الس هڪڙيس،
 پر هن هٿايو ۽ پاڻ ۾ ڳالهه بولڻ ڪٽيڻ. هو منهنجي وڏا
 مهي آيو ۽ لائڪي هن جي چاٽپ ڪري مولڪي ڪٽڻ لاءِ خواهن
 ٿيو ۽ مان ٿوري ئي پگهار تي ٽي ڏينهن کان وڃي ڪم ٿي چڙهيس،
 تنهن هن مولڪي آڻينده ۾ پوري اجوري ڏيڻ جي آمد ڏيڪاري.
 منهنجي پهرين فلم هئي ”پر پڻڌن.“ ڇاڪاڻ ته مان دلي
 سنڀڌ جي آڻيندڙ آڻ ٻڌل مان لنگهي رهيو هوس تنهنڪري پريٽ
 جي احساس کان واقف هوس ۽ الهيءَ ڪري مون پنهنجو ڀارت ٻڌو

۽ اوجھڙو ٻر لکي جيئي ڪڏهو هو. نيٺ اهو به ماڻهن کان سنو نه
 ٿيو. ڪن ومن جي پيءُ کي ڇهلي هئي ۽ هنجو اڪرڻا پيهڻا بند
 ٿي ويا. مون مٿان چڻ پٽاڙ ڪريو. ڳالهه منهنجي پيءُ ٽوڻي به پهتي.
 هن مولڪي پيار سان سمجهائڻا لاءِ سڏيو، پر آڻ لٽائي ٻاهر نڪري ويس.
 ارڃن منهنجو گهرو دوست هو ۽ ومن جي پيءُ سان به سندس
 ڳهائو رستو هو. مون ساڻس پيرائڻي ڳالهه ڪئي ۽ کيس منٿ ڪيڻ
 نه اٿس ڪو عيادو ڪرائي ڪر راس ڪر. هن چيو ته معاملو ته مشڪل
 آهي ته به ڪوشش ڪبي ۽ مولڪي اوطاق ٻر وهاري، اخبار پڙهڻ
 لاءِ ڏيئي ٻارڻ وٺي ومن جي گهر. پر منهنجو چٽ چريو سو اخبار ٻر
 لکي ڇو ٿو؟ اڃا تڙو اخبار ڇا بنا پئي اٿلار، پر نظر ارڃن جي اچڻ
 واريءَ واٽ ٻر ويئي ڪئي. ارڃن به ڪجهه وقت لڳايو، تنهن ٻر منهنجي نظر
 وڃي مٽيوڙو فلم ڊائريڪٽر موهنداس جي ليک ٿي پڙهي، جنهن ٻر
 هن ظاهر ڪيو هو ته هندستان ٻر پڙهيل پڙهيل انگريزن جي خاص
 ڳهرج آهي، جيڪڏهن فلم انڊسٽري وڌي پائڻ ٿي چاهي. پڙهيل
 نوجوانن کي خاص نوٽو ڏنو هئائين ته پل هو به هن پيشي جو لطف
 وٺي ڏسن. مون آيا ليک مس پورو ڪيو ته ارڃن به اچي سهڙيو.
 منهنجي ڇهن ئي ازخود به اڪرو سوال ٺهي آيو: ”ڇا ٿيو؟“
 ”پيرائين ته هن پير ڪوڙيو ٿي.“ ”پوءِ نيٺ؟“ مون آڻو ٿي
 پڇيو. ”آخر باسيائين هڪ شرط ٿي.“ ”ڪهڙو شرط؟“ مون
 هڪدم پڇيو. ”اهو اهو ته تون جڏهن شاهوڪار بڻجين تڏهن توکي
 ومن ملندي، هو غريب کي ومن ڏيئي ورسائڻ لاءِ هرگز تيار ناهي،
 تنهن ڪري تون مڙسي ڪري ڪمائي وٺ.“ مان هٻڪيس، پر
 وري به دل جهلي چيم: ”پر انهيءَ لاءِ ته ڳچ عرصو گهرجي.“
 تنهن ئي ارڃن چيو: ”ٻن سالن جو مدو ڏنو اٿس، تو جهڙي
 اتساهڪ جوان لاءِ ڪافي آهي. اوچ ٿي لڳندين ته ناڻي جا
 ڊيٽر تو اڳيان ڏرندا. منهنجي چهر تي رولڻ اچي ويئي چڻ

جي مهرباني ڪريو. ”نه ڪڏهن تون به تيار ئي وڃ. اهي امتحان پاس ڪرڻ لاءِ من جي شدت ڪي. ڪاميءَ ۽ ڪڇن کان پاسو ڪر. بس جي اهيءَ ڏس ۾ ڀڳو ٿين ته پوءِ ستنهي ساري سنڌ ٻولند. پوءِ مولوت اچڻ ۽ اهڙي سوال ڪرڻ جي ڪا به ضرورت نه سمجهين.“

۲. دل جي ڪسوٽي

[ڪماري ساوٽري ڪٽندي]

مان ۽ ملا ورهين کان والد وڻند ڪري گڏ لڳاسين. معصوميت جا ڪهڙا نه عجيب رنگ هئا! اسان جا پير اڃا شرم ۽ حياءَ جي زنجيرن کان آڃا هئا. وڻ ڪنڊ ڪپڙي ڪوئل ۽ سبڙ هئي. ڪيس ڏسندي منهنجي دل شاد ٿيندي هئي. مٿس نظر ٻولندي مان ٿڙي ٻولندو هوس جتن ڪنهن ماڻوس اسان کي اُميد جي ڪجهه آس ڏيئي هجي. مون وڻ کي دل سان ئي چاهيو. اهيءَ آساهه ۾ ڏيويءَ حرص هوس يا نشتائي بيچائيءَ جو ذرو نه ڪن هو. اسانجي دلي اڃل برساتي ٿي وانگر ڪنهن جي ڪا سارنگ سان ٻڙڪي اڃلون ماري نه هلا پوءِ سڪي ٿوڻ ٿوڻي. اسانجو سڀند علحدو هو. اسانجي دلن جو سنگم اهيءَ دائر ٻاهر موافق هو جو سارهاڻ ٿي مهنا وڻندو رهي، جنهن کي سڪاڻ يا ستهائڻ لاءِ سورج ڏيوتا جي سخت تابش نه ڪاڻي نه هئي. وڻ مان وڻ کي گهرندو هوس ائين نه هو، هو به مولڪي دل وڃان سان پائيندي هئي. پر اسانجي هميشه هيڪڙائيءَ ۾ هڪ رندڪ هئي. سا اها نه آءُ غريب هوس ۽ هو شاهوڪار ماڻهن جي ڏي. لڏي ۽ هي وڪڙي منل اسانجي نال اوڻا جلد ٻري وڃي. هيٺ اسانکي شرم ڪري ٻوڙ ٻوڙ لڳي، اڳي ڪٿي پٽ ملندا ڪندا هئاسين ۽ والد پڻ ڪندا هئاسين، ائين وڻن جي اوڻ

مٽيءَ کان سؤ سال پوءِ ٿيڻو آهي، پنهنجو وقت اڄ ئي پورو پورو ڪٿي
 ٿو سگهجي. اهي سڀ مثال ساڳي ئي ثابتي ڏيئي رهيا آهن ته
 سڀڪجهه ڪنهن رڪ پٽاندڙ هلي رهيو آهي. پوءِ ان رڪ جو
 رٿيندڙ به نه ڪو هوندو؟ الهيءَ رٿيندڙ کي ٿا پاڻ سڏيون پرميشور.
 پرميشور سرواڻڪ آهي، ڪنهن خاص جاءِ تي سندس ڳولا

ڪرڻ جي ضرورت ڪانهي. هنکي پاڻ لاءِ اندر جي سوچهري
 جي ضرورت آهي، جو سوچهرو اسانکي انهن کان ملي ٿو سگهي
 جن الهيءَ ڏس ۾ سوڀ ڀائي آهي. جي اسين پنهنجو منهن آرسيءَ
 مان ڏسڻ ٿا چاهيون ته آرسِي ضرور صاف هٿ ڳهرجي، نه ته
 پنهنجي شڪل چٽيءَ طرح ڏسي ڪونه سگهنداسين؛ پر جي آرسِي
 ٻه مٽيءَ جي ٿلهي ته سان لپٽيل هوندي، ته پنهنجي شڪل پٽيءَ
 ڪونه ڏسي سگهنداسين. ساڳيءَ طرح جي اسانجي اندر جو درٻار
 ميل سان پريل هوندو ته پوءِ پاڻ پرميشور ڇٽو ڪٿن ڏسي سگهنداسين؟
 ۽ جي عيل جو ڀردو ٿلهو هجي ته ڪجهه به نه ڏسي سگهنداسين.
 پرميشور آهي ستيه ۽ پريم ڀاو. جيترو ماڻهو ستيه ۽ پريم ڀاو
 جو ڪچرو اوتروئي هو پرميشور کان پري رهندو. پرميشور کي پاڻ
 جي ڪم ۾ عقل هڻي نه ڏيندو، اُتي نه نشي جي ضرورت آهي
 ۽ اهو نشي ڪن سچن اصولن تي ٻينل آهي.

جيتوڻيڪ ايشور گهٽ گهٽ جو واسي آهي، تڏهين به پاڻ
 کيس ڏسي نٿا سگهون، اها برابر ارمان جي ڳالهه آهي پر نه ڏسي
 سگهڻ لاءِ جوابدار نه وري به اسين ئي آهيون. سوامي رام ڪرشن
 پرم ڪرشن کان جڏهين ڪنهن پڇيو ته سوامي جي پرميشور ڏٺو اٿو؟ ته
 جهٽ چيائون: ”ها، ڏٺو اٿم، هڪ دفعو نه پر اُنِيڪ دفعاً.“ تڏهين
 ٿو چڱياسو چوين ”ڇا مونکي ڏيکاري سگهندؤ؟“ ”ضرور“ سوامي جن
 چيو ”نه رڳو ڏيکاري سگهندس پر تون هن سان ڳالهه ٻوله به ڪري
 سگهندين جئن مونسان وينو ڪرين.“ ”نه تڏهين مونکي ڏيکارڻ

هرڪو پاڻي ٿو سگهي ۽ ٿڪو اٿهي ۽ ڪري جو هنڪي پاڻي لاءِ
 بلڪل گهڻي ٻاري ڪرڻي ٿي پوي. ايسور کي دل جي صفائي
 ۽ سچائي ڪي. هنڪي پاڻي لاءِ ماڻهوءَ کي ڀرڻ حياتي گذارڻ گهرجي
 ۽ ساريءَ دنيا کي هڪڙوئي ملڪ ڄاڻي ۽ پاڻ کي اڻڄو هڪ شخص
 حصو ڄاڻي حياتي بسر ڪرڻ گهرجي. پوئلڳائيءَ ۽ سيل منتوش،
 لهڻائي، ويراڳ ورتي ۽ سج اُهو وڃن. مطلب ته پوئلڳائي آهي
 سنسار جي ورهين کان پاسو ڪرڻ ۽

ڪو ڳالهين به چوندو ته ايتري ٻاري نه ٿاڻي پڳي هجي!
 ڪير ٿو ايتري ٻاري ڪري سگهي؟ ته هنجي، لاءِ راءِ جواب
 ڪافي آهي ته اٿهيءَ ڪري ئي ته گهڻا ڪس پاڻي لٽا سگهن.

ڪنهن ڪنهن سيار ٺاري کي ڇڏڻ لاءِ سائنسدان ڏسو ته
 ڇڪڻيون نه ٿيون ٿا ڪن، لکن ٿا لکن، وڌيون وڌيون
 دور ڀينريون ٿا بنائن. پوءِ ڇا ٿيو ته ڀرميندڙ کي پاڻي لاءِ ڪري
 ڪي سال پورهيو ڪرڻو پيو يا ڪا قرباني ڪرڻي پيئي؟ وڏن لکن
 ڪرڻ لاءِ ٻاري به اڏڻاڻي هڻڻ ڪئي.

هو ته ڀرميندڙ کي پاڻي جو ڪم هرڪنهن کي پنهنجي سر
 ڪرڻو آهي. ڪن هوشيار ڊاڪٽر مشق ٻڌائين ٿا ته صحيفي سنڀال
 ڪن ڪنهن ۽ بيماريءَ مهل ڪي مشق دوائون ٿا ڏين يا ڏسجن،
 پر دوائن کان ڪو ڪم وري نه بيمار جو آهي ۽ ساڳيءَ طرح جن
 ڀرميندڙ کي پاڻو آهي اهي صرف رستو بنائيندا، پر اٿهيءَ رستي تي
 هلي ڀرميندڙ جي دٻڙ ڪرڻ جو ڪم وري نه ڇڪياسون چوڻي آهي ۽
 يعني جي اسپين بيمار نه آهيون ته ڀرميندڙ کي پاڻي ڪونه سگهنداسين.

سنسار ۾ نپ ڪجهه ڦري گهري رهيو آهي، پر ڀرميندڙ ۽
 سندس چوڙيل ٻه ڀينريون اٿل ڪم ڪندا رهيا آهن. سچ سڌائي
 اڀرندي کان اڀري اُلهندي ڏي ٻوليئي. سيار ٿارا پنهني پنهنجي
 مٿس ڪبل بعد ۾ ڦري رهيا آهن. سچ ڪرڻ يا چنڊ ڪرڻ جو اڄ

۲. پرڻويءَ تي ڪا شڪتي

هڙيوئي راج ڪري رهي آهي!

[مهراج رواجند رتچند شرما]

جيڪڏهن پاڻ ڪو بـتلو پـٿر ۾ اڪريل ٿا ڏسون، يا ڪو
چتر ڪنهن پٽ تي چٽيل ٿا پسون، يا پاڻڪي ڪا شڪل واريءَ
لي اڪتل نظر ٿي اچي، ته جهت چيو ڏيون ته پهريون ڪم ضرور
ڪنهن سنگ تراش جو، ٻيو ڪم نقاش جو ۽ ٽيون ڪم ڪنهن ٻار
جو ڪيل آهي. هاڻ جيڪڏهن ڪو پاڻڪي يقين ڏيارڻ جي
ڪوشش ڪري، ته مٿي ڄاڻايل ٽيئي ڪم خود به خود ٿي پيا آهن،
۽ ڪنهن به منس جو منجهن هٿ هوئي ڪول، نه هنڪي پاڻ ڳڻيلو
سمجهنداسين. ساڳيءَ طرح جي ڪو پاڻڪي سمجهائي نه هي سڀ
رچنا رچيندڙ بنان ٺهي پيئي آهي، نه اُنڪي به پاڻ اُڀوجه ڄاڻنداسين.
تنهن ڪري هيءَ ساري سرشتي جنهن ۾ ڪئين سچ، ڪئين
چنڊ ۽ ڪئين پرڻويون وغيره وغيره اُچيو وڃن، تنهنجو سرجهڻار به ته
ڪو ضرور هوندو؟ اها شڪتي جنهن هيڏو سارو ڪم ڪري ڏيکاريو
آهي، تنهنڪي پاڻ ڪهڙي به نالي سان ڪري سڏيون، رام چئون
يا رحيم چئون، ڪرناڻ چئون يا ڪربر چئون، ڳالهه مڙيائي هڪ آهي.
جي ماڻهو پرميشور جي هستيءَ ۾ اعتبار نٿا ڪن، سي ٿا
چون ته اسين ته کيس ڏسي نٿا سگهون، پوءِ ڪئن اسانجو سندس
هستيءَ ۾ پروسو چمندو؟ الهيءَ سوال جو جواب سولو آهي. جڏهن
بلڪل باريڪ ذرڙن ڏسڻ لاءِ پاڻ بلڪل قيمتي خورد بينيءَ جي ضرورت
ٿي ٿئي، تڏهن ايشور جو سوکيم ۾ سوکيم آهي، تنهنڪي چرم چڪشون
يعني انهن چمڙيءَ جي اکين سان ڇا ڏسي سگهيو؟ اُنڪي ڏسڻ لاءِ
ته گيان چڪشون يعني گيان جي اکين جي ضرورت آهي.
هاڻي پرميشور کي ڪئن ڀانڄي اهو سوال باقي رهيو. انهيءَ
سوال جو جواب سوکو به آهي ته ڏکيو به. سوکو هن ڪري آهي ته

ٻارا، آڇاري ۽ ودياري وڏو سرگس لاهي، پرواري واري ڏي
ويڌا هئا، جنهنجي چوڌاري واس ڏوٻ ۽ ڦلن جي ورکا ڪندا،
تي گهرا ٻرڪرما ڏيندا هئا ۽ پوءِ گوڏن تي ويهي، گولر پکوان جي
استي ۽ ٻين ڳائيندا هئا. انهيءَ ڪارڻ وري ودياليءَ ۾ موٽندا
هئا، جتي شاسترن مان وڃن وٺندا هئا. پوءِ ڪلهي تي ٻيرا ٻرائڻا
ڪندو هو ۽ هر هڪ ٻرائڻا پوري ٿيڻ تي سارو مجموعو ”سُستي!“
سُستي!“ (آمين! آمين!) ٻڪاريندو هو. ٻڇاڙيءَ ۾ هڪ ٻين
ڳائيندا هئا، جنهن جو نالو برج اهو هوندو هو، تڏهن ٻي ٻياريءَ کي
شال ٻج ٻرايائين ٿي.

نالندا ۾ آڇارين ٿوري وديارين کي پنهنجا هڏ سخت پورائي
تي هيرائڻا ٻولندا هئا، پر وڏو ۽ فرحت جي نه آئي ڪونهي ڪا
هئي. پنهنجو ذڪر ڪندي هيئن ڄاڻائي ٿي ته ”آءٌ جڏهن
ٻڙهي ٻڙهي ٿڪو هوس، تڏهن ودياليءَ جي. عاظميٰ اندر حبڪي
ناغ اوسان هوندا هئا، تن ۾ جيڪيون ساڻي ويندو هوس. ڪڏهن
ڪڏهن نه ٻيلوان ساڻ ڪري، هاڻيءَ تي چڙهي، اوسي پاسي وارا
ٻولر اسٿان پيٽي ويندو هوس. پر منهنجو مول مقصد هو وديا ٻرائڻ،
۽ نه فرحتون وٺڻ. آڇاري ۽ ٻارا پنهنجي ٻرڪرما ۽ جتي ٻرڻ هوندا
هئا، ۽ ٻڌ ٿور جي. نيمن تي بلڪل محڪم رهندا هئا. ٻڙهيءَ
ٻاڙهي ۾ اهڙو نه مڃو ٿي ويندا هئا، جو ٻيو به ڪو نه ٻولندو هون
تڏهن ڪن وقت گذرندو ٿو وڃي.“

سچ چيو اٿس ته: ”لاهن ٻيلان ڇاڙهيون، ۽ ڇاڙهيون ٻيلان
لاهنون.“ نيٺ اهڙو سمو آيو، جو ٻڌ ٿور. جو زور گهٽجڻ لڳو ۽
نالندا جو اوج نه ٻيلان ٻير ڪرڻ لڳو. آخر وڏو ودياليءَ نه ٿيو، پر
عاليشان عمارتون به ٺاهنديون ويون. هينئر اتي ٻياريءَ لڳو ٻيو
آهي، پر ويرانو اڃا ظاهر ٻيلو آهي.

ڪري پرست هئا، تنهنڪري نه رڳو هندستان، پر دنيا جي ٻين
 پاڪن مان وديارتي جهجهي تعداد ۾ هتي ايندا هئا. جيڪي ودياليه
 ۾ داخل ٿيڻ چاهيندا هئا، تن جي اوائلي پرڳڻا اهڙي ڪنن ٿيندي
 هئي، جو هر سال سراسري ڏهن آميدوارن مان ستن اُنن کي نراس
 تي موٽڻو پوندو هو. انهيءَ هوندي به سال ۾ داخل ٿيل وديارتن
 جو تعداد هزارن ۾ هوندو هو. وديارتن جي پاڙهن جو لمو او واهه جو
 هوا اول وديا گهر ۾ گهڙڻ سان آچاريه ۽ وديارتي گڏجي ڳائيندا هئا.
 ۽ مٿر ٿيل ڪرشن مان آچاريه ٿورو اُڪر پڙهي، اُن تي ٺيڪا ٺپي
 ڪندو هو. ۽ ٻن بحث مباحثو هلارائيندو هو، ته سڄي ڳالهه
 اهڙيءَ ريت لکڻ ٿئي جو سڀني جي دلين تي چمي وڃي. وچ ۾
 ساڄي وٺندا هئا، نه ته صبح کان وٺي ٽپهريءَ تائين وديا پرائڻ ۾
 مشغول رهندا هئا.

وديا وڏي پيماني تي ڏيڻ ۾ ايندي هئي. وديارتن تي
 جيڪي ڪم رکيل هئا تن پٽالدر هننڪي نه رڳو ٻڌ ڌرم جي شاسترن
 جو آڀاس ڪرڻو پوندو هو، پر هندن جا ويد ۽ انهن تي لکيل
 ساهت سڀ پڙهڻو پوندو هون. تنهن کانسواءِ فيلسوفي، حسابن جو
 علم، جوتش، جاگرافي ۽ آبر ويد مان به ڀليءَ پٽ واقف ٿيڻو پوندو
 هون. آچارين جا به سندن علم ۽ لياقت آهر درجا ٺهرايل هئا.
 هيان شيانگ چوي ٿو ته منهنجي شمار موجب هڪ هزار آچاريه اهڙا
 هئا جي ويهن قسمن جون وديائون ڄاڻندا هئا، پنج سؤ اهڙا هئا
 جي ٽيهن قسمن جي وديائن ۾ ٺيڻ هئا، ڏهه اهڙا هئا جن کي پنجاه
 شاستر ايندا هئا ۽ وشو ودياليه جو ڪلپتي (چانسيلر)، جنهنجو نالو
 سڻيل پٿر هو، سوئي رڳو سڀني وديائن ۾ پڙهڻو هو.

وديارتن کي نه رڳو پستڪ پڙهڻا پوندا هئا، پر هو روز مره جي
 آپاسنا، جا سنجها جو ٿيندي هئي، تنهن ۾ شامل ٿيڻ لاءِ ٻن ٻنل
 هوندا هئا. سنجها جو ودياليه جا سڀئي در دروازا کلي ويندا هئا.

جالين مان هڪ چنبي عاتري هيان شبانگ ٻڌ ڌرم جي اُپاس
 ڪرڻ لاءِ آئي آيو هو. ستر م پريا ست ورهه لڳي ويس. رات
 تي ڏک ڏاکڻا به گيٽي ڏٺائين. چوي ٿو ته جڏهين نالندام اچي
 پهتس، تڏهين دڪ دود دل کان دور ٿي ويو ۽ انهن بي عالم
 نه ڪنهن شائي. لکين بر اچي پهتو آهيان. هتي مولڪي وڏي
 آجيان ملي. شهر جي عاليشان عمارتن ۽ ڪاروباري جي ڪمن
 جو نهايت عمدو بيان ڏنو اٿس. پنهنجي سترامي رکي ٿو ته
 اوله پاسي کان هڪ مکيه لنگهه آهي، تنهنجي مٿان هڪ اهڙو اوڻو
 اٿل لاهل آهي، جو ان جي چوٽيءَ ڏي ٺهاري ٿو ته ٿرپو وڃي.
 حاٿي اُندر ٻه سمار مڙهيون ۽ مندر آهن، جن مان ڪن جي ٻوڙاري
 پالڻ پالڻ جي وٺڻ جا چيڪتا لڳا هئا آهن. ڪن جي آسپاس
 اڃا ڪلڪاري گلزار آهي، جنهنجي ڏي دل ٺهاري ٿو وڃي. ڪن
 مڙهيون ۽ مندر آڻي، ٻيڙي اُڀريل پائي ۽ جي ڇمن پيسان اُڏايل
 آهن. ڇمن بر لبلول ۽ سون وٺا ڪل اڃا چيڪتا لائي هئا آهن،
 جو انهن جي ڏي دل پاڻمرادو ڪندڙو وڃي.

جڏهن اصلوڪي اُٺ جي ڦڻ هيٺ ويهي، گوئر ٻڌ وٽان
 کي اڀرڻ ڪندو هو، تنهن هنڌ هڪ وڏو آهي، جنهنجي چوٽي
 آسمان سان پئي لڳي. وڏي جي پير بر گوئر ٻڌ، جو هڪ نامي
 جو شاهي پتلو آستان ٿيل آهي، جو لسائيءَ ۾ آسي فوت ٿيندو.
 انهيءَ پتلي جي مٿان وري ٻه ماڻ اُڏايل آهي! ٿورو ٻرڻو اُٺ صفا
 آهن، سي به اهڙا وڏا، جو هر هڪ بر ٿي سَو ماڻهو آسانيءَ سان سمائجي
 سگهن! انهن صحنن ۾ روايتي روز مه جي ڀوڄا پشٽا تهدي آهي.
 ٻارن ۽ بکڻ لاءِ هڪ سَو وڏا گهر آهن، جن کانسواءِ ڪتب خانو،
 سوشالو، رڌڻا ۽ وٺا وغيره آهن. آچارين، مشن ۽ مهمالن جي
 لاءِ جدا جدا ڪمرا آهن، جي ڏه هزار کن ٿيندا.

انکي چوي ٿو ته آچار به پنهنجي وڏا ۽ سڌا چار هي

ڪري پرست هئا، تنهنڪري نه رڳو هندستان، پر دنيا جي ٻين
 ڀاڱن مان وديارتي جهجهي تعداد ۾ هتي ايندا هئا. جيڪي ودياليه
 ۾ داخل ٿيڻ چاهيندا هئا، تن جي اوائلي پريڪيا اهڙي ڪنن ٿيندي
 هئي، جو هر سال سراسري ڏهن آميدوارن مان ستن اُنن کي نراس
 ٿي موٽڻو پوندو هو. الهيءَ هوندي به سال ۾ داخل ٿيل وديارتن
 جو تعداد هزارن ۾ هوندو هو. وديارتن جي پاڙهڻ جو نمونو واه، جو
 هو! اول وديا گهر ۾ گهڙڻ سان آچاريه ۽ وديارتي گڏجي ڳائيندا هئا،
 ۽ مقرر ٿيل ڪرائن مان آچاريه ٿورو ٽڪر پڙهي، اُن تي ٽيڪا ٽپي
 ڪندو هو، ۽ پڻ بخت مباحثو هلارائيندو هو، ته سڄي ڳالهه
 اهڙيءَ ريت لڙت ٿئي جو سڀني جي دلين تي چمي وڃي. وچ ۾
 ساهي وٺندا هئا، نه ته صبح کان وٺي ٽپهريءَ تائين وديا پرائڻ ۾
 مشغول رهندا هئا.

وديا وڏي پيماني تي ڏيڻ ۾ ايندي هئي. وديارتن تي
 جيڪي ڪم رکيل هئا تن پٽالدر هننڪي نه رڳو ٻڌ ڌرم جي شاسترن
 جو اُپاس ڪرڻو پوندو هو، پر هندن جا ويد ۽ انهن تي لکيل
 ساهت سڀ پڙهڻو پوندو هون. تنهن کانسواءِ فيلسوفي، حسابن جو
 علم، جوتش، جاگرافي ۽ آبر ويد مان به ڀليءَ پٽ واقف ٿيڻو پوندو
 هون. آچارين جا به سندن علم ۽ لياقت آهر درجا ٺهرايل هئا.
 هيان شيانگ چوي ٿو ته منهنجي شمار موجب هڪ هزار آچاريه اهڙا
 هئا جي ويهن قسمن جون وديائون ڄاڻندا هئا، پنج سؤ اهڙا هئا
 جي ٽيهن قسمن جي وديائن ۾ ٺيڻ هئا، ڏهه اهڙا هئا جن کي پنجاه
 شاستر ايندا هئا ۽ وشو ودياليه جو ڪلپتي (چالسيلر)، جنهنجو نالو
 سڀيل پٿر هو، سوئي رڳو سڀني وديائن ۾ پريپورٽ هو.

وديارتن کي نه رڳو پستڪ پڙهڻا پوندا هئا، پر هر روز مڙه جي
 اُپاسنا، جا سنجها جو ٿيندي هئي، تنهن ۾ شامل ٿيڻ لاءِ پڻ بتل
 هوندا هئا. سنجها جو ودياليه جا سڀئي در دروازا کلي ويندا هئا.

سنڌي ٿاڻواري

نثر

۱. ٺالندا جو وڻو ودياليم

[ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي]

هندستان ۾ اتر اُڀرندي طرف، گنگا نديءَ واري ماڻھو، بهار نالي ديش آهي؛ تنهنجي ٻاٽا ضلعي ۾ راجگڙهه جهڙو شهر آهي. انهي شهر جي اتر پاسي، اٽڪل چئن ڪوهن جي پنڌ تي، ٻارگانءَ جو ننڍڙو ڳوٺ آهي؛ نتي آڳاٽي سمي ۾ ٻڌ ڌرم وارن جو هڪ ناليرو وڻو ودياليم هوندو هو، جنهن کي ”ٺالندا“ ڪري سڏيندا هئا. گوتم ٻڌ جي ٻرلوڪ ٻڌارجٺ کان ٿورو وقت اڳي، سندس شش مان ٻنڊج سؤ کن واپارين پاڻ ۾ ڦوڙي ڪري، اهو باغ ڳنهي، پنهنجي سواميءَ کي پيٽا ڪري ڏنو. چون ٿا ته گوتم ٻڌ اها پيٽا قبول ڪئي ۽ ٻه ٽي مهينا انهيءَ آستان تي رهي، وڻجارن کي اُپديش ڪيو. بس، انهي وقت کان وٺي انهيءَ آستان جي اوچ جا ڏينهن آيا. گوتم ٻڌ پاڻ نه گذاري ويو، پر سندس پوئلڳ پنجن راجائن پيڙهيءَ ۾ پيڙهيءَ انهيءَ ٻوٽر آستان تي عاليشان عمارتون اڏايون، مڙهيون ۽ مندرو جوڙايا ۽ ٻاون ۽ بڪشن جي آجيوڪا لاءِ لاڳيتيون جايون ۽ جاگيرون اُڀرڻ ڪيون. اهڙيءَ ريت اهو آستان ويو اوچ کي رسندو، ٽان جو عيسوي ستين صديءَ ڌاري هڪ وڏو وهارو (Shrine) ۽ وڻو ودياليم بڻجي ويو ۽ ٻڌ ڌرم ۽ سڀيتا جو دنيا ۾ مکيه مرڪز ليکجڻ لڳو. هتان دنيا جي جدا جدا ڀاڱن ۾، خصوصاً چين ۽ تبت ڏي، ٻڌ ڌرم جي ڦهلاءَ لاءِ نامڪنيا اُپديشڪ موڪليا ويندا هئا، ۽ ڪٿان ڪٿان جا جاتري هن وڻو ودياليم ۾ ٻڌ متاثر جي آڀاس لاءِ وڏي تعداد ۾ ايندا هئا.

سر ساموئیل

سر سٹیو

سر سارنگ

سر - ورت

سر - عمیر والیہو

سر رامکلی

سر وپ

سر لہان رندو

سر گھاموڈ

مشرقہ

۳۔ پانی رشتہء چوہیل (ساس)

مورک

ماپا

مانک داپہ

اور نا

سنتن مانک

ہاکیا

۴۔ چیل سر سہ

سنتن پندھون

مورل والو

- ۱۹- مومل راڻي ٿاڻڪ جو ٻهرون پاڳ پروفيسر رام پنڊواڻي ۹۱
- ۲۰- خوشي يا سچو سک ڊاڪٽر هرمل اسرداس سڌارنگاڻي ۹۶
- ۲۱- سنڌ ٽڪارام شري امرو وسطل هنگوراڻي ۹۸
- ۲۲- عجيب پکيت شري ويرومل هيومول ملاڻي ۱۰۴
- ۲۳- هومان ”آزاديءَ جو روح“ ڪماري ٿاڪري ليلا رام واڏواڻي ۱۱۱
- ۲۴- آسمان جو نظارو شري لالچند امر ڏولم جهنگياڻي ۱۱۳
- ۲۵- شيوا شري آسنداس جهينالند ۱۱۵
- ۲۶- اڻاڏي ڏورم مهراج ويواچند رنچند شرما ۱۱۹
- ۲۷- گدڙ جي ڪڏ شري ويرومل هيومول ملاڻي ۱۲۱
- ۲۸- بهادر بلبلڙ پروفيسر ناراجند ڏيٿومل ٽاجرا ۱۲۵
- ۲۹- مهالگو خرڇو ڪماري گوپي - سي - سامناڻي ۱۲۸
- ۳۰- شردل دلير شري نارائڻ گوپندر رام ڪوٽواڻي ۱۳۳
- ۳۱- مارئي شري اڏمل سترامداس ۱۳۸
- ۳۲- گوريءَ جو خواب شري ڪشچند ڪبولرام جهنگياڻي ۱۴۲
- ۳۳- سج شري هيرانند سوڀراج مهرچنداڻي ۱۴۴
- ۳۴- اٺ لڻ لطيفي شري حينمل پرسرام ۱۴۷
- ۳۵- سلسر جو فساد شري موليلعل لچرام بتاڻي ۱۵۰
- ۳۶- لوريءَ ۽ چار ٽماچي ڊاڪٽر هوڻچند مولچند گر بخشاڻي ۱۵۵

نظير

- ۱- سيد عبدالڪريم شاهه
- ۲- شاهه عبداللطيف (شاهه)
- ۱- سڪڻ ۽ سوري ٻئي اکر هيڪڙي
- ۱- مارئيءَ جو سيل
- ۲- سئيءَ جا سر
- ۳- ڪا پالتي

فتور

ॐ

۱- نالندا جو وشو ودياليه	۱- ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي
۲- پرتويءَ تي ڪا شڪتي	۵- مهاراج رڍواچند رنچند شرما
۳- دل جي ڪسوٽي	۸- ڪماري ساوٽري جئنداڻي
۴- پٽليان	۱۳- شري آسانند مامٿورا
۵- ڪشمير	۱۷- پراسپيال ٿلومل مينگهراج آڏواڻي
۶- حافظو يا يادگيري	۲۷- شري چيلارام ڪيمچند آڏواڻي
۷- پريت جي ريت	۳۰- پروفيسر منگهارام آڏارام ملڪاڻي
۸- بوي ۽ ڀلي جي پيت	۴۴- ڪماري ليلاوٽي روچيرام
۹- سوامي ووڻڪاند	۴۷- شري تيرٿ سڀاڻي
۱۰- شري رامڪرشن پرمهيس	۵۳- پراسپيال لارائڻ - ب - بناڻي
جو جنم	
۱۱- اڪبر جو جنم	۵۷- پروفيسر چيتن ماڙيوالا
۱۲- پوڄن وديا	۶۴- شري مٽي ڪرشنا ٻائي
ناڪرداس گياناڻي
۱۳- ڪنور ڀڳت	۶۸- شري تيرٿ وسنت
۱۴- ڪوي ڪاليداس جي ٺاڪ	۷۴- پروفيسر ڪلياڻ - بي - آڏواڻي
”مالوڪا اگني مٿ“ مان
هڪ ڇهڙو	
۱۵- هڪ آتمڪ ستارو (سادو واسواڻي)	۷۷- پراسپيال روچيرام گنگارام سڌاڻي
۱۶- سرويٽي انسان (گوتم ٻڌ)	۷۹- پروفيسر لال سنگهه هزاريسنگهه اجواڻي
۱۷- حقيقت انساني کان وچتر	۸۲- شري لالچند امرڌلومل جڳتياڻي
۱۸- هندي پراچين سڀيتا -	۸۶- ڪماري گل ڪانسنگ لالا
اساجي ميراث	

سنڌي ٽلواڙي ۽ نالي سنڌي درسي ڪتاب، ايس. ايس. سي. امتحان لاءِ، ۱۹۵۲ کان ۱۹۵۴ تائين وڌيو ويو آهي. نشر ۽ ڪوشش ڪري سنڌي پيئرن کي چڱوئي بهرو ڏنو ويو آهي، ۽ نظر ۾ ڪيترائي شاعر بهريون دفعو آندل آهن.

گلن چوڊهندڙن کي بخوبي خبر آهي، ته ڪيترائي سڳندي گل، هوشيار مالهيڻ جا ڀوڪيل، ٽلواڙي ۽ کان واپسي ويا آهن، پر ڀوڪيندڙن جي ٻوڙن جي پوري پتي نه ٻوڙ ڪري ۽ اهي ڪري ڇپاڻ جا حق نه ملڻ ڪري، ائين ڪرڻ لڳا ڇاڙ ٿيو آهي. نه ته سرگواسي پرمالند ميوارام، ڪوڙومل ڇندمل، پيرومل مهرچند، ۽ رشي ڏيارام گدومل ٻارن جا ليک، ٽلواڙي ۽ جي سولن گهڻي قدر سرس ڪن ها.

گلن چولند جي محنت، پرنسيپال روچرام گنگارام سڏائي ۽ ۽ پروفيسر ڇيٽن. ايل. ماڙيوالا، بنان ڪنهن اجوري وٺڻ جي، پلي ۽ پٽ ورتي آهي، ۽ پروفن ڏسڻ وغيره جو ڪم، جو ايس. ايس. سي. اي. بورڊ مونتي رکيو، تنهن ۾ پٺ شري سڏائي ۽ چڱي چوڪي مدد ڪئي آهي.

سي. پي. ٻڌراڻي

ميمبر ايس. ايس. سي. اي بورڊ، ٻوله

